

У КРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Невичерпне джерело животворних ідей революцізму (До завершення видання Повного зібрання творів В. І. Леніна у 55-ти томах українською мовою)
- Робітничий клас — правдна сила радянського суспільства
- Соціально-економічне становище и боротьба трудящих жінок за громадянські права в країнах капіталу

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи. *Навстречу XXV съезду КПСС. В. А. Замлинский.* Неисчерпаемый источник животворных идей ленинизма (К завершению издания Полного собрания сочинений В. И. Ленина в 55-ти томах на украинском языке). *В. П. Шевчук, В. П. Варивода.* Рабочий класс—ведущая сила советского общества. *К Международному году женщины. В. А. Ливень.* Социально-экономическое положение и борьба трудящихся женщин за гражданские права в странах капитала. Сообщения. *Из истории дружбы народов и интернациональных связей. С. Г. Богачук.* Сотрудничество народов СССР в период строительства социализма. *В. Е. Мельниченко.* Участие иностранных коммунистических групп РКП(б) в создании Коммунистического Интернационала. *А. В. Картунов.* Прогрессивные украинские организации США и Канады в борьбе против фашизма (1941—1945 гг.). *** *В. Д. Конашевич.* Партийное руководство печатью в годы девятой пятилетки. *В. С. Петренко, Л. А. Шевченко.* Пути культурного развития села в условиях развитого социализма. *Н. П. Тесленко.* Организационно-партийная работа в западных областях Украины (1939—1941 гг.). *Э. В. Нольский, П. Я. Шишкин.* Из истории деятельности большевиков Донбасса в годы первой мировой войны. Заметки. В помощь преподавателю истории. Охрана и использование памятников истории и культуры. Наш календарь. Обзор источников и литературы. Критика и библиография. Хроника и информация. Письма в редакцию.

CONTENTS

Articles. *On the 25th Congress of the CPSU. V. A. Zamlinsky.* Inexhaustible Source of Vivifying Ideas of Leninism (on Completion of Publishing the Complete Works by V. I. Lenin in 55 Volumes in Ukrainian). *V. P. Shevchuk, V. P. Varivoda.* Working Class—Leading Force of the Soviet Society. *On the International Year of a Woman. V. A. Liven'.* Social and Economical Position and Struggle of the Working Women for Their Civil Rights in the Capitalist Countries. Communications. *From History of People's Friendship and International Relations. S. G. Bogachuk.* Cooperation of Peoples of the USSR in the Period of Communism Construction. *V. E. Melnichenko.* Participation of Foreign Communist Groups of RCP(b) in Creating Communist International. *A. V. Kartunov.* Progressive Ukrainian Organizations of the USA and Canada in the Struggle against Fascism (1941—1945). *** *V. D. Konashevich.* Party Leaders during the Years of the Ninth Five-Year Plan. *V. S. Petrenko, L. A. Shevchenko.* Means of Rural Cultural Development under Conditions of the Developed Socialism. *N. P. Teslenko.* Organization-Party Work in the Western Regions of the Ukraine (1939—1941). *E. V. Nolsky, P. Ya. Shishkin.* From History of the Donbas Bolsheviks Activities in the Years of the World War I. Notes. Aid to the Teacher of History. Protection and Use of Monuments of History and Culture. Our Calendar. Review of Sources and Literature. Criticism and Bibliography. News Items and Information. Letters to the Editor.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 9 (174)
ВЕРЕСЕНЬ
1975

РІК ВИДАННЯ
ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ
Журнал заснований
у липні 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

З М І С Т

СТАТТІ

Назустріч XXV з'їздові КПРС

- В. О. Замлинський — Певничпле джерело животворних ідей ленінізму (До завершення видання Повного зібрання творів В. І. Леніна у 55-ти томах українською мовою) 3
- В. П. Шевчук, В. П. Вариво́да — Робітничий клас — провідна сила радянського суспільства 13

До Міжнародного року жінки

- В. А. Лівень — Соціально-економічне становище й боротьба трудящих жінок за громадянські права в країнах капіталу 22

ПОВІДОМЛЕННЯ

З історії дружби народів та інтернаціональних зв'язків

- С. Г. Богачук — Співробітництво народів СРСР у період будівництва соціалізму 29
- В. Ю. Мельниченко — Участь іноземних комуністичних груп РКП(б) у створенні Комуністичного Інтернаціоналу 37
- О. В. Картунов — Прогресивні українські організації США і Канади в боротьбі проти фашизму (1941—1945 рр.) 44

* * *

- В. Д. Конашевич — Партійне керівництво пресою в роки дев'ятої п'ятирічки 52
- В. С. Петренко, Л. А. Шевченко — Шляхи культурного розвитку села в умовах розвинутого соціалізму 60
- М. П. Тесленко (*Львів*) — Організаційно-партійна робота в західних областях України (1939—1941 рр.) 68
- І. В. Нольський (*Москва*), П. Я. Шишкін (*Макіївка*) — З історії діяльності більшовиків Донбасу в роки першої світової війни 72

ЗАМІТКИ

З історії союзу робітничого класу і селянства

- О. О. Малько — Участь машинобудівників Української РСР у розв'язанні завдань технічного переоснащення сільського господарства (1959—1970 рр.) 80
- Д. С. Рященко — Організація шефства робітничого класу над селом у 1946—1950 рр. (На матеріалах Української РСР) 87

* * *

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА», КИЇВ

В. Й. Проценко (с. Розівка Куйбишевського р-ну Запорізької обл.) — Шефська допомога трудящих Києва шахтарям Донбасу в роки першої п'ятирічки	93
Т. Ф. Дем'янова (Миколаїв) — Питання української радянської художньої літератури на сторінках газети «Правда» (1932—1937 рр.)	99
С. К. Мішурієва (Одеса) — Участь Райни Кандевої в роботі органів народної освіти на Україні (1928—1938 рр.)	103

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Л. П. Богиня, В. В. Мусієнко — Значення реферату на семінарських заняттях з історії КПРС	108
--	-----

ОХОРОНА І ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

О. П. Силин — Стародавні укріплення і фортеці Києва	114
---	-----

НАШ КАЛЕНДАР

К. О. Червінський (Чернівці) — 100-річчя Чернівецького університету	125
---	-----

ОГЛЯД ДжЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Ф. Курас, В. Ф. Солдатенко — Діяльність ЦК РСДРП(б) — РКП(б) у 1917—1918 роках	130
---	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

А. Ф. Суровий (Кам'янець-Подільський) — Под знаменем пролетарського, соціалістического інтернаціоналізму	136
Я. С. Калакура, Г. Я. Пономаренко (Донецьк) — В. С. Чистяков. Партийные организации Украины во главе движения новаторов промышленности (1959—1965 гг.)	138
І. М. Гранчак (Ужгород) — А. М. Шекета. З турботою про людей	139
М. З. Данилюк, О. С. Масний (Ровно) — Во главе защиты Советской Родины	140
М. М. Лемешук, І. І. Слин'ько — Коммунистическая партия — организатор освобождения Советской Украины от фашистских захватчиков	141
В. І. Клоков — Ігор Бречак. Бойові побратими. З історії участі польських антифашистів у радянському партизанському русі на Україні в роки Великої Вітчизняної війни	144
Г. Т. Кікалов — А. В. Дольчук. Боротьба Комуністичної партії за відбудову і дальший розвиток гірничорудної промисловості України (1921—1937 рр.)	145
І. А. Петерс — А. А. Язькова. Малая Антанта в европейской политике	146

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

В. М. Солоник — Міжреспубліканська науково-практична конференція працівників архівних установ	149
Т. І. Лазанська — Наукова конференція, присвячена 100-річчю «Південно-російського союзу робітників»	151
Б. П. Зайцев (Харків), М. О. Навроцький — Захист докторських дисертацій	152
М. З. — Зустріч з О. І. Недорезовим	153

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

П. І. Гарчев (Запоріжжя) — Ще раз про соціальний склад партійних фракцій Румчероду	154
Нові книги	158

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожуало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгул.

Відповідальний секретар В. І. Кузнецов.

Адреса редакції: 252001, Київ, 1, вул. Кірова, 4.
Телефон: 29-62-34.

Статті

Назустріч XXV з'їздові КПРС

В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ

НЕВИЧЕРПНЕ ДЖЕРЕЛО ЖИВОТВОРНИХ ІДЕЙ ЛЕНІНІЗМУ

(До завершення видання Повного зібрання творів В. І. Леніна
у 55-ти томах українською мовою)

Політвидавом України завершено видання українською мовою Повного зібрання творів В. І. Леніна у 55-ти томах, підготовленого Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Вихід у світ українською мовою повної літературної спадщини В. І. Леніна, яка охоплює праці з 1893 р. по 1923 р. і включає близько 9 тис. документів, має велике політичне, теоретичне, ідеологічне та культурне значення.

Комуністична партія Радянського Союзу, Центральний Комітет партії завжди приділяли постійну увагу збиранню і виданню ленінських Творів. Вони видаються в СРСР на 95 мовах та на багатьох мовах світу. «З ім'ям і діяльністю Леніна, — зазначається у тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», — зв'язана ціла революційна епоха в житті людства. Ленін дав відповіді на найактуальніші питання, поставлені ходом історичного розвитку, всебічно розвинув теорію соціалістичної революції і будівництва комуністичного суспільства, озброїв російський, весь міжнародний революційний рух науково обгрунтованою стратегією і тактикою, очолив боротьбу робітничого класу за втілення ідеалів соціалізму в життя. Соціалізм, перетворений Марксом і Енгельсом з утопії в науку і збагачений Леніним новими висновками та відкриттями, втілюється в соціалістичну практику всесвітньо-історичних масштабів, став основною революційною силою нашого часу»¹.

В. І. Ленін був найвидатнішим ученим у революції і революціонером у науці. Своєю творчістю він «відкрив новий етап у розвитку марксистської теорії, збагатив усі складові частини марксизму — філософію, політичну економію і науковий комунізм»².

Повне зібрання творів В. І. Леніна є п'ятим виданням ленінської спадщини. Підготовка першого видання була розпочата ще за життя

¹ До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1970, стор. 3.

² Там же, стор. 6.

В. І. Леніна за постановою ІХ з'їзду партії у 1920 р. Видання здійснено у 20 томах до 1926 р. ХІ з'їзд партії (березень — квітень 1922 р.) та ІІ з'їзд Рад СРСР (січень 1924 р.) ухвалили рішення про дальше видання ленінських праць. У постанові ІІ з'їзду Рад СРСР від 26 січня 1924 р. вказувалося: «Кращим пам'ятником Володимиру Іллічу Леніну буде широке масове розповсюдження його творів, яке зробіть ідеї комунізму надбанням всіх трудящих. 2-й з'їзд Рад доручає інституту Леніна вжити найтерміновіших заходів до видання доступних народу вибраних творів В. І. Леніна у мільйонах примірників на різних мовах, в особливості на східних, з тим, щоб у першу чергу були видані ті твори, які мають особливо важливе значення для широких верств робітників і селян..., доручається також терміново випустити повне зібрання творів тов. Леніна в суворо науковому дусі»³.

Друге і третє видання вийшли у 30, четверте — 35-ти томах *. Кожне наступне видання поповнювалося новими працями і матеріалами, які збагачували скарбницю теоретичної спадщини вождя. П'яте видання за кількістю вміщених у ньому творів, характером і змістом науково-довідкового апарату перевершує всі попередні.

Твори В. І. Леніна, поряд з творами основоположників наукового комунізму К. Маркса і Ф. Енгельса, як в усьому Радянському Союзі, так і в нашій республіці, є найпоширенішими книгами. Твори В. І. Леніна видавалися в Радянському Союзі (1918 р.— 1 січня 1973 р.) 11 634 рази загальним тиражем 431 086 тис. примірників, у тому числі російською мовою — 2946 рази тиражем 329 931 тис. примірників; мовами інших народів СРСР — 5987 разів тиражем 67 678 тис. примірників⁴. За роки Радянської влади на Україні було здійснено понад 1500 видань праць Володимира Ілліча тиражем близько 50 млн. примірників. Понад 200 видань загальним тиражем 18 млн. примірників творів В. І. Леніна вийшло до 100-річчя з дня його народження.

26 січня 1926 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову про переклад і видання творів В. І. Леніна українською мовою, яке здійснювалося до 1933 р. Вийшло 18 томів. У 1935 р. розпочато переклад творів В. І. Леніна з третього видання, останній 29 том вийшов у 1936 р.⁵ У 1952 р. завершено видання українською мовою 35 томів творів В. І. Леніна, переклад якого здійснено Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Крім зібрань творів В. І. Леніна великими тиражами виходили ленінські праці у тематичних збірниках, двотомниках, окремими книгами, брошурами. Лише з 1918 по 1970 рр. українською мовою здійснено 10 видань праці В. І. Леніна «Держава і революція» (321 тис.); 13 — «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» (понад 269 тис.), 40 — «Завдання спілок молоді» (близько 1,7 млн.), 13 — «Про державу» (близько 527,2 тис.)⁶ та ін.

До роботи над підготовкою п'ятого видання українською мовою творів В. І. Леніна крім Інституту історії партії при ЦК Компартії України були залучені вчені Інституту мовознавства АН УРСР ім. Потебні, Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

³ Второй Съезд Советов Союза Советских Социалистических Республик. Стенографический отчет, М., 1924, стор. 52.

* За рішенням ЦК КПРС Інститутом марксизму-ленінізму було підготовлено і видано ще 10 томів, до яких ввійшло багато нових документів, як опублікованих, так і неопублікованих. Таким чином це видання складається з 45 томів.

⁴ «Политическое самообразование», 1974, № 1, стор. 145.

⁵ Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1970), К., 1971, стор. 27—28.

⁶ Ленин в печати. Статистический сборник. М., 1972, стор. 78, 84, 87, 98.

Видання має велике значення для дальшого будівництва комуністичного суспільства, розвитку наукового комунізму, поглибленого засвоєння ленінського вчення, його ширшого використання в ідеологічній роботі, у дослідженні актуальних питань історії радянського суспільства і Комуністичної партії. Літературна спадщина вождя, яка ввійшла до Повного зібрання творів, відноситься до всіх періодів його життя і діяльності і стосується найрізноманітніших теоретичних, політичних і організаційних питань. Вони по-новому розкривають його організаторську діяльність як засновника і вождя Комуністичної партії, керівника першої в світі соціалістичної держави. Документи містять важливі положення і вказівки з питань будівництва соціалізму і комунізму, зовнішньої політики Радянської держави, розвитку міжнародного комуністичного і робітничого руху, його дальшого згуртування і боротьби проти розкольників, за чистоту революційної теорії.

Цінними для вивчення боротьби В. І. Леніна за створення пролетарської партії нового типу є його праці періоду II з'їзду РСДРП*. Поряд з основними матеріалами вони характеризують величезну роботу В. І. Леніна у підготовці з'їзду, його керівну роль у проведенні його. Вперше включено до п'ятого видання «Щоденник засідань II з'їзду РСДРП», який вів на з'їзді Володимир Ілліч, «Замітки про роботу програмної комісії» та ін. Ленінські документи того періоду складають 32 виступи вождя на з'їзді, вони показують його боротьбу проти антипартійних течій і груп, за зміцнення партійних рядів, вироблення норм партійного життя і принципів партійного керівництва та ін. Так, в «Замітках про дебати по § 1 Статуту» В. І. Ленін висловив своє відношення до членства в РСДРП. «Відокремлення тих, хто базикає, від тих, хто працює: краще 10 працюючих не назвати членами, ніж 1 базіку назвати.

Повторюю: сила і влада ЦК, твердість і чистота партії — ось у чому суть»⁷, — писав Володимир Ілліч.

У «Плані брошури проти есерів» В. І. Ленін формулює завдання марксистської робітничої партії в Росії; «а) Теоретичний захист і розвиток революційного марксизму. б) Всіляка участь у міжнародній ідейній боротьбі. γ) Розвиток російського марксизму, застосування його, боротьба з ліберально-народницьким напрямом, викриття перед робітничим класом його буржуазності і дрібнобуржуазності.

б) Організація пролетаріату. Прогалин безліч. Настійні вимоги.

е) «Людей сила-силенна і людей немає». Керівники повинні підготувати маси до *повстання*»⁸.

У партійній роботі вождь партії вимагав від низових ланок партії чіткості тактики і з застосуванням різнобічних форм боротьби, не чіплятися за старе, а бачити нове в житті. В одному з листів до І. Арманд він писав: «Гоняться за *словом*, не вдумуючись, яке диявольськи складне і хитре життя, що дає *зовсім нові* форми, лише почасти «учеплені» нами... Завчили слово: «підпілля». Твердо. Повторити можуть. Напамять знають.

А як треба змінити *його форми* в новій обстановці, як для цього *заново* вчитися і думати треба, цього *ми* не розуміємо»⁹.

Повніше від попередніх років історики мають можливість вивчати період першої російської революції, зокрема, III з'їзд РСДРП. Матеріали Повного зібрання показують розвиток В. І. Ленінін марк-

* Раніше публікувалися тільки протоколи з'їзду і в Твори включені вперше.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 411.

⁸ Там же, стор. 370.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 48, стор. 238.

систського вчення про збройне повстання, про тактику партії в першій російській революції, його непримиренну боротьбу за революційну тактику, за згуртування рядів робітничого класу на революційних засадах проти опортунізму і примиренства. Тут є проекти резолюцій з'їзду, написані Володимиром Іллічем, його чисельні виступи, плани, тези, замітки. Лише в 10-му томі з 70 документів, що відносяться до з'їзду, 43 публікуються вперше.

Про те велике значення, яке надавав В. І. Ленін розробці питання про керівну роль пролетаріату в буржуазно-демократичній революції, свідчить його проект резолюції II з'їзду соціал-демократії Латиського краю «Про завдання пролетаріату в сучасний момент буржуазно-демократичної революції»: «...Довести до кінця демократичну революцію може тільки пролетаріат при тій умові, що він, як єдиний до кінця революційний клас сучасного суспільства, поведе за собою масу селянства на нещадну боротьбу проти поміщицького землеволодіння і кріпосницької держави...»¹⁰.

Значна кількість праць періоду нового революційного піднесення і першої світової війни дає змогу глибше зрозуміти роль В. І. Леніна у виробленні тактики більшовиків щодо війни, у боротьбі проти націоналізму і шовінізму, за згуртування лівих, інтернаціоналістичних сил у міжнародному робітничому русі: брошури «Європейська війна і європейський соціалізм», «Примітка «Від редакції» до статті «Україна і війна», які вперше ввійшли до Повного видання, та ін.

У вперше видрукованому документі «Про лозунг перетворення імперіалістичної війни у війну громадянську» В. І. Ленін ще раз визначає позицію партії щодо імперіалістичної війни, перетворення її в умовах світової імперіалістичної війни в громадянську. «Саме таке перетворення,— писав В. І. Ленін,— впливає з усіх об'єктивних умов сучасної воєнної катастрофи і тільки систематично пропагуючи і агітуючи в цьому напрямі, робітничі партії можуть виконати зобов'язання, які вони взяли на себе в Базелі»¹¹.

1964 р. Інститут марксизму-ленінізму одержав від Міжнародного Інституту соціальної історії в Амстердамі матеріали і протоколи Цімервальдської і Кінтальської міжнародних соціалістичних конференцій, які п'ятдесят років пролежали в його архіві. Ці матеріали свідчать про непримиренну боротьбу В. І. Леніна з соціал-шовіністами, центристами-каутськіанцями за згуртування всіх революційних елементів у світовому робітничому русі на принципах пролетарського інтернаціоналізму, за послідовно революційну лінію міжнародної соціал-демократії у боротьбі проти імперіалістичної війни. Каутськіанці, які склали більшість на Цімервальдській конференції, виступали проти ленінської інтернаціоналістської позиції більшовицької партії закликати маси до революційних дій. Викриваючи позицію каутськіанців, яка в дійсності була відмовою від революційної боротьби проти війни, проти власних імперіалістичних урядів, Володимир Ілліч говорив: «Якщо ми сьогодні дійсно стоїмо напередодні революційної епохи, в якій маси перейдуть до революційної боротьби, то тоді ми повинні також згадати необхідні для цієї боротьби заходи. За ревізіоністським поняттям Давіда та інших, це, само собою зрозуміло, марна річ; адже вони зовсім не вірять, що ми перебуваємо напередодні революційної епохи. Ми, ті, хто вірить у це, повинні діяти інакше. Не можна робити революцію, не пояснюючи революційної тактики... Справа стоїть так: або дійсно революційна боротьба або тільки пуста балаканина...»¹².

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 15, стор. 348.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 342.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 54, стор. 375.

Про назрівання революції, її підготовку, переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну розповідає ціла група нових документів, вміщених у 31—34 томах. Це плани четвертого і п'ятого «Листів з далека» і документи, пов'язані з поверненням В. І. Леніна в Росію у квітні 1917 р., «Доповідь про підсумки, VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б)» на зборах петроградської організації 8 (21) травня 1917 р.» та інші, у яких показана політика більшовиків з корінних питань революції (про війну, мир, по аграрному та ін.); визначаються завдання партії в цілому і кожного її члена окремо. «Ми, більшовики,— говорив В. І. Ленін,— повинні терпеливо, але наполегливо роз'яснювати робітникам і селянам наші погляди..., кожен повинен стати всім: і агітатором, і пропагандистом, і організатором нашої партії.

Тільки так ми доб'ємося того, що народ зрозуміє наше вчення, зуміє продумати свій досвід і справді візьме владу в свої руки»¹³.

В. І. Ленін вірив у революцію, яка мала бути в 1000 разів сильнішою за Лютневу¹⁴.

У листі Я. М. Свердлову, який вперше увійшов до зібрання, Ленін висловлює впевненість у перемозі: «*Наступати з усіх сил і ми переможемо цілком за кілька днів!*»¹⁵.

Геніальне передбачення вождя збулося. Лист був написаний 22 або 23 жовтня 1917 р., а 24 під керівництвом В. І. Леніна почалося збройне повстання, яке привело до народження першої в світі держави робітників і селян. 25 (7 листопада) жовтня 1917 р. увійшло в історію як день перемог Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії, як день, коли було «закладено наріжний камінь у фундамент нового, соціалістичного суспільства»¹⁶.

Будівництво соціалістичного суспільства здійснювалося під керівництвом В. І. Леніна, який очолив перший в історії людства уряд робітників і селян. У Повному зібранні представлена велика кількість документів, які розкривають титанічну діяльність В. І. Леніна в радянський період. Це десятки статей, виступів на з'їздах і конференціях партії, проектів резолюцій Центрального Комітету, Ради Народних Комісарів, Ради Праці і Оборони, тези, плани брошур та ін.

Документи висвітлюють широке коло питань про боротьбу В. І. Леніна за зміцнення і єдність рядів партії проти антипартійних угруповань і течій, діяльність по організації оборони країни, переходу до мирного господарського будівництва, по виробленню і запровадженню в життя принципів зовнішньої політики Радянської держави, по дальшому розвитку і зміцненню міжнародного комуністичного і робітничого руху та ін. Багато документів містять важливі теоретичні положення, характеристику завдань соціалістичного будівництва, стратегії і тактики партії в нових умовах, коли вона стала правлячою партією, і поклала на свої плечі відповідальність за долю країни.

Надзвичайно важливими для істориків Жовтневої революції і будівництва соціалізму є вперше видрукувані у Повному зібранні варіанти і плани статті «Чергові завдання Радянської влади», у яких розроблені важливі положення з різнобічних проблем історії будівництва радянського суспільства. У V розділі «Первісного варіанту статті «Чергові завдання Радянської влади» сформульовані важливі завдання господарського будівництва у створенні соціалістичного суспільства: «Завдання управління державою, яке висунулося тепер на перший план

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 50.

¹⁴ Див. там же, стор. 431.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 413.

¹⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 72.

перед Радянською владою, має ще ту особливість, що йдеться тепер — і, мабуть, уперше в новітній історії цивілізованих народів — про таке управління, коли переважного значення набуває не політика, а економіка. Звичайно з словом «управління» зв'язують саме і передусім діяльність переважно, або навіть чисто, політичну. Проте самі основи, сама суть Радянської влади, як і сама суть переходу від капіталістичного суспільства до соціалістичного, полягає в тому, що політичні завдання займають підпорядковане місце у відношенні до завдань економічних»¹⁷.

Поряд з розкриттям економічних завдань, ленінські документи висвітлюють ряд важливих питань керівництва народним господарством у перехідний період від капіталізму до соціалізму. Величезне значення Володимир Ілліч надавав, зокрема, проблемам планування розвитку народного господарства, підвищення наукового рівня керівництва ним. Цим питанням Володимир Ілліч присвятив один з останніх листів — «Про надання законодавчих функцій держпланові», «План промови на з'їзді профспілок». Він писав, що завданням в галузі господарського будівництва є: «Дисципліна трудова, піднесення продуктивності праці, організація праці, збільшення кількості продуктів, нещадна боротьба з нехлюйством і бюрократизмом... Сил побідити!»¹⁸.

Ленінські праці з питань господарського будівництва, удосконалення форм і методів його управління, структури державного апарату стали політичною програмою партії і Радянської держави, відіграли велику роль в ідейному озброєнні кадрів партії і мали велике значення для будівництва соціалістичного суспільства в СРСР.

Під керівництвом В. І. Леніна відбувалося становлення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, як багатонаціональної держави. Величезного значення надавав Володимир Ілліч зближенню трудящих різних національностей на ґрунті радянського ладу, вважаючи, що керувати цим складним процесом повинна Комуністична партія, яка має вивчити «Конкретні питання кожної нації, відповідно до ступеня її розвитку, її особливостей і т. д.»¹⁹. Ці питання також знайшли відбиття в нових ленінських документах. Особливу увагу Володимир Ілліч звертав при цьому на боротьбу з проявами національної обмеженості у партійному середовищі, з ухилами у бік буржуазного націоналізму, сепаратизму і місництва. Серед цих документів можна назвати пропозицію про утвердження проекту постанови ЦК РКП(б) з директивами для ЦК КП(б)У від 8 квітня 1919 р.²⁰, яка була важливим кроком у справі зміцнення воєнної єдності радянських республік, телеграми М. І. Фрумкіну, В. І. Межлауку, Х. Ю. Юмагулову, С. І. Кавтарадзе.

У Повному зібранні творів друкується велика кількість документів, які містять важливі думки В. І. Леніна з організації оборони соціалістичної країни, стратегії і тактики війн, організації Червоної Армії і керівництва нею з боку Центрального Комітету та ін. Багато цих документів вміщено у 50 і 51 томах. Вони розкривають постать Володимира Ілліча як знавця воєнної справи, його воєнну діяльність.

У ряді виступів В. І. Леніна, зокрема, на зборах активу московської організації РКП(б) 6 грудня 1920 р., у виступах на фракції РКП(б) VIII з'їзду Рад та інших обґрунтовується зовнішня політика Радянської держави, політика мирного співіснування держав з різним соціальним

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 123—124.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 374.

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 436.

²⁰ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 54, стор. 413.

ладом. Володимир Ілліч приділяв багато уваги взаємовідносинам Країни Рад з капіталістичними країнами, встановленню ділових зв'язків і забезпеченню миру. «Я не бачу ніяких причин, чому така соціалістична держава, як наша, не може мати необмежені ділові відносини з капіталістичними країнами»²¹,— говорив В. І. Ленін у розмові з кореспондентом американської газети «The world» Лінкольном Ейром у лютому 1920 р. Одночасно Володимир Ілліч застерігав, що «Росія не дозволить поводитися з нею, як з переможеною країною. Якщо буржуазні уряди спробують взяти такий тон щодо Росії, то вони зроблять велику дурницю»²².

«Ми не раз заявляли про наше прагнення до миру... Але ми не маємо наміру дозволити, щоб нас задушили на смерть в ім'я миру»²³.

Історичний досвід і сучасна дійсність підтверджують правильність вказівок В. І. Леніна. Здійснення Програми миру, розробленої XXIV з'їздом КПРС, забезпечує відвернення війн між народами, вирішення взаємовідносин шляхом переговорів і консультацій. Вірна ленінським заповітам, КПРС беззастанно дбає про зміцнення миру. «Тверда відсіч агресії незмінно поєднувалась у радянській політиці з конструктивною лінією на врегулювання назрілих міжнародних проблем, з послідовним відстоюванням ленінського принципу мирного співіснування держав з різним суспільним ладом»²⁴,— записано в резолюції XXIV з'їзду партії.

«...Хід подій переконливо підтвердив правильність і далекоглядність даного XXIV з'їздом марксистсько-ленінського аналізу сучасної світової обстановки і висунутих ним завдань міжнародної діяльності КПРС,— зазначається у постанові Пленуму Центрального Комітету КПРС від 16 квітня 1975 р. «Про скликання чергового XXV з'їзду КПРС».— Боротьба, яку наша партія і держава ведуть разом з іншими соціалістичними країнами, з усіма демократичними, миролюбивими силами, сприяла оздоровленню міжнародної обстановки. Імперіалістична політика «холодної війни» зазнає поразки. Утвердження принципів мирного співіснування держав з різним соціальним ладом протистоїть політиці агресії і диктату, є важливим стимулом згуртування миролюбивих сил, сприяє участі в процесі розрядки реалістично мислячих сил буржуазних держав»²⁵. Це яскраво засвідчили наслідки Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі в Хельсінкі, зафіксовані в її Заключному акті. З глибоким задоволенням сприйняли радянський народ, все прогресивне людство світу слова з виступу на Нараді Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва про те, що «положення, вироблені нарадою по головних проблемах зміцнення миру в Європі, служать інтересам народів, служать інтересам людей незалежно від їх роду занять, національності, віку: робітників, трудівників села, осіб інтелектуальної праці, кожної людини зокрема і всіх разом. Вони пройняті повагою до людини, піклуванням про те, щоб вона жила в умовах миру і впевнено дивилась у завтрашній день»^{25а}.

У ленінських працях того періоду широко висвітлено питання міжнародного комуністичного і робітничого руху. До них належать: «Тези про основні завдання другого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу», «Промова на засіданні Виконавчого комітету Комуністичного

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 147.

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 151.

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 147.

²⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 219.

²⁵ «Комуніст України», 1975, № 5, стор. 4--5.

^{25а} «Радянська Україна», 1 серпня 1975 р.

Інтернаціоналу 19 червня 1920 р.), «Промова на нараді членів німецької, польської, чехословацької, угорської та італійської делегацій 11 липня» (1921 р.), «Лист до польських комуністів» 19 жовтня 1921 р.²⁶ Вони свідчать про глибокий інтерес В. І. Леніна до розвитку англійської, французької, чехословацької, німецької, польської, італійської, угорської та інших комуністичних партій і подання їм практичної допомоги.

В усіх матеріалах того періоду В. І. Ленін підкреслював необхідність для комуністичних партій завоювання більшості робітничого класу, їх згуртування і зміцнення на принципах марксизму і пролетарського інтернаціоналізму, очищення від опортуністичних елементів, подолання сектантських помилко.

Турбуючись про розвиток міжнародного комуністичного і робітничого руху, В. І. Ленін постійно працював над дальшим зміцненням КПРС. Праці, що вперше ввійшли до Повного зібрання, характеризують дальшу роботу В. І. Леніна по виробленню стрункого і цільного вчення про партію.

В. І. Ленін постійно турбувався про підвищення ролі партії як організатора і керівника соціалістичного будівництва. В матеріалах, включених до п'ятого видання, таких, як «Конспект промови про професійні спілки, про поточний момент і про помилки т. Троцького», «Матеріали до брошури «Ще раз про профспілки, про поточний момент і про помилки тт. Троцького і Бухаріна» та інших В. І. Леніним розкривається величезна небезпека, яку несуть собою опортунізм і розкольницькі дії, антипартійні погляди фракціонерів-троцькістів, бухаринців, децистів. В. І. Ленін ставив перед партією завдання: «Що б то не стало вирвати коріння фракційності...»²⁷ і сам доклав багато зусиль для проведення цієї роботи. В. І. Ленін був твердо впевнений, що справа робітників і селян, справа будівництва соціалізму — переможе. Цю впевненість він черпав в силі і твердості робітничого класу: «Саме в цій твердості робітничої, трудящої маси я, як і кожний комуніст, черпаю впевненість у неминучій світовій перемозі робітників і робітничої справи»²⁸, — писав Володимир Ілліч.

Твори В. І. Леніна, які увійшли до Повного зібрання, містять ідеї, положення і висновки, які мають велике значення для науки про нашу Комуністичну партію. Внісши величезний вклад у пізнання історичного процесу, вивчивши історичну спадщину людського суспільства, зробивши висновки для сучасності, В. І. Ленін у своїх творах багато уваги приділив історії створення і діяльності марксистської партії пролетаріату — Комуністичної партії Радянського Союзу.

В. І. Леніним була розроблена наукова концепція створення і розвитку марксистсько-ленінської партії, досліджені особливості її діяльності.

Ленінська теоретична спадщина свідчить про посилену увагу вождя до українського народу, його історії, яку він знав і глибоко шанував. З В. І. Леніним зв'язана боротьба трудящих України за соціальне і національне визволення, за створення Української радянської суверенної держави, Комуністичної партії України, як невід'ємної частини КПРС.

В. І. Леніну належить величезна заслуга у виробленні єдино вірних принципів, оцінок, поглядів на розуміння історії революційно-виз-

²⁶ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 174—186; т. 44, стор. 53—57, 171—172.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 347.

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 51, стор. 282.

вольного руху та більшовицьких організацій України. У той же час ленінська спадщина свідчить про мотиви й характер боротьби самого Володимира Ілліча проти різних антинаукових концепцій історії пролетарського, соціал-демократичного і революційного руху на Україні. В них розкривається ленінська принциповість і партійність в науці, яка до кінця протистоїть буржуазному «об'єктивізму», виявляє непримиренність до буржуазної ідеології, буржуазно-націоналістичних фальсифікацій.

В. І. Ленін вчив за будь-якими політичними течіями, програмами, подіями бачити інтереси певних класів, визначати своє ставлення до них з позицій пролетаріату. Класовий підхід до оцінки суспільних явищ В. І. Ленін вважав непорушним принципом марксистської методології історії.

Радянська історична наука на Україні з самого початку формувалась і розвивалась, спираючись на ленінські ідеї і висновки. Саме вони лежать в основі творчої розробки радянськими суспільствознавцями історичного минулого українського народу, актуальних проблем сучасності.

Ленінська концепція історії України, прийнята ідеями пролетарського інтернаціоналізму — найзначиміше надбання радянської історичної науки, непримиренна зброя проти великодержавного шовінізму і українського буржуазного націоналізму, сучасних буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів, які, перебуваючи на службі імперіалістичної реакції, свідомо перекручують історію українського народу, намагаються принизити його всесвітньо-історичні успіхи, здобуті під керівництвом Комуністичної партії в братній сім'ї народів СРСР.

Праці В. І. Леніна знаменують новий, ленінський етап у розвитку революційної теорії марксизму. У геніальних ленінських творах отримали дальший розвиток і збагачення всі складові частини марксизму: філософія, політична економія і теорія наукового комунізму. Розвиваючи і відстоюючи марксистську теорію, В. І. Ленін підкреслював: «Ми зовсім не дивимось на теорію Маркса як на щось закінчене і недоторканне; ми, навпаки, переконані, що вона поклала тільки наріжні камені тієї науки, яку соціалісти повинні рухати далі в усіх напрямках, коли вони не хочуть відстати від життя»²⁹.

Ленінські вказівки про творчий розвиток марксизму КПРС втілює у своїх практичних справах. Керуючись вченням К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, спираючись на могутню творчу силу мас, Комуністична партія організувала трудящих на героїчну боротьбу проти гніту і експлуатації, здобула перемогу у Великій Жовтневій соціалістичній революції, в роки громадянської війни і соціалістичного будівництва, в період Великої Вітчизняної війни, досягла великих успіхів у будівництві комунізму. Історичні рішення XXIV з'їзду КПРС, постанови Центрального Комітету, прийняті за останні роки з питань господарського і партійного будівництва є чудовим зразком дальшого творчого розвитку марксистсько-ленінської теорії.

«Глибоке вивчення і пропаганда ідей Маркса — Енгельса — Леніна — основа ідеологічної діяльності партійних організацій по комуністичному вихованню трудящих», — записано у постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна»³⁰.

²⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 175—176.

³⁰ До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Збірник документів і матеріалів, К., 1970, стор. 17.

Ленінські праці є надзвичайно цінними для нас насамперед тому, що в них розроблено провідні принципи пролетарської ідеології, комуністичної пропаганди, на яких має будуватися наша пропагандистська і агітаційно-масова робота. Це, зокрема, принципи комуністичної ідейності, глибокої партійності, науковості, революційно-класової спрямованості. На перше місце у здійсненні цієї роботи В. І. Ленін ставив вимогу — підняти пропаганду тих завдань, які розв'язує партія в даний історичний момент.

Повне зібрання творів В. І. Леніна — це невичерпна скарбниця ідей ленінізму. Глибоке її осмислення, вивчення є найважливішим завданням всіх працівників ідеологічного фронту, радянської історичної науки.

Кожна радянська людина, читаючи безсмертні праці В. І. Леніна, переконується у тому, що для Комуністичної партії Радянського Союзу, яка керується ленінськими настановами, головною турботою є благо і щастя трудящих, зміцнення могутності соціалістичної Вітчизни, завоювання нових перемог у боротьбі за торжество комунізму.

Готуючись до чергового XXV з'їзду КПРС, комуністи і всі радянські люди, озброєні ленінськими ідеями, зосереджують свої зусилля на виконанні державних планів і соціалістичних зобов'язань дев'ятої п'ятирічки.

РОБІТНИЧИЙ КЛАС — ПРОВІДНА СИЛА РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Радянський народ, тісно згуртований навколо рідної Комуністичної партії, готується гідно зустрінути XXV з'їзд КПРС, який намітить нові важливі рубежі на шляху будівництва безкласового, комуністичного суспільства. У ході підготовки до з'їзду особливо яскраво виявляється дедалі зростаюча творча активність робітничого класу, працівників сільського господарства, інтелігенції, всіх радянських людей, які одностайно схвалюють і підтримують ленінський генеральний курс партії, цілеспрямовану і багатогранну діяльність ЦК КПРС, його Політбюро.

Досвід комуністичного будівництва переконливо свідчить, що КПРС успішно виконує авангардну роль у радянському суспільстві саме тому, що завжди керується марксистсько-ленінським вченням, відправним пунктом якого є визнання вирішальної ролі робітничого класу в історичному процесі. Важливим етапом зміцнення провідної ролі робітничого класу в нашій країні стали роки, що минули після XXIII з'їзду КПРС. У цей час втілювався в життя новий економічний курс партії, центральним завданням якого є забезпечення більш швидкого підняття матеріального і культурного рівня народу. Оскільки здійснення даної мети можливе лише на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, науково-технічного прогресу і прискореного зростання продуктивності праці, то неухильно підвищуються й суспільна роль та авторитет робітничого класу.

За роки Радянської влади чисельність робітників у СРСР зростає більш як у 7 разів і нині становить 70,2 млн. чол., або 60,6% зайнятого населення країни. Тільки протягом 1966—1974 рр. лави робітничого класу збільшилися на 14,3 млн. чол.¹ Тепер в усіх галузях народного господарства працюють великі контингенти робітників: на торговельних підприємствах, у сфері громадського харчування і побутового обслуговування вони становлять більше 70%, у сільському господарстві — понад третину. Швидке зростання чисельності робітничого класу характерне для всіх союзних республік. Так, на Україні кількість робітників і службовців збільшилася з 13 397 тис. у 1965 р. до 17 906 тис. у 1974 р.² Зростання чисельності і питомої ваги робітничого класу серед зайнятого населення країни водночас означає збільшення його вкладу в розвиток економіки і посилення впливу на соціальну структуру радянського суспільства.

Змінюється загальноосвітній і культурно-технічний рівень робітників. Так, 1939 р. з кожної тисячі робітників вищу і середню (повну або неповну) освіту мали лише 84, а в 1973 р. — 661³. Одночасно з підвищенням освітнього рівня і значною мірою на його основі відбувається процес поліпшення професійно-кваліфікаційного складу робітничого класу: народжується новий тип працівника — спеціаліста по управлін-

¹ ССРСР в цифрах в 1974 году. Краткий статистический сборник, М., 1975, стор. 17, 161.

² Українська РСР у цифрах в 1974 році. Короткий статистичний довідник, К., 1975, стор. 153.

³ Народное хозяйство СССР в 1972 г. Статистический ежегодник, М., 1973, стор. 40.

ню і обслуговуванню найскладніших верстатів і механізмів. Якісні зміни зумовлюють серйозні зрушення у внутрішній соціальній структурі самого робітничого класу, а отже, й радянського суспільства в цілому.

Прямо і безпосередньо зв'язаний з провідною формою соціалістичної суспільної власності, робітничий клас вносить вирішальний вклад у розвиток загальносоюзної економіки — взаємозв'язаного народногосподарського комплексу, який включає в себе народне господарство всіх союзних республік, розвивається за єдиним державним планом в інтересах всієї країни і кожної республіки зокрема. На базі інтересів та ідеалів робітничого класу — найпослідовнішого носія марксистсько-ленінської ідеології — дедалі міцнішою стає духовна єдність нашого суспільства. «Робітничий клас, — зазначав на XXIV з'їзді партії Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, — був і лишається основною продуктивною силою суспільства. Його революційність, дисциплінованість, організованість і колективізм визначають провідне становище його в системі соціалістичних суспільних відносин»⁴.

Реальна дійсність, соціально-політичний розвиток нашої країни переконливо спростовують «теорії» ідеологів антикомунізму і ревізіоністів усіх мастей, які зараховують наш робітничий клас до так званої «підлеглої верстви» суспільства і намагаються довести, що його виробнича і політична активність поступово знижуються⁵.

В умовах комуністичного будівництва, які на попередніх етапах суспільного розвитку, провідна роль робітничого класу здійснюється не автоматично, а з допомогою його авангарду — Комуністичної партії, яка, за словами В. І. Леніна, «...свідомо ставить своїм завданням допомогти пролетаріатові виконати його роль вихователя, організатора і керівника...»⁶.

Виходячи з конкретно-історичного аналізу об'єктивної дійсності і послідовно дотримуючись ленінських вказівок, КПРС вбачає своє завдання у тому, «...щоб вплив робітничого класу в усіх сферах життя нашого суспільства зростає і зміцнювався, щоб його активність та ініціатива давали ще плідотворніші результати»⁷.

Останнім часом вже опубліковано ряд монографій⁸ і статей⁹, де на основі рішень XXIV з'їзду КПРС показано фактори, які зумовлюють провідну роль робітничого класу в житті радянського суспільства, форми і методи її реалізації на практиці. Однак конкретні прояви процесу зміцнення провідної ролі робітничого класу на сучасному

⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 83.

⁵ Dilemmas of Change in Soviet Politics. Ed. by Z. Brzezinski, New York—London, 1969, стор. 21; Рабочий класс — ведущая сила мирового революционного процесса. Критика буржуазных и реформистских концепций, М., 1973.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 383.

⁷ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 84.

⁸ Ведущая роль рабочего класса в социалистических странах, изд. 2, М., 1974; Партия и рабочий класс в условиях строительства коммунизма, М., 1973; Рабочий класс и его партия в современном социалистическом обществе, Прага, 1973; Советский рабочий класс. Краткий исторический очерк (1917—1973), М., 1975; Рабочий класс развитого социалистического общества, М., 1974; Ю. Г. Чуланов. Изменения в составе и в уровне творческой активности рабочего класса СССР. 1959—1970 гг., Л., 1974.

⁹ М. С. Джугунов. Рабочий класс — ведущая социальная сила в образовании и развитии советского народа как новой исторической общности людей. — «Научный коммунизм», 1975, № 1; Л. С. Гапоненко, В. Б. Тельпуховский. Ведущая роль рабочего класса СССР в строительстве коммунизма. — «Вопросы истории», 1972, № 4; Б. П. Ковалевський, М. Р. Плющ. Зростання провідної ролі робітничого класу в умовах розвинутого соціалізму. — «Комуніст України», 1973, № 4; І. І. Коломійченко. Робітничий клас — основна продуктивна сила суспільства. — «УІЖ», 1973, № 5; А. Н. Кушников. Участие рабочих в управлении при социализме. — «Научный коммунизм», 1975, № 3; В. О. Романцов. Робітничий клас Української РСР в період розвинутого соціалізму. — «УІЖ», 1975, № 6; Ц. А. Степанян.

етапі висвітлені ще недостатньо і потребують всебічного вивчення. В даній статті розглядаються деякі напрямки розвитку цього процесу за останнє десятиріччя.

Успішне здійснення робітничим класом його провідної ролі в суспільстві значною мірою залежить від збільшення партійного прошарку в робітничих колективах. У свою чергу, в міру зміцнення робітничого ядра в партії зростає її керівна роль у соціальному перетворенні суспільства. Тому і для періоду будівництва комунізму характерна тенденція розширення партійних рядів, насамперед, за рахунок передових найсвідоміших робітників. На це ще раз вказав XXIII з'їзд КПРС¹⁰. Із 3 млн. чол., прийнятих у партію між XXIII та XXIV з'їздами, майже 1,6 млн., або більше половини, — робітники, а в таких великих промислових областях країни, як Московська, Ленінградська, Свердловська, Горьковська, Донецька, Карагандинська, частка робітників серед прийнятих до партійних лав становила 60—70%¹¹.

Політика партії в справі регулювання свого складу спрямована на те, щоб її лави поповнювалися переважно за рахунок робітників тих галузей промисловості, які відіграють вирішальну роль у прискоренні науково-технічного прогресу, підвищенні ефективності суспільного виробництва. Наприклад, порівняно з попереднім періодом, після XXIII з'їзду КПРС у партію прийнято на 31% більше робітників підприємств енергетики та електрифікації, на 38 — підприємств приладобудування, засобів автоматизації і систем управління, на 44 та 69% — автомобільної та електронної промисловості¹².

Питома вага робітників у складі КПРС зросла з 32% у 1956 р. до 40,7% у 1973 р.¹³ У резолюції XXIV з'їзду КПРС підкреслювалося, що після XXIII з'їзду партійні організації послідовно втілювали в життя положення про те, «...щоб провідне місце в соціальному складі партії належало робітничому класові... Слід і надалі керуватися цією настановою, вона цілком відповідає природі нашої партії, місцю і ролі робітничого класу в радянському суспільстві»¹⁴.

Виявляючи постійну турботу про забезпечення найсприятливіших умов для піднесення творчої активності робітників, партія здійснила велику роботу щодо зміцнення існуючих і створення нових низових партійних осередків у сфері матеріального виробництва. При цьому вона керувалася ленінським положенням про необхідність існування міцної організації серед індустріальних робітників, які переважають не тільки кількісно, а й впливом, розвитком, здатністю до боротьби¹⁵. Так, за останні роки значно збільшилися кількість і питома вага первинних парторганізацій на підприємствах промисловості, транспорту, зв'язку і будівництва. Якщо загалом з 1956 до 1973 р. кількість первинних парторганізацій зросла менше ніж на 8%, то на промислових підприємствах, транспорті, зв'язку і будівництві — більше як на 33%¹⁶. 1956 р. в країні функціонувало близько 74 тис. первинних парторганізацій підприємств промисловості, транспорту, зв'язку і будівництва (21% за-

---

Возрастание ведущей роли рабочего класса в создании коммунистической формации.— «Научный коммунизм», 1973, № 1; М. І. Супруненко. Зміни в соціальній структурі соціалістичного суспільства і піднесення керівної ролі робітничого класу.— «УІЖ», 1972, № 8; та ін.

¹⁰ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 182.

¹¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 105.

¹² «Партийная жизнь», 1973, № 14, стор. 13, 20—21.

¹³ Книжка партійного активиста 1975, М., 1974, стор. 24.

¹⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 233.

¹⁵ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 15.

¹⁶ «Партийная жизнь», 1973, № 14, стор. 22 (підрозрахунки авторів).

гальної кількості), а в 1973 р.— 98 038 (25,9%)¹⁷. В міру зміцнення партійних організацій зростає їх роль у боротьбі за поліпшення роботи підприємств. Саме ця надзвичайно розгалужена мережа первинних організацій дає змогу партії посилювати керівництво всіма сторонами суспільного життя, проводити величезну організаторську та ідеологічну роботу серед комуністів і безпартійних, підвищувати суспільну та виробничу активність робітничого класу, всіх трудящих.

Послідовно здійснюючи курс на зміцнення робітничого ядра в парторганізаціях, партійні органи докладають зусиль для того, щоб робітники брали дедалі активнішу участь у формуванні і проведенні політики партії, накресленні планів комуністичного будівництва. Наприклад, делегатом ХХІІІ з'їзду КПРС був 1141 робітник, тобто 72,4% загального числа делегатів, що працювали на промислових підприємствах¹⁸. Ще ширше був представлений робітничий клас на ХХІV з'їзді партії: з 4963 делегатів — 1195 робітників¹⁹.

Робітників обирали до президії з'їздів, мандатних комісій, комісій по виробленню проектів рішень та інших робочих органів. З трибуни ХХІV з'їзду КПРС прозвучали виступи ткалі Яковлевського комбінату Івановської області А. Смирнової, бригадира слюсарів 1-го Державного підшипникового заводу (м. Москва) О. Вікторова, шліфувальника Кіровського заводу (м. Ленінград) Є. Лебедева, сталевара заводу «Запоріжсталь» ім. Серго Орджонікідзе Є. Проскуріна та інших представників робітничого класу.

Керуючись ленінськими принципами партійного будівництва, ЦК КПРС вжив заходів для удосконалення роботи виборних органів. Якщо в 1967 р. у керівних партійних органах усіх ступенів працювало 3 млн. комуністів²⁰, то на початку 1975 р.— 4 млн.²¹, тобто більш як четверта частина партії. Питома вага робітників у цих органах постійно зростає. Напередодні ХХІІІ з'їзду КПРС частка представників робітничого класу і колгоспного селянства серед членів і кандидатів у члени ЦК компартій союзних республік, крайкомів, обкомів, окружкомів, міськкомів і райкомів партії становила 33,6%, а напередодні ХХІV з'їзду — вже 38,2%²².

Комуністи обирають до керівних партійних органів передових виробничників, які словом і ділом довели, що можуть спрямовувати зусилля колективу на виконання планових завдань і соціалістичних зобов'язань. Так, 1966 р. у парткомах і партійних бюро Харківської міської парторганізації працювало більше 2 тис. робітників²³. У 1967 р. серед 16 360 секретарів партійних організацій Дніпропетровської області було 2177 робітників²⁴. 1968 р. до бюро і парткомів Ворошиловградської області було обрано 1850 чол., зокрема 675 робітників²⁵. У 1971 р. серед членів виборних партійних органів підприємств промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку країни робітники становили майже 37%²⁶. Це повністю відповідає вказівкам В. І. Леніна, який писав:

¹⁷ Там же.

¹⁸ Матеріали ХХІІІ з'їзду КПРС, стор. 101.

¹⁹ Матеріали ХХІV з'їзду КПРС, стор. 135.

²⁰ Там же, стор. 137.

²¹ «Партийная жизнь», 1975, № 1, стор. 12.

²² Книжка партійного активіста 1975, стор. 36.

²³ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 69, оп. 40, спр. 2, арк. 28.

²⁴ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 241, спр. 173, арк. 120.

²⁵ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 3, спр. 318, арк. 16.

²⁶ «Партийная жизнь», 1971, № 2, стор. 12.

«Вводити робітників до комітетів є не тільки педагогічне, але й політичне завдання. У робітників є класовий інстинкт, і при невеликому політичному навичку робітники досить скоро робляться витриманими соціал-демократами»²⁷.

Зростанню ролі робітників-комуністів сприяло розширення громадських засад у діяльності парторганізацій. При партійних комітетах промислових підприємств країни працювали позаштатні парткомісії, які займалися попереднім прийомом у партію і розглядом персональних справ. Вони подавали велику допомогу штатному апаратові, чисельність якого скоротилася з 1957 до 1971 р. на 20%²⁸.

Важливою формою залучення комуністів, безпосередньо зв'язаних з виробництвом, до роботи в партійних органах були комісії по контролю за діяльністю адміністрації, створені за рішенням ЦК КПРС від 26 червня 1959 р.²⁹ 1969 р. у Харківській області, наприклад, працювали 1493 такі комісії, до яких було обрано більше 7 тис. найдосвідченіших комуністів, з них — понад 3 тис. робітників³⁰. У Запорізькій області в подібних комісіях у цей час працювало 3563 чол., зокрема 1612 робітників³¹, у Донецькій, — відповідно, 7774 і 3593³².

Беручи активну участь у громадській роботі, деякі представники робітничого класу виявляють себе здібними організаторами, що дає підставу рекомендувати їх на керівні посади. Цьому сприяє й їх навчання у вузах і технікумах, а також у мережі партійної освіти. Тільки в 1968—1970 рр. у вищі партійні школи країни було прийнято 370, а у партійно-радянські школи — понад 800 робітників промислових підприємств і радгоспів, які мали досвід громадської роботи і зарекомендували себе талановитими організаторами³³. На XXIV з'їзді КПРС наводилися дані про соціальне походження людей, які обіймають керівні посади на найважливіших ділянках комуністичного будівництва. Понад 80% нинішніх секретарів ЦК компартій союзних республік, крайкомів та обкомів, голів Рад Міністрів, крайових та обласних виконкомів і близько 70% міністрів та голів державних комітетів СРСР розпочинали свій трудовий шлях робітниками й селянами. Більше половини директорів найбільших промислових підприємств країни — в минулому робітники³⁴. Кадрова політика партії повністю відповідає ленінським вказівкам про те, що «...без керівної ролі практиків-організаторів з «народу», з робітників і трудящих селян ні в якому разі не обійтись», що серед рядових робітників і селян «...кріється безліч талантів — і адміністративних, і організаторських... Ми повинні їх висувати, випробовувати, давати їм завдання...»³⁵.

Таким чином, зміцнення робітничого прошарку в партійних організаціях, активна участь робітників у діяльності партійних органів яскраво свідчать про зростання провідної ролі робітничого класу і керівної ролі Комуністичної партії на сучасному етапі комуністичного будівництва. Робітничий клас цементує лави партії, забезпечує наступність у її розвитку, ідейну єдність і пролетарську згуртованість.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 155.

²⁸ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 111.

²⁹ Справочник партійного работника, вып. 3, М., 1961, стор. 555.

³⁰ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 99, спр. 20, арк. 54.

³¹ Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 102, оп. 12, спр. 53, арк. 34.

³² Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 61, спр. 23, арк. 332.

³³ «Партийная жизнь», 1971, № 1, стор. 32.

³⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 112.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 196; т. 40, стор. 76.

Зростанню впливу робітничого класу на всі сфери життя суспільства сприяє і його участь в обговоренні документів партійних з'їздів, пленумів ЦК КПРС, законодавчих актів Верховної Ради СРСР, постанов Радянського уряду. Так, тільки на Україні в обговоренні проєктів документів XXIV з'їзду КПРС взяло участь 580 тис. робітників, колгоспників, представників інтелігенції. В редакції газет, на радіо і телебачення надійшло 30 тис. листів — відгуків на проєкт Директив дев'ятого п'ятирічного плану, в яких містилися конкретні пропозиції щодо його вдосконалення³⁶. Так на практиці здійснюється вказівка В. І. Леніна про те, що кожний свідомий робітник повинен почувати себе «...не тільки господарем на своєму заводі, а представником країни...»³⁷.

Робітничий клас залучається до управління державою і через Ради депутатів трудящих, які є «...постійною і єдиною основою всієї державної влади, всього державного апарату...»³⁸, найбільш масовими, дійсно всеохоплюючими організаціями. Комуністична партія створює найсприятливіші умови для підвищення їх ролі, оскільки суспільно-політична активність трудящих значною мірою залежить від того, як Ради виконують свої функції.

Робота партії по регулюванню соціального складу депутатів Рад спрямована на те, щоб ці органи якнайповніше відображали соціальну структуру розвинутого соціалістичного суспільства. Це знаходить свій конкретний вияв, насамперед, у збільшенні кількості депутатів взагалі і робітників серед них зокрема. Так, у 1966 р. серед депутатів Верховної Ради СРСР було 404 робітники, або 26,6% їх загальної кількості, в 1970 р., відповідно, — 481, або 31,7%, і, нарешті, в нині діючій Верховній Раді СРСР дев'ятого скликання, обраній у 1974 р., — 498 робітників, або 32,8%³⁹.

Робітничий клас бере активну участь у виборчих кампаніях, які яскраво демонструють непорушну соціально-політичну єдність народу, його суверенну волю. Тисячі робітників — членів виборчих комісій займаються питаннями організації і проведення виборів, слідкують за неухильним виконанням виборчого закону. Велику агітаційно-пропагандистську діяльність серед виборців проводять робітники-агітатори. Вони роз'яснюють населенню внутрішню і зовнішню політику Радянського уряду, завдання виборчої кампанії, дохідливо і переконливо показують розквіт соціалістичної демократії, добиваються активної участі у виборах усіх трудящих. В обстановці високої політичної і трудової активності мас, всенародної боротьби за гідну зустріч чергового XXV з'їзду КПРС проходили останні вибори, під час яких до Верховних Рад союзних республік обрано 1929 робітників (31,6%), до Верховних Рад автономних республік, — відповідно, 1126 (35,7%), до місцевих Рад депутатів трудящих — 896 374 (40,5%). У роботі 2 259 918 виборчих комісій взяв участь 5 694 321 робітник і колгоспник, або 61,5% їх складу⁴⁰.

У Радах робітники проходять школу управління державою і разом з тим збагачують роботу органів Радянської держави життєвим досвідом мільйонів, роблять її ще змістовнішою. Виражаючи волю своїх виборців, втілену в їх наказах, депутати-робітники, як й інші депутати, вносять конкретні, ділові пропозиції.

Зміцненню провідної ролі робітничого класу в суспільно-політичному житті країни сприяє діяльність Комуністичної партії щодо акти-

³⁶ «Комуніст України», 1971, № 6, стор. 72.

³⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 349.

³⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 477.

³⁹ «Правда», 19 червня 1974 р.

⁴⁰ «Правда», 21 червня 1975 р.

візації роботи громадських організацій. За останні роки розширено права таких масових організацій, як професійні спілки і комсомол. Вони стали ще ширше співробітничати з державними органами, виступали активними помічниками партії в боротьбі за створення матеріально-технічної бази комунізму, в удосконаленні виробничих відносин і підвищенні творчої активності трудящих.

Велике значення для піднесення ролі профспілок, в яких налічується більше 100 млн. чол., зокрема 62 млн. робітників⁴¹, мали постанови ЦК КПРС «Про роботу партійних організацій Пермської області по керівництву профспілками» (1967 р.)⁴² і затверджене Президією Верховної Ради СРСР у вересні 1971 р. нове «Положення про права фабричного, заводського, місцевого комітету професійної спілки»⁴³. Вплив професійних спілок на підвищення активності має значно зріс завдяки тому, що в умовах комуністичного будівництва вони виконують деякі нові функції. У зв'язку з удосконаленням керівництва народним господарством профспілки залучаються до визначення основних напрямків і порядку використання додаткових ресурсів суспільного споживання — фондів матеріального заохочення, соціально-культурних заходів і житлового будівництва підприємств, розширилась їх роль у регулюванні умов праці і рівня заробітної плати.

Парторганізації дбають про те, щоб робітники були широко представлені в керівних органах профспілок. Як зазначалося на XXIV з'їзді КПРС, близько 50% працівників керівних органів професійних спілок країни — це робітники⁴⁴. Близько половини делегатів XV з'їзду профспілок СРСР і з'їздів профспілок союзних республік були представниками робітничого класу. Якщо в 1968 р. у складі ФЗМК (виробничої групи профспілок) робітники становили 48,5%, то в 1972 р. — 56,2%. Того ж року до складу ФЗМК і ревізійних комісій обрано близько 2 млн. робітників⁴⁵.

Вплив робітничого класу на діяльність підприємств помітно зріс після створення на основі рішень грудневого (1957 р.) Пленуму ЦК КПРС постійно діючих виробничих нарад, до складу яких обирають рядових робітників, представників фабрично-заводського, місцевого і цехових комітетів профспілок, адміністрації, партійних та комсомольських органів. Напередодні XXIV з'їзду КПРС в Українській РСР, наприклад, діяло більше 27 тис. загальнозаводських та цехових виробничих нарад, до яких входило 1077 тис. чол., зокрема понад 700 тис. робітників⁴⁶. Вони розглядають широке коло питань, вирішення яких позитивно впливає на розвиток виробничої активності працівників промисловості. Тільки в 1968 р. на постійно діючих виробничих нарадах було прийнято 318 тис. пропозицій, спрямованих на краще використання внутрішніх резервів, створення якнайсприятливіших умов для високопродуктивної праці, удосконалення методів управління підприємствами. Кількість пропозицій, поданих учасниками цих нарад, постійно зростає.

Велику роль у розвитку творчої активності робітників відіграє 34-мільйонний авангард радянської молоді — Ленінський комсомол. Комсомольські організації добиваються максимального зростання про-

⁴¹ «Труд», 1 серпня 1972 р.

⁴² КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 9, М., 1972, стор. 374—380.

⁴³ Справочник партийного работника, вып. 12, М., 1972, стор. 231—241.

⁴⁴ XXIV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, т. II, К., 1972, стор. 104.

⁴⁵ Материалы XV съезда профессиональных союзов СССР, М., 1972, стор. 82.

⁴⁶ «Комуніст України», 1970, № 1, стор. 41.

дуктивності праці молодих робітників, освоєння ними нової техніки, зростання їх професійної майстерності, виховання у кожного юнака та дівчини благородного почуття господаря своєї країни.

Роль робітничої молоді у діяльності ВЛКСМ постійно зростає. Це переконливо підтверджує склад останнього XVII з'їзду комсомолу, делегатами якого було обрано 971 робітника (84,4% загальної кількості делегатів, що працювали в промисловості). Великий загін молодих робітників-будівельників був представлений 244 делегатами⁴⁷.

Свідченням зрослої суспільно-політичної активності радянського робітничого класу є його широка участь в органах народного контролю. Нині вони являють собою велику суспільну силу — 1973 р. в їх діяльності брало участь 9 млн. чол., зокрема значна частина робітників, зайнятих безпосередньо на виробництві. Наприклад, у Новосибірській області з 72 тис. народних дозорців 42 тис. становлять робітники. У Горьковській області до складу груп і постів народного контролю обрано близько 58 тис. робітників, у тому числі більше 2 тис. — головами груп народного контролю. Велику роль у роботі груп і постів народного контролю Читинської області відіграють робітники промислових підприємств і транспорту⁴⁸. Народні контролери дбають про підвищення ефективності суспільного виробництва, впровадження нової техніки і технології, поліпшення якості продукції, зміцнення державної і трудової дисципліни, борються з розкрадачами соціалістичної власності.

Безпосередня участь робітничого класу в управлінні державою виховує в ньому почуття особистої відповідальності за доручену справу, власної гідності, своєї суспільної значимості. Це виявляється, насамперед, у посиленні його впливу на розвиток матеріальної та духовної культури суспільства*.

За роки комуністичного будівництва значно зросла продуктивність праці у промисловості, розвиток якої є одним з найважливіших напрямків діяльності робітничого класу. Так, у 1965 р. виробіток валової продукції на одного працівника становив 372% від рівня 1940 р., а в 1973 р. він збільшується до 584%⁴⁹. У нинішній п'ятирічці щороку в середньому впроваджується у серійне виробництво 3400 видів промислової продукції, тобто вдвоє більше, ніж у восьмій п'ятирічці⁵⁰. Ділом відповідаючи на Звернення Центрального Комітету КПРС до партії, до радянського народу і виконуючи рішення грудневого (1974 р.) Пленуму ЦК КПРС, колективи промислових підприємств перевиконали план I півріччя 1975 р. по загальному обсягу виробництва і росту продуктивності праці. Понад план вироблено і реалізовано продукції на суму понад 4 млрд. крб., продуктивність праці зросла на 5,9% при річному плані 5,7%⁵¹.

Рік у рік збільшується вклад робітників у розширення матеріально-технічної бази сільського господарства, його індустріальної основи, що сприяє дальшому зміцненню союзу робітничого класу і селянства. Лише протягом 1974 р. у колгоспи і радгоспи надіслано 531 тис. тракторів, 88,4 тис. зернозбиральних і 15,8 тис. бурякозбиральних комбай-

⁴⁷ XVII съезд ВЛКСМ. Стенографический отчет, т. I, М., 1975, стор. 152.

⁴⁸ Рабочий класс развитого социалистического общества, стор. 190.

* Дані конкретно-соціологічного аналізу свідчать, що праця політично активних робітників — ініціативна, прийнята пошуком шляхів раціоналізації виробництва; такі робітники непримиренні до проявів безгосподарності, недисциплінованості, вся їх виробнича діяльність характеризується наполегливістю в досягненні поставленої мети (детальніше про це див. «Научный коммунизм», 1975, № 3, стор. 41—49).

⁴⁹ Народное хозяйство СССР в 1973 г. Статистический ежегодник, М., 1974, стор. 229.

⁵⁰ «Правда», 23 квітня 1975 р.

⁵¹ «Правда», 20 липня 1975 р.

нів, 7,4 тис. бавовнозбиральних машин, багато іншої техніки⁵². Все це дає змогу піднести рівень технічного оснащення сільськогосподарського виробництва, забезпечити неухильне зростання його продуктивності.

Трудові зусилля і творча активність робітничого класу надихають усіх трудящих на розв'язання основного завдання — створення матеріально-технічної бази комунізму. Він іде в авангарді всенародного соціалістичного змагання за дострокове виконання завдань дев'ятого п'ятирічного плану і гідну зустріч чергового XXV з'їзду КПРС. Нині в соціалістичному змаганні беруть участь близько 90% усіх працівників, зайнятих у народному господарстві⁵³, значно швидше впроваджуються у виробництво досягнення науково-технічного прогресу, передовий досвід окремих колективів стає надбанням усіх.

Розвиток творчої співдружності робітників, інженерно-технічних працівників та учених сприяє дедалі ширшому залученню представників робітничого класу до конструювання нових машин, механізмів і приладів, до розробки більш досконалих технологічних процесів тощо. Технічна творчість робітників стала дійсно масовим явищем. Практично в кожному виробничому колективі працюють винахідники і раціоналізатори, які в 1959—1970 рр. допомогли зекономити для народного господарства понад 23,8 млрд. крб.⁵⁴ Новатори достроково виконали взяті на 1971—1975 рр. соціалістичні зобов'язання щодо економії матеріальних, трудових і фінансових ресурсів за рахунок використання винаходів та раціоналізаторських пропозицій. За минулі 4 роки п'ятирічки у виробництво було впроваджено більше 130 тис. винаходів і понад 14 млн. раціоналізаторських пропозицій, що дало змогу зекономити більше 14,4 млрд. крб.⁵⁵

Таким чином, аналіз становища і ролі робітничого класу в розвинутому соціалістичному суспільстві показує, що він займає вирішальні, ключові позиції в усіх сферах суспільного життя — економічній, соціалістичній, політичній та ідеологічній. Право бути провідною силою суспільства робітничий клас завоював у жорсткій класовій боротьбі, а також внаслідок своєї невтомної діяльності у роки будівництва розвинутого соціалізму. Провідну роль робітничий клас відіграватиме аж до побудови безкласового, комуністичного суспільства.

⁵² СССР в цифрах в 1974 году, стор. 90.

⁵³ «Известия», 29 березня 1975 р.

⁵⁴ Рабочий класс развитого социалистического общества, стор. 153—154.

⁵⁵ «Правда», 28 лютого 1975 р.

До Міжнародного року жінки

В. А. ЛІВЕНЬ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ Й БОРОТЬБА ТРУДЯЩИХ ЖІНОК ЗА ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА В КРАЇНАХ КАПІТАЛУ

Однією з характерних особливостей сучасного розвитку капіталізму є дальше посилення експлуатації жіночої праці у сфері виробництва. Згідно з даними Міжнародної організації праці (МОП) за 20 років (1950—1970) чисельність жінок, які працюють в індустріально розвинутих капіталістичних країнах*, збільшилася з 46,4 до 77 млн.¹ В економіці Сполучених Штатів зайнято 33,2 млн. американок (на початку ХХ ст. їх було лише 5 млн.), або приблизно 38,7% всієї робочої сили країни. У Франції процент працюючих жінок становить 47, у ФРН — 41, у Швеції — 40, Бельгії — 34, Японії — понад 33% робочої сили². Темпи зростання зайнятості жінок значно більші, ніж чоловіків. Так, у Франції за 6 років (з 1962 по 1968) кількість працюючих жінок зростає на 15,4%, а чоловіків — лише на 10%, у США (з 1947 по 1973 рр.) — відповідно на 96% і 21%³. Навіть буржуазні економісти змушені визнати, що жінки — одна з найбільш динамічних сил у сучасній монополістичній економіці.

Процес масового використання жінок у капіталістичному виробництві зумовлений цілим комплексом факторів, тісно пов'язаних між собою. Це, насамперед, науково-технічний прогрес, розвиток автоматизації і комплексної механізації, заміна фізичної праці працею, пов'язаною з обслуговуванням машин і механізмів, розширення невиробничої сфери, в якій за характером та умовами праці можливе широке використання жінок. В цілому ряді галузей виробництва підприємці віддають перевагу саме жіночій робочій силі, оскільки це дозволяє їм одержувати великі прибутки при найменших затратах (як відомо, праця жінки оплачується дешевше, ніж чоловіка). Так, в електронній, радіотехнічній, електротехнічній, хімічній, фармацевтичній та деяких інших галузях промисловості жінки становлять понад 50% зайнятих, у невиробничій сфері — понад 60%. У Сполучених Штатах доля жінок серед конторських службовців перевищує 75%⁴, у Франції в сфері послуг їх працює 60,4%, в Нідерландах — 71,2%, в Бельгії — 64,7%⁵. Відставання середньої заробітної плати робітника і службовця від прожиткового мінімуму змушує жінку ставати до роботи «поза домашнім господарством», йти на виробництво або працювати в невиробничій сфері. Як показує аналіз статистичних даних багатьох європейських капіталістичних країн і США, при зменшенні рівня прибутків сім'ї зростає частка працюючих жінок.

Загальновідомо, що в капіталістичних країнах трудящі несуть на своїх плечах основний тягар постійно зростаючих податків. З року в рік

* За винятком Італії, де протягом останніх років з ряду причин відзначається зменшення масштабів застосування жіночої праці.

¹ «Daily World», 13 грудня 1972 р.

² «Рабочий класс и современный мир», 1974, № 5, стор. 92.

³ Handbook of Basic Economic Statistics, January—February, 1973, стор. 8.

⁴ Background Facts on Workers, Washington, 1970, стор. 13.

⁵ «Рабочий класс и современный мир», 1974, № 5, стор. 93.

підвищуються ціни на продовольство, паливо, промислові товари (так, наприклад, з жовтня 1973 по жовтень 1974 рр. вартість життя у Франції зросла на 18%, в Італії — на 26,2%, Сполучених Штатах — в середньому на 11,1%)⁶. Збільшуються витрати на соціальні й комунальні послуги. Це призводить до того, що навіть сім'ї із середнім достатком відчувають потребу в додаткових заробітках. Так, за останні три роки ціни на продукти харчування в Швеції зросли майже на 30%. За цей же період кількість жінок, зайнятих там на виробництві і в невиробничій сфері, зросла до 88 тис. (якщо в 1950 р. жінки цієї країни становили 25% робочої сили, то в 1971 р. — 40%).

Напружена боротьба робітничого класу в розвинутих капіталістичних країнах за поліпшення своїх матеріальних умов привела до певного підвищення заробітної плати, яка проте все ще залишається нижче прожиткового мінімуму. Згідно з статистикою Бюро цenzів Міністерства праці США середній прибуток американської сім'ї з чотирьох осіб, що проживає у місті, дорівнював у 1970 р. 9867 доларам, у 1973 р. — від 11 до 15 тис. доларів на рік (у залежності від віку дітей). А середня заробітна плата промислового робітника в 1973 р. не перевищувала 7,5 тис. доларів на рік⁷. Водночас 51% американських сімей одержували менше за вказаний прожитковий мінімум⁸. Безумовно, що в них заробітна плата жінки є вагомим внеском до сімейного бюджету. «Необхідність вимагає перегляду традиційної уяви про те, — відзначала Р. Еман, член Лівої партії Швеції, — що чоловік — єдиний годувальник в сім'ї. Жінки змушені йти на виробництво»⁹. «Майже всі жінки, які працюють, йдуть на це у зв'язку з обставинами, — відзначала Д. Едельман, національний секретар з питань праці американської Спільноти молодих робітників за визволення, — оскільки більшість сімей не можуть існувати лише на одну зарплату»¹⁰.

Проте об'єктивно прогресивна за своїм характером тенденція зростання кількості жінок-трудівниць й розширення сфери застосування жіночої праці набуває в умовах капіталістичного суспільства негативного змісту, розвиток її постійно стримується цілим рядом причин, в основі яких лежить головне протиріччя — між працею і капіталом. Будь-яке скорочення зайнятості, нові диспропорції в економіці, обмеження трудових прав робітників та службовців насамперед відбиваються на економічному становищі жінок. Оскільки монополії використовують науково-технічні досягнення виключно заради зростання власних прибутків, під лозунгом автоматизації і механізації виробництва скорочуються саме такі робочі місця, де більшість зайнятих — жінки. Рівень безробіття серед жінок, як правило, значно вищий, і зростає він швидше, ніж у чоловіків. У Франції, наприклад, з 1967 по 1969 рр. він збільшився на 77% серед чоловіків і на 146% серед жінок¹¹. Згідно з даними американської статистики в серпні 1973 р. у країні рівень безробіття серед жінок був на 48% вищий, ніж серед чоловіків¹². В Італії за 10 років (1961—1971) з виробництва усунуто 1 300 тис. жінок. Більшість безробітних жінок стають надомницями, або як їх називають в Італії, «чорноробами». Згідно з даними Національного економічного центру таких робітниць в країні налічується понад 3 млн. Для них не

⁶ «Мировая экономика и международные отношения», 1975, № 3, стор. 26, 35, 37.

⁷ «Political Affairs», 1973, стор. 15.

⁸ Current Population Reports. Consumer Income, Sp-61, 4 жовтня 1971 р., стор. 73.

⁹ «Проблемы мира и социализма», 1973, № 6, стор. 26.

¹⁰ J. Edelman. Women on the Job. A Marxist-Leninist View, 1970, стор. 5.

¹¹ «Рабочий класс и современный мир», 1974, № 5, стор. 94.

¹² «U. S. News and World Report», 8 жовтня 1973 р.

існує ні трудових договорів, ні допомоги в зв'язку з безробіттям, ні соціального забезпечення. Їх робочий день не нормований і в середньому продовжується до 12—14 годин на добу.

Навіть в роки високої економічної кон'юнктури, коли попит на робочу силу зростає, безробітні жінки не можуть скористатися вільними вакансіями, оскільки не мають відповідної кваліфікації. Внаслідок цього на ринку праці складається своєрідне становище — безробіття співіснує з гострою нестачею робочої сили. Недостатні масштаби підготовки і перепідготовки кваліфікованих кадрів і, насамперед, з числа жінок, обмеженість програм професійного навчання ще більше загострюють проблему зайнятості на капіталістичному виробництві. Загальноосвітня та професійна підготовка в країнах капіталу побудована таким чином, що для жінки створюється вузький діапазон орієнтації, обмежений рамками т. з. жіночих професій, а існуюча система квот значно ускладнює їй шлях здобути інженерно-технічні спеціальності. Це дає підприємцям право ставити жінок на такі робочі місця, які не потребують високої кваліфікації й, відповідно, є низькооплачуваними. Процент кваліфікованих робітниць досить незначний. Так, у Франції він становить 15,8, в Англії — 5, в США — 3,3%¹³.

Одним з яскравих прикладів існуючої в країнах капіталу дискримінації жінки-трудівниці є нерівність в оплаті праці. В усіх розвинутих капіталістичних державах принцип рівної оплати за рівну працю затверджено законом й закріплено у ряді міжнародних актів, таких, наприклад, як Статут і конвенція МОП «Про рівну винагороду чоловіків і жінок за рівноцінну працю» та ін. Проте інтереси монополій виявляються сильнішими за закони, а буржуазна держава не здійснює практичних заходів для встановлення фактичної рівності в оплаті праці. Ще й донині різниця в оплаті рівної за кількістю і якістю чоловічої та жіночої праці становить там приблизно від 10 до 50%.

1880 р. Британський конгрес тред-юніонів висунув вимогу про рівну оплату праці чоловіків і жінок. І лише в 1970 р. було прийнято відповідний закон, а його впровадження у життя почалося в 1975 р. Проте й закон «Про відносини у промисловості» дає підприємцям право встановлювати «Тарифи оплати жіночої праці». Так, якщо в 1972 р. чоловіки заробляли в середньому 35 фунтів 82 пенси на тиждень, то жінки — 18 фунтів 30 пенсів¹⁴, причому з кожним роком цей розрив збільшується. У Франції заробітна плата жінок, які мають рівну кваліфікацію з чоловіками, на 33,6% нижча від заробітної плати чоловіків, а різниця їх погодинної оплати праці становить 6,3%¹⁵. В Данії, де принцип рівної оплати за рівну працю було формально введено ще в 1919 р., чоловіки одержують за годину 20,20 крон, а жінки — члени профспілок — лише 15,61 крони¹⁶.

Згідно з даними комітету економічних радників при президенті США заробітна плата жінок в країні становить від 66% до 40,5% заробітної плати чоловіків¹⁷. Як підкреслювалося в програмі Компартії США, «чорношкірим жінкам... надається найважча й найнижкооплачуваніша робота... Для них не існує ніякої мінімальної заробітної плати, ніякої допомоги по безробіттю, ніяких гарантій щодо збереження робочого місця»¹⁸. Вони одержують на 50—70% менше від заробітної

¹³ «Рабочий класс и современный мир», 1974, № 5, стор. 94.

¹⁴ «Проблемы мира и социализма», 1973, № 6, стор. 28.

¹⁵ «Рабочий класс и современный мир», 1974, № 5, стор. 97.

¹⁶ «Проблемы мира и социализма», 1973, № 6, стор. 28.

¹⁷ Women Workers Today. U. S. Department of Labour, 1971, стор. 237.

¹⁸ Statistical Abstract of the United States, 1972, стор. 217.

плати білої жінки і лише 25% зарплати чоловіків-негрів. 1972 р. близько 9,6% з них не мали роботи. 40% негритянських жінок з найбідніших груп населення є основними годувальниками сімей. Прояви расизму, з якими кольорові жінки постійно зустрічаються на виробництві і в суспільстві, ще більше загострюють проблеми, що стоять перед ними»¹⁹.

Тенденція буржуазних урядів ігнорувати материнство як соціально корисну функцію жінки приводить до того, що в обов'язках по вихованню дітей роботодавці-експлуататори вбачають лише перешкоду процесові виробництва. Оскільки затрати на охорону здоров'я матері та дитини, надання робітницям оплачуваних відпусток та інші заходи допомоги сім'ям забрали б певну частку прибутків монополій, це позбавило б жіночу працю в очах капіталістичних власників її основної притягальної якості — дешевизни. Внаслідок цього материнство для працюючої жінки нерідко стає трагедією. Звільнення жінок в разі заміжжя або народження дитини спеціально підкреслюється при заключенні контрактів у ФРН. 1968 р. лише американським стюардесам вдалося добитися скасування права адміністрації на звільнення робітниці, якщо вона виходила заміж. Хоч конвенції МОП від 1949, 1952 та 1958 рр. і передбачають мінімальні норми в галузі охорони материнства, проте у багатьох країнах капіталу не всі працюючі жінки мають право на достатню за часом і компенсацією відпустку по вагітності й пологах. Система охорони материнства не охоплює багатьох категорій трудящих жінок, у тому числі й тих, які працюють в сільському господарстві. Надто обмежена й мережа державних дитячих закладів, більшість з яких перебуває в руках приватних осіб, а тому недосажна для багатьох жінок-трудівниць. На початку 1968 р. в Італії на 3 млн. дітей віком до 3 років було 543 дитячих ясел, тобто одні ясла на 6 тис. дітей. В Англії лише 1% дітей працюючих жінок забезпечено місцями в дитячих садках. У Франції, згідно з офіційними даними, із 10 дітей дошкільного віку лише 3 відвідують дитячий садок або ясла, а в Сполучених Штатах Америки державні дитячі заклади в 1970 р. змогли прийняти лише 700 тис. з 32 млн. дітей, матері яких працюють²⁰.

Ідеологи буржуазії твердять, що жіноча праця нібито антиприродна, аномальна, має тимчасовий і випадковий характер. Всіляко пропагуючи численні реакційні концепції («вроджена неповноцінність», «найнижча каста» та ін.), вони нав'язують сучасній жінці фальшиву альтернативу — або обов'язки матері, господарки, або праця на виробництві.

З другого боку, оскільки монополістичному капіталові вигідна експлуатація дешевої жіночої робочої сили, буржуазна пропаганда на догоду йому намагається виправдати існуючу дискримінацію жінок-трудівниць. Жінки, говорять буржуазні економісти і соціологи, виступають на ринку праці конкурентами чоловіків, приплив їх у сферу виробництва нібито збільшує безробіття серед чоловіків. Виправдовуючи дискримінацію щодо оплати праці, вони «пояснюють» це тим, що зарплата працюючої жінки не є основною в сім'ї, а виступає лише як доповнення до сімейного бюджету. Безпідставність цих трактувань очевидна, якщо врахувати, що близько 6 млн. трудящих жінок у США є єдиними годувальницями в сім'ях, які складають 11,5% всіх американських сімей²¹. За рахунок експлуатації дешевої жіночої робочої сили монополії Сполучених Штатів щороку одержують 63 млн. доларів, а підприємці ФРН — 10 млрд. марок прибутків.

¹⁹ «США: економіка, політика, ідеологія», № 12, 1970, стор. 74.

²⁰ «Рабочий класс и современный мир», 1974, № 5, стор. 98—99.

²¹ Economic Report of the President, 1973, стор. 107.

Монополістичний капітал робить все можливе, щоб закріпити дискримінаційне становище трудящої жінки. Проте, внаслідок боротьби робітничого класу й участі в ній жінок-трудівниць правлячі кола буржуазних держав змушені прийняти ряд законопроектів щодо визнання прав жінок на працю і в оплаті праці, в соціальному забезпеченні, політичних правах і сімейному законодавстві. Так, 1970 р. англійський парламент прийняв закон про рівну оплату чоловічої та жіночої праці, що мав набути силу наприкінці 1975 р. Однак, згідно з доповіддю, підготовленою спеціальною комісією Національного виконкому лейбористської партії (1973 р.), досягнення цієї мети найближчим часом неможливе «через відсутність рішучих дій з боку уряду». 1972 р. конгрес США прийняв законопроект про надання чоловікам і жінкам рівних можливостей під час працевлаштування. При президенті було створено консультативну раду, яка займалася проблемою «жінки в економіці країни» й діяла в тісному контакті з радою економічних консультантів. Спеціальною постановою уряду монополістичні компанії, що одержували федеральні контракти на суму понад 50 тис. доларів, мали розробити програми дій щодо залучення жінок у ті сфери діяльності, де вони поки що недостатньо представлені. Однак, з введенням у дію 27-ї поправки до конституції, ці заходи можуть бути анульовані. Тому Компартія США та основний профспілковий центр АФП—КВП виступили проти її прийняття, оскільки вона не дає гарантії рівних прав між чоловічою та жіночою працею і в той же час позбавляє робітниць тих привілеїв, якими вони нині користуються (закони про мінімальну заробітну плату, про обмеження робочого дня тощо).

Навіть буржуазні пропагандисти визнають надзвичайну обмеженість існуючих законодавчих актів щодо жіночої праці, їх невідповідність вимогам сучасного виробництва. До того ж багато з цих законопроектів є формальними, оскільки монополісти не вживають практичних заходів для проведення їх у життя. Фактична дискримінація трудящих жінок на ринку праці, в оплаті праці та професійній і кваліфікаційній підготовці, відсутність для більшості з них охорони материнства — все це вступає у протиріччя з тенденцією кількісного зростання жіночої робочої сили, стримує раціональне використання жіночої праці.

З метою розколу рядів робітничого класу монополістичний капітал протиставляє інтереси трудящих жінок інтересам всього робітничого класу. Тому в процесі антімонополістичної боротьби дуже важливим є розуміння того, що жінки-трудівниці — це невід'ємна частина всієї армії найманої праці і перед ними стоять ті ж самі соціальні й економічні завдання, що й перед усім робітничим класом. Крім того, у них є свої специфічні проблеми, зумовлені особливостями експлуатації жіночої робочої сили. Вони можуть бути вирішені лише в результаті боротьби всіх трудящих проти експлуататорів.

Зростання зайнятості жінок у різних сферах економічного життя, значні темпи росту їх участі в провідних галузях промисловості ведуть до того, що жінки-трудівниці стають вагомим складовою частиною передових загонів робітничого класу. Вони складають більшість серед зайнятих у невиробничій сфері — службовців державних установ, вчителів, працівників універсальних магазинів тощо. Саме участь цих нових загонів робітничого класу, серед яких переважають жінки, у страйковій боротьбі стала характерною рисою класових битв у розвинутих капіталістичних країнах в 60—70-х роках. Згідно з даними офіційної статистики в 1973 р. в Англії страйкувало 280 тис. державних службовців, в Італії — 700 тис. викладачів і допоміжного персоналу всіх навчальних закладів країни. 210 тис. чол. — такі масштаби страйку

(1972 р.) працівників державних установ канадської провінції Квебек. У США, незважаючи на те, що закони забороняють службовцям брати участь у страйковій боротьбі, протягом 1971—1972 рр. відбулося понад 260 їх страйків. Закінчилася перемогою 6-місячна боротьба (вересень 1972 р.—лютий 1973 р.) 11 тис. вчителів Філадельфії²². Страйки та маніфестації службовців мали місце в 1971—1974 рр. також у Франції, ФРН, Бельгії, Іспанії, Швеції та інших країнах капіталу. Значного розмаху набув страйковий рух робітників сфери послуг.

Участь жінок, які становлять понад третину всіх працюючих у розвинутих капіталістичних країнах, у страйковій боротьбі суттєво впливає на її глибину і розмах. Протягом останніх років серед вимог, що стосуються всіх трудящих, все більшого значення набувають й такі, які відбивають інтереси саме трудящих жінок. Це — рівна оплата за рівну працю, рівні можливості при наймі на роботу і просуванні по службі, охорона материнства, право на організацію профспілки. Найбільшого значення надається вимогам рівної оплати за рівну працю й права на організацію профспілки. В умовах нестабільної економічної кон'юнктури, жорсткої інфляції, постійно зростаючих податків вимоги покласти край дискримінації в оплаті праці підтримуються всім робітничим і загальнодемократичним рухом, оскільки така дискримінація приводить не тільки до зниження заробітної плати трудящих жінок, але й негативно впливає на зарплату інших категорій робітників.

Процес масового припливу жінок до сфери виробництва робить все більш актуальною проблему залучення їх до профспілок. Однією з причин низької заробітної плати жінок-трудівниць є те, що там, де вони працюють, немає профспілок. Робітницям — не членам профспілок не легко включатися в страйкову боротьбу. «Жінки, — відзначала член комісії ЦК Компартії Данії по роботі серед жінок А. Нільсен, — уміють боротися за свої права, вміють страйкувати, проте страйки нерідко приводять до втрати робочого місця, а це особливо відчувають матері, на яких лежить турбота про дітей»²³. Інтереси трудящих жінок могли б захищати і репрезентувати профспілки, однак кількість жінок у цих організаціях робітників невелика.

В справі залучення трудівниць у розвинутих капіталістичних країнах до профспілок уже зроблено певні позитивні кроки. Так, у США проведено серію регіональних конференцій жінок — членів профспілок, після чого в березні 1974 р. у Чикаго відбулася загальнонаціональна конференція. В ній взяло участь понад 3 тис. делегаток, які представляли 58 профспілок країни²⁴. Конференція поклала початок діяльності нової національної організації — Коаліції жінок — членів профспілок. Як підкреслюють активістки цієї організації, вона виступає не просто за рівноправність жінок, а й за кращі умови праці і оплату праці, соціальне забезпечення, надання політичних прав тощо.

В останні роки значно активізувалися виступи жінок за рівноправність в усіх сферах суспільного життя: економічній, політичній, соціальній. В рамках Міжнародної демократичної федерації жінок (МДФЖ) національні жіночі організації країн капіталу ведуть боротьбу проти дискримінації в галузі праці, освіти, соціального забезпечення.

«Важливою рисою сучасної епохи, — відзначалося в документах міжнародної Народи комуністичних і робітничих партій (1969 р.), — є масова участь жінок в класовій боротьбі, в антимонополістичному

²² Международное рабочее движение. Справочник, М., 1974, стор. 113—114.

²³ «Проблемы мира и социализма», 1973, № 6, стор. 31.

²⁴ «International Herald Tribune», 26 березня 1974 р., стор. 3.

русі, зокрема, в боротьбі за мир»²⁵. Так, американські жінки були ініціаторами багатьох виступів проти агресивної війни імперіалізму США у Південно-Східній Азії. В країні створено сотні антивоєнних жіночих організацій, які вимагають скорочення воєнних асигнувань і збільшення коштів на освіту, обмеження стратегічних ядерних озброєнь, ліквідацію військових баз на чужих територіях, нормалізацію міжнародних відносин. Англійські та датські жінки — активні учасниці руху проти приєднання цих країн до Європейського економічного товариства, а жінки Західної Німеччини включилися в рух на підтримку політики миру і взаєморозуміння між народами, за здійснення широкого роззброєння під міжнародним контролем та скликання конференції за європейську безпеку. В цій благородній справі поруч з жінками-робітницями йдуть представниці середніх і вищих соціальних прошарків, жіночі організації різних ідеологічних орієнтацій. Зближення всіх течій і загонів жіночого руху стає можливим на основі загальних вимог у боротьбі за мир, за краще майбутнє дітей, за проведення найважливіших соціальних реформ.

Досягнення певних соціальних зрушень пов'язано з активною політичною діяльністю жінок. Так, впливова й масова Національна організація жінок і особливо Національні політичні збори жінок (США) вимагають від уряду обрання найбільш можливого числа їх представниць до всіх виборних органів влади, подають всіляку підтримку тим кандидатам, які на національних з'їздах правлячих партій виступають за більш активну участь жінок у виборчих кампаніях²⁶.

Слід відзначити, що певні позитивні зрушення, що відбулися в 70-х роках у політичній активності жіночого населення розвинутих капіталістичних країн, пов'язані, насамперед, з піднесенням загальнодемократичних виступів у цих країнах й активізації жіночих рухів зокрема. Однак участь трудящих жінок у політичному житті ще залишається однією з важливих проблем антимонopolістичної боротьби. Вона ускладнюється тим, що жінки-трудівниці в сучасному капіталістичному суспільстві перебувають під впливом різноманітних ідеологічних напрямів, а це зумовлює існування численних течій в сучасному жіночому русі²⁷.

Комуністичні партії розвинутих капіталістичних країн надають великого значення прогресивним масовим виступам жінок за досягнення рівноправності, проти дискримінації у праві на працю і в оплаті праці, в соціальному забезпеченні, в політичних правах і сімейному законодавстві і розглядають їх як складову частину боротьби робітничого класу та його союзників проти капіталістичної системи.

1975 р., який оголошений ООН міжнародним роком жінок, жіночий рух у розвинутих капіталістичних країнах перебуває на піднесенні і все більше зливається там із загальнодемократичним рухом. Досвід країн соціалізму у вирішенні жіночого питання є невичерпним джерелом, надихуючим прикладом у боротьбі прогресивних сил за рівноправність жінки-трудівниці.

²⁵ Международное Совещание коммунистических и рабочих партий, М., 1969 г., стор. 27.

²⁶ На виборах до конгресу (1974 р.) було висунуто близько 3 тис. кандидатів-жінок. У результаті голосування до палати представників було обрано 18 жінок. На з'їзді демократичної партії в 1972 р. жінки становили 39,9% делегатів (в 1968 р.— 13%), на з'їзді республіканської партії — 30,1% (в 1968 р.— 17%).— Див. «Congressional Quarterly», 13 квітня 1974 р., стор. 941.

²⁷ Див. «Рабочий класс и современный мир», 1974, № 5, стор. 100—104.

Повідомлення

З історії дружби народів та інтернаціональних зв'язків

СПІВРОБІТНИЦТВО НАРОДІВ СРСР У ПЕРІОД БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛІЗМУ

С. Г. БОГАЧУК

Протягом останніх років в радянській історіографії приділяється велика увага вивченню історичних зв'язків і непорушної дружби народів СРСР, формуванню нової історичної спільності людей — радянського народу¹. Дружба, взаємодопомога і братерське співробітництво народів нашої багатонаціональної країни, виквані в жорстоких битвах з внутрішніми і зовнішніми ворогами, загартовані в горнилі трудових звершень, стали наріжним каменем створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, його серцевиною, еством радянського народу.

Автор даного повідомлення на основі широкого кола архівних і друкованих джерел, монографічних досліджень та періодичної преси поставив собі за мету показати становлення і розвиток дружби народів-братів в період будівництва соціалістичного суспільства в нашій країні.

Відразу після встановлення влади Рад перед робітниками і селянами першої в світі соціалістичної держави постало величезної ваги завдання — навчитися управляти країною. У зверненні «До населення», надрукованому в газеті «Правда» 19 листопада 1917 р., В. І. Ленін підкреслював: «Пам'ятайте, що *ви самі* тепер управляєте державою. Ніхто вам не допоможе, якщо ви самі не об'єднаєтесь і не візьмете *всі справи* держави в *свої* руки»². І народи нашої багатонаціональної держави, керовані партією комуністів, долаючи всличезні перешкоди, навчилися керувати країною. Об'єднавшись в сім'ю братніх республік, вони повели її по новому, соціалістичному шляху — по шляху миру і дружби.

Комуністична партія і Радянський уряд, проводячи курс на зміцнення братерських зв'язків і взаємодопомоги між народами СРСР на різних етапах комуністичного будівництва відповідно до конкретних господарсько-політичних завдань, висували нові форми і збагачували зміст економічного співробітництва між народами. Володимир Ілліч

---

¹ Советский народ — новая историческая общность людей, М., 1975; Дорогами дружбы, М., 1972; Вінок дружби. Торжество національної політики КПРС, К., 1972; Вінок дружби. Індустріально-колгоспна Україна, К., 1972; Вінок дружби. Духовний розквіт українського народу, К., 1972; Радянська Україна в братній сім'ї народів СРСР, К., 1972; Т. У. У с у б а л и с в. Ленинизм — великий источник дружбы и братства народов, М., 1974; М. П. К и м. Советский народ — новая историческая общность людей, М., 1972; В. Ф. П а н і б у д ь л а с к а. Радянський народ — нова історична спільність людей, К., 1972.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 62.

ще в 1916 р. вказував, що «при соціалізмі трудящі маси самі не згодяться ніде на замкнутість з чисто економічних... мотивів...»³. Завдяки натхненній праці робітничого класу і селянства, всього радянського народу, керованого Комуністичною партією, в країні за короткий час було ліквідовано розруху і відбудовано промислові райони Уралу, Центру і Півдня. Особливо велика допомога була подана радянськими республіками Україні, зокрема Донбасу, який залишався в той час основною паливною базою країни і відбудові якого дуже важливого значення надавав В. І. Ленін. «Ні про яку відбудову великої промисловості в Росії,— говорив він,— ні про яке справжнє будівництво соціалізму не може бути й мови, бо його не можна побудувати інакше, як через велику промисловість, якщо ми не відбудуємо, не поставимо на належну висоту Донбас»⁴.

Промисловість Радянської України розвивалася в тісному зв'язку з економікою інших промислових районів і республік Радянського Союзу і, насамперед, з промисловими районами Російської Федерації. Трудящі Української РСР постійно відчували братерську допомогу від трудящих РРФСР та інших республік.

У свою чергу робітничий клас України, будучи одним з найчисленніших загонів радянського робітництва, з честю виконував свій інтернаціональний обов'язок — брав активну участь у створенні й розвитку індустріальної бази країни. Дістаючи постійну допомогу з боку партії, Радянського уряду, всіх братніх народів, робітники України прагнули якомога швидше віддячити їм за це тоннами вугілля, сталі, прокату, новими машинами і обладнанням.

Особливо яскраво взаємодопомога народів СРСР проявилася в період створення індустріальної бази країни. Найменше розвинутими в промисловому відношенні були республіки Середньої Азії і Казахстану. Після встановлення Радянської влади і об'єднання радянських республік в Союз Радянських Соціалістичних Республік розвитку важкої індустрії цих районів приділялася велика увага. Однак, щоб розпочати тут будівництво підприємств важкої промисловості, необхідно було, насамперед, відбудувати промисловість Центру і Півдня і вже на їх основі приступити до створення індустріальних баз у середньо-азіатських республіках.

В 1925—1926 рр. в основному було завершено відбудову народного господарства Радянської країни. У відродженні шахт, рудників, промислових підприємств Донбасу, Запоріжжя, Києва, Харкова, Одеси, Миколаєва та інших міст брали участь трудящі всіх республік. Завдяки братерській допомозі радянських народів, особливо великого російського народу, Україна вже наприкінці відбудовного періоду змогла постачати іншим радянським республікам паливо, сировину, обладнання. Так, у 1925 р. робітники заводу ім. Петровського відправили підприємствам Північно-Західного краю 22 799 т металу, Центральних промислових областей — 73 198, Поволжя — 29 500, Південного Кавказу і Закавказзя — 30 353, Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану і Туркестану — 12 597 т металу⁵.

В роки першої п'ятирічки трудящі подавали велику допомогу українським братам у розвитку різних галузей народного господарства республіки. Борючись за якнайшвидше введення в дію підприємств України, трудящі РРФСР та інших союзних республік докладали максимум зусиль для своєчасного і якісного виконання завдань по виготов-

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 35.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 99.

⁵ И. И. Книшев и др. Лицом к огню, Днепропетровск, 1962, стор. 191.

ленню найважливішим будовам і діючим підприємствам республіки необхідного обладнання і сировини.

Вся країна, зокрема, будувала Дніпрогес. У розробці проекту гідроелектростанції брали участь провідні вчені-конструктори та інженери з усього Радянського Союзу. З Москви, Ленінграда, Новоросійська, з міст Вірменії та Азербайджану надходили на будову метал, цемент, генератори, будівельний ліс, нафтопродукти, облицювальний матеріал тощо⁶.

Вчені-конструктори різних промислових центрів країни допомагали розробляти проекти реконструкції металургійних заводів, Горлівського машинобудівного заводу, портів Одеси, Миколаєва, Херсона, а також будівництва тракторного і верстатобудівного заводів у Харкові, Луганського паровозобудівного заводу, металургійного комбінату «Запоріжсталь» та інших промислових підприємств України⁷.

Для технічного переобладнання Донбасу надходило різноманітне обладнання і матеріали з Москви, Поволжя й Баку⁸. На будівництво Криворізького металургійного заводу будівельні матеріали і механізми поставлялися з Російської Федерації і Білорусії⁹.

Підприємства України, у свою чергу, одержували багато замовлень на виготовлення різноманітної продукції для братніх республік. В 1927 р. робітники майстерень миколаївського порту, наприклад, дістали замовлення від туапсинського порту на виготовлення копрів, необхідних для забивання свай на будівництві нафтової пристані¹⁰. Надходили замовлення з Ташкента та інших міст на поставку нових машин для трикотажних фабрик, які почав випускати Полтавський турбомеханічний завод¹¹. Робітники київського заводу «Більшовик» послали своїх товаришів допомогти монтувати виготовлене ними устаткування цукровикам Киргизії, Грузії, Кубані, Сибіру та в інші райони країни¹². Завдяки електроустаткуванню для глибокого буріння, сконструйованому і виготовленому на Харківському електромеханічному заводі, в 1933 р. забив найпотужніший фонтан нафти на промислі Лок-Батон (район Баку)¹³. Робітники цього ж заводу встановили генератор потужністю 2 тис. *квт* на першій електрифікованій гірській дільниці залізничної лінії на Сурамському перевалі¹⁴. Робітники Харківського електромеханічного заводу достроково виготовили для Дзоргесу (Вірменська РСР) генератор потужністю 10 тис. *квт*¹⁵. У своєрідний інтернаціональний цех країни перетворився завод металургійного обладнання в Дніпропетровську. Його продукція відправлялася на московський завод «Серп і молот», Кузнецький і Магнітогорський металургійні комбінати, підприємства Тули, Златоуста, Донбасу¹⁶. Металургійні заводи Харкова постійно забезпечували литвом підприємства Уфі, Ташкента та

⁶ Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область, К., 1970, стор. 85; «Комуніст», 11 січня, 5 березня 1927 р.

⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1446, арк. 46—48; «Красный Николаев», 25 лютого, 15 березня 1927 р.; Історія Харківського тракторного заводу. Сборник документов, Харьков, 1960, стор. 73; Харьковский стапкостроительный, Харьков, 1968, стор. 13; «Дніпробуд», 3 вересня 1930 р.; Запоріжсталь, Дніпропетровськ, 1973, стор. 52.

⁸ Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область, К., 1970, стор. 45.

⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 555, арк. 35.

¹⁰ «Красный Николаев», 10 грудня 1927 р.

¹¹ Дорогой рабочей чести, Харьков, 1974, стор. 19.

¹² Завод «Більшовик», К., 1967, стор. 42—43.

¹³ «Харківський пролетар», 7 листопада 1933 р.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Очерк истории Харьковского электромеханического завода, т. 2, Харьков, 1965, стор. 77.

¹⁶ Наша воля — братерство, Дніпропетровськ, 1972, стор. 102.

інших міст країни¹⁷. Конструктори і робітники-новатори Одеського заводу ім. Жовтневої революції створили для обробки ґрунтів у Закавказзі і Середній Азії високоефективні плуги 5К-35 і трикорпусні плуги з землепоглиблювачами¹⁸.

Ще з більшою силою розгорнулася братерська взаємодопомога трудящих СРСР у роки другої п'ятирічки. Велику кількість обладнання для Криворізького і Нікополь-Марганцевого басейнів поставляли московські заводи «Красный путь», ім. Войкова, а також Думеницький та Черепський¹⁹. Значну кількість обладнання для заводу феросплавів Дніпрокомбінату в м. Дніпродзержинську виготовляли лєнінградські заводи «Балтийский», «Большевик», «Северная верфь» і «Электросила»²⁰. Напівфабрикати для Харківського трубного заводу надходили з великих підприємств країни — сталінградських заводів «Баррикады», «Красный Октябрь», лєнінградських — «Невский», «Красный выборжец» та багатьох інших²¹. Трубними заготовками, інструментом, токарно-фрезерними верстатами, лісоматеріалами забезпечували будівництво Нікопольського Південнотрубного металургійного заводу, підприємства Москви, Сталінграда, Тбілісі²².

Після введення в дію основних металургійних заводів і підприємств важкого машинобудування республіки робітники України подали значну допомогу в забезпеченні найважливіших новобудов братніх республік необхідними механізмами і устаткуванням. Зокрема, робітники Дніпропетровського металургійного заводу ім. Петровського та Харківського електромеханічного заводу виготовляли для будівництва каналу Москва — Волга, Московського метрополітену, Чусовського заводу на Уралі і Кузнецького металургійного комбінату системи автоматичного управління, потужні вертикально-синхронні мотори²³. В далекому Сибіру, в заполярному порту Ігарка, Іркутську і Мурманську, Лєнінграді, Могилєві, Мінську і містах Поволжя — скрізь були відомі вироби Харківського електромеханічного заводу²⁴.

Однією з важливих форм взаємодопомоги трудящих СРСР була їх безпосередня участь у будівництві головних підприємств країни. Забезпечення найважливіших будов кадрами перебувало в центрі уваги ЦК ВКП(б), Радянського уряду, всього радянського народу. Славною сторінкою братерського єднання радянських народів є спорудження Дніпровської ГЕС. Вже в перші дні після затвердження плану будівництва Дніпрогесу в Запоріжжя (в район Кичкасу) прибували спеціалісти з різних міст і підприємств СРСР. Тут працювали гідротехніки, механіки, арматурники, екскаваторники, тєслєрі, муляри та інші кваліфіковані спеціалісти з Москви, Лєнінграда, Свердловська, Горького, Казані, з багатьох міст Білорусії, Молдавії та інших республік Радянського Союзу²⁵. Для забезпечення вугільних шахт, металургійних та машинобудівних заводів Донбасу робочою силою Народний комісаріат праці УРСР у 1928 р. налагодив зв'язки з Татарською АРСР, кавказькими республіками, Курською, Орловською, Новосибірською, Гомельською та іншими областями СРСР²⁶. Важливу роль у розв'я-

¹⁷ Харьковский станкостроительный, Харьков, 1968, стор. 34.

¹⁸ А. С. Савчук. Завод имени Октябрьской революции, Одесса, 1967, стор. 93.

¹⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 11, спр. 123, арк. 128 а.

²⁰ Там же, спр. 292, арк. 107.

²¹ Харьковский трубный завод им. Кирова, Харьков, 1971, стор. 83.

²² ЦДАЖР УРСР, ф. 1280, оп. 1, спр. 26, арк. 1.

²³ «Комуніст», 18 вересня 1933 р.; Очерк истории Харьковского электромеханического завода, т. 2, стор. 89.

²⁴ «Харківський пролетар», 7 листопада 1933 р.

²⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 555, арк. 35.

²⁶ Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 1260, арк. 120.

занні цього питання відіграли трудящі всієї країни. Велику допомогу у забезпеченні Донбасу кадрами подали, зокрема, трудящі РРФСР і Білоруської РСР, які лише до 15 жовтня 1930 р. направили сюди 34 тис. робітників²⁷. У 1934 р. на будівництво заводу верстатив-автоматів у Києві з промислових підприємств Російської Федерації прибув загін в складі 100 чол. Робітники московського заводу «Красный пролетарий» не тільки брали участь у будівництві заводу, а й готували для нього кваліфіковані кадри²⁸. Такі велетні промисловості, як Харківський тракторний завод, Краматорський завод важкого машинобудування, металургійні комбінати «Азовсталь», «Запоріжсталь», Ворошиловградський паровозобудівний завод, Запорізький завод комбайнів, Горлівський хімічний завод та багато інших промислових підприємств допомагали будувати видатні вчені, кращі інженери і техніки, майстри будівельної справи Москви, Ленінграда, промислових центрів Уралу, Сибіру²⁹.

З свого боку, робітники України брали безпосередню участь у налагодженні виробництва на підприємствах братніх республік. Цілі бригади для передачі передового досвіду посилали робітники Полтавського паровозоремонтного заводу на Сталінградський, Ярославський паровозоремонтні заводи і Червоносхідний паровозовагоноремонтний завод у Ташкенті³⁰. Кращих бетонярів, що працювали на будівництві Харківського тракторного заводу, запрошували в різні міста країни поділитися досвідом роботи. Так, бетоняр Мисягін очолив бригаду на будівництві Московського підшипникового заводу. Бригадир Осокін виїхав у Магнітогорськ, а командир комсомольського батальйону Сидоренко в 1932 р. по путівці комсомолу поїхав на новобудови Далекого Сходу³¹. У 1935 р. передові робітники вагонобудівних заводів СРСР запропонували організувати всесоюзне змагання — турнір на звання кращого токаря країни. Турнір було проведено 14—15 листопада в Москві на заводі «Межарез». Кращим токарем було визнано робітника Крюківського вагонобудівного заводу О. Будного. Досвід роботи переможців турніру запроваджували на всіх паровозобудівних і вагонобудівних заводах країни³².

Робітничий клас, керований Комуністичною партією, провадив велетенську роботу по якнайшвидшому оволодінню технікою, освоєнню природних багатств країни. На основі цього було зміцнено могутність Батьківщини, розвинуто її економіку, створено умови для поліпшення матеріального добробуту всіх трудящих країни, задоволення їх духовних потреб. Дедалі більше нових підприємств ставало до числа діючих. Наприкінці першої п'ятирічки країна ще потребувала кваліфікованих кадрів. Допомогли в цій справі старі індустріальні райони, якими були Урал, центральні райони РРФСР і Україна. Відповідно до вказівок ЦК ВКП(б) про підготовку кадрів для нових підприємств дніпропетровські заводи ім. Леніна та ім. Петровського, зокрема, за період з 1930 по 1932 рр. мали підготувати 765 кваліфікованих робітників для Кузнецького металургійного комбінату і тим самим створити основне ядро нового загону робітничого класу Сибіру³³. 175 робіт-

²⁷ Там же, оп. 10, спр. 1607, арк. 14.

²⁸ В. М. Дмитрук. На крилах дружби, К., 1968, стор. 6, 9, 10, 13, 14.

²⁹ А. О. Джеджула. Розквіт Радянської України в братній сім'ї народів СРСР, К., 1957, стор. 13, 14.

³⁰ Полтавський тепловозоремонтний завод імені А. А. Жданова, Харьков, 1971, стор. 83—85.

³¹ Рожденный дважды, Харьков, 1971, стор. 23.

³² Л. Евселевский, П. Пустовит. Крюковский вагоностроительный, Харьков, 1967, стор. 100—102.

³³ ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 1, оп. 10, спр. 842, арк. 85.

ників підготував у 1931 р. для Урало-Кузнєцького комбінату Дебальцівський механічний завод³⁴. На підприємствах тресту Укрсільмаш набували виробничого досвіду 114 робітників Ташкентського заводу сільськогосподарського машинобудування³⁵. Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, робітники Дніпропетровщини всіма силами допомагали новобудовам Уралу, Сибіру, Казахстану, республік Закавказзя і Середньої Азії. Коли будувався Кузнєцький металургійний комбінат, металурги Дніпропетровського заводу ім. Петровського за власним почином підготували для сибіряків близько 250 кваліфікованих вальцювальників, горнових, сталеварів, зварювальників, газівників³⁶.

У травні 1930 р. почалося будівництво Харківського тракторного заводу. Понад 100 підприємств країни брали участь у забезпеченні його обладнанням. Одночасно на лєнінградському заводі «Красный путилец» і Сталінградському тракторному заводі для нього готувалися технічні кадри. Так, лише у 1931 р. 2 тис. робітників заводу пройшли виробничу практику на підприємствах Лєнінграда і Сталінграда³⁷.

«Вирішальною умовою здійснення технічної реконструкції, освоєння техніки і виконання завдань щодо продуктивності праці, — зазначалося в резолюції XVII з'їзду ВКП(б), — є підготовка кваліфікованих робітників, техніків і інженерів, розв'язання проблеми створення власної пролетарської виробничо-технічної інтелігенції»³⁸. Значно розширилася взаємодопомога трудящих СРСР у справі забезпечення провідних підприємств країни кадрами спеціалістів в роки другої п'ятирічки. 190 підприємств країни готували кадри для Новокраматорського машинобудівного заводу³⁹. Заводам Донецька, Дніпропетровська, Запоріжжя допомагали кваліфікованими спеціалістами промислові підприємства Москви, Лєнінграда, Челябінська⁴⁰.

Робітники Української РСР, у свою чергу, брали шефство над новобудовами країни, недостатньо забезпеченими кадрами. Так, шахтарі Донбасу разом з робітниками РРФСР, Білорусії та інших республік взяли активну участь в освоєнні нового вугільного району країни — Казахстану. Сотні кваліфікованих робітників-донбасівців працювали в Казахстані, а робітники-казахи навчалися шахтарським професіям у Донбасі⁴¹. «Вже перші кроки Казахстану, — говорив Л. І. Брежнєв, — на шляху створення своєї індустрії були зроблені з допомогою трудящих усієї країни. Росіяни і казахи, українці і білоруси, представники всіх радянських народів будували Турксиб і шахти Караганди, нафтопромисли Емби і промислові підприємства Рудного Алтаю, Чимкента, Балхашу. Робітники, інженери і техніки Москви, Уралу, Лєнінграда, Донбасу та інших промислових центрів країни шефствували над новобудовами Казахстану, ділили свій досвідом, допомагали в створенні національних кадрів»⁴².

Великого значення надавалося також переведенню сільського господарства країни на рейки соціалістичного виробництва. Підтримуючи

³⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 5, спр. 1369, арк. 133.

³⁵ Там же, ф. 40, оп. 3, спр. 414, арк. 8, 44.

³⁶ Наша воля — братерство, стор. 96.

³⁷ Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область, К., 1970, стор. 110.

³⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів..., ч. 3, К., 1954, стор. 201.

³⁹ А. Шевченко, А. Зайцев. Новокраматорцы, Донецк, 1968, стор. 37, 38.

⁴⁰ Полстолетия на вахте, Донецк, 1967, стор. 38; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1967, арк. 24—27; Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область, стор. 40; ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 11, спр. 292, арк. 109.

⁴¹ А. Штылько. Индустриализация СССР в период первой пятилетки, М., 1956, стор. 92.

⁴² Л. І. Брежнєв. Лєнінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 104.

патріотичний почин російських робітників щодо подання допомоги трудовому селянству під час проведення масової колективізації, робітники України взяли активну участь у налагодженні колективного сільсько-господарського виробництва на Північному Кавказі, в Криму і Казахстані. В січні 1930 р. 500 робітників з різних підприємств республіки виїхали в колгоспи Казахстану⁴³. 88 кадрових робітників Єнакіївського металургійного заводу були направлені на Північний Кавказ⁴⁴.

Про велику силу братерського співробітництва і безкорисливої допомоги радянських народів говорив перший секретар ЦК Компартії Узбекистану Ш. Р. Рашидов. Він відзначав, що вже в перші роки Радянської влади трудящі Москви, Ленінграда, міст Уралу, України та інших промислових центрів країни поставляли в Узбекистан кам'яне вугілля, нафту, чавун, сталь, машини, верстати та іншу продукцію, направляли досвідчених робітників, інженерів, організаторів промислового виробництва, допомагали готувати кваліфіковані національні кадри республіки⁴⁵. «Братерське співробітництво радянських народів, — зазначав Л. І. Брежнев у промові на урочистому засіданні ЦК Компартії України і Верховної Ради Української РСР 23 червня 1967 р., — продовжувало зростати і міцніти в ході будівництва соціалізму, в спільній праці на будовах Дніпрогесу і Турксибу, Магнітки і Сталінградського тракторного, на шахтах Донбасу і домнах Запоріжжя, по всій нашій країні, яка стала велетенською соціалістичною будовою»⁴⁶. Вдячні слова на адресу російського, українського і всіх інших народів Радянського Союзу за їх безкорисливу допомогу у створенні й розвитку економіки братніх республік були виголошені у виступах керівних діячів Комуністичної партії і Радянського уряду на урочистих засіданнях, присвячених 50-річчю утворення радянських республік — Казахстану, Молдавії, республік Середньої Азії.

З великою силою проявилася єдність трудящих союзних республік у розгортанні соціалістичного змагання, яке сприяло зближенню радянських народів, вихованню їх у дусі дружби і пролетарського інтернаціоналізму. Яскравим прикладом інтернаціональної єдності радянських народів були будови першої п'ятирічки — Турксиб і Дніпробуд. Робітники змагалися за дострокове введення в дію цих найважливіших об'єктів.

Профспілкові організації Української РСР виступили ініціаторами розробки зустрічних планів і викликали на соціалістичне змагання профспілкові організації Ленінграда і Північного Кавказу. У 1931 р. розгорнулося соціалістичне змагання між нафтовиками Баку і шахтарями Донбасу. Бакинці приїздили в Донбас поділитися досвідом роботи. За їх ініціативою шахтарі уклали договори соціалістичної поруки. Трудові колективи шахт ім. С. В. Косіора та № 12 «Наклонна» взяли «на буксир» відстаючі підприємства і направили туди передові бригади. Металісти Єнакієвого й Донецька почали трудову перекличку з робітниками Баку й Грозного⁴⁷.

Ініціаторами стахановського руху в роки другої п'ятирічки стали донецькі шахтарі. Трудящі усіх національностей Союзу РСР підхопили їх патріотичний почин. В кожній республіці з'явилися свої стаханов-

⁴³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 142, арк. 19.

⁴⁴ Там же, ф. 2595, оп. 1, спр. 3857, арк. 28—31.

⁴⁵ Див. Ш. Рашидов. Доверие, согласие, единство.— Дорогами дружбы, стор. 45.

⁴⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 155.

⁴⁷ Летопись братства, Донецк, 1972, стор. 29.

ці. Тісна дружба пов'язувала донецьких шахтарів з гірниками Грузії та Підмосков'я, текстильників і взуттєвників Києва, Одеси з робітниками Москви, Ленінграда, республік Середньої Азії⁴⁸. «Чим далі відходять у минуле роки перших п'ятирічок,— зазначав Л. І. Брежнев у доповіді «П'ятдесят років великих перемог соціалізму», — тим величніше постає перед нами цей важкий, але славний час. Наша країна ніколи не змогла б стати соціалістичною, не змогла б перетворитись у передову промислову державу, коли б радянський народ не виявив великої свідомості, організованості і мужності»⁴⁹. Величною працею на благо Вітчизни робітничий клас Української РСР здобув собі належну шану в братній сім'ї радянських народів. «Досвід минулого і успіхи сьогодення, — відзначав Л. І. Брежнев у промові на урочистому засіданні ЦК Компартії України і Верховної Ради Української РСР, присвяченому врученню Українській РСР ордена Дружби народів, — показують, що робітничий клас України здатний розв'язувати найбільш складні, найбільш масштабні завдання. По всій нашій країні знають і поважають гірників Донбасу і Криворіжжя, металургів і енергетиків Придніпров'я, машинобудівників Києва і Харкова — славному трудову гвардію Радянської України. Її самовіддана праця разом з працею робітників Москви і Ленінграда, Уралу і Караганди, всіх наших республік — від Чорного моря до Білого, від Балтики до Тихого океану — зливається в загальний могутній потік, який безперервно примножує силу і багатство нашої великої Батьківщини»⁵⁰. Вже стало традиційним соціалістичне змагання шахтарів Донбасу і Кузбасу, трудових колективів Москви і Києва, металургів Уралу, Грузії і Придніпров'я, гірників Марганця і Чіатурі, портовиків Ленінграда і Одеси, тепловозобудівників Ворошиловграда і Коломни, хліборобів багатьох областей України і братніх республік. Як відзначав член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, таке співробітництво не тільки допомагає підвищувати продуктивність праці, а й сприяє інтернаціональному вихованню наших людей. В ньому яскраво проявляється життєдайна сила дружби⁵¹.

В. І. Ленін ще до утворення Радянського Союзу важливого значення надавав боротьбі за зміцнення єдності і дружби народів. У листі до робітників і селян України в грудні 1919 р. він писав: «Хай же комуністам Росії і України вдасться терпеливою, наполегливою, упертою спільною роботою перемогти націоналістські підступи всякої буржуазії, націоналістські передсуди всякого роду і показати трудящим усього світу приклад дійсно міцного союзу робітників і селян різних націй...»⁵². Нині трудящі Радянського Союзу з гордістю можуть сказати, що заповіт великого вождя втілено в життя. Міцний союз робітників і селян нашої країни став основою національного братерства усіх радянських республік.

⁴⁸ Історія робітничого класу Української РСР, т. 2, К., 1967, стор. 210, 211.

⁴⁹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом, т. 2, стор. 82.

⁵⁰ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 204.

⁵¹ Див. В. В. Щербицький. Союз нерушимый, вечный.— Дорогами дружбы, стор. 26.

⁵² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 45.

УЧАСТЬ ІНОЗЕМНИХ КОМУНІСТИЧНИХ ГРУП РКП(б)
У СТВОРЕННІ КОМУНІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ

В. Ю. МЕЛЬНИЧЕНКО

У звітній доповіді Центрального Комітету на VIII з'їзді РКП(б) 18 березня 1919 р. В. І. Ленін, оцінюючи діяльність Федерації іноземних комуністичних груп РКП(б) *, говорив: «Я мушу сказати, що тут помічається справжня основа того, що зроблено нами для III Інтернаціоналу... Провадилася пропаганда й агітація серед іноземців, що перебувають у Росії, і було організовано цілий ряд іноземних груп. Цілі десятки членів цих груп були цілком ознайомлені з основними планами і загальними завданнями політики щодо провідних ліній. Сотні тисяч військовополонених з армій, що їх імперіалісти будували виключно в своїх цілях, пересунувшись в Угорщину, в Німеччину, в Австрію, створили те, що бацили більшовизму захопили ці країни цілком. І якщо там панують групи або партії з нами солідарні, то це завдяки тій, зовнішньо не видній і в організаційному звіті сумарній і короткій, роботі іноземних груп у Росії, яка становила одну з найважливіших сторінок у діяльності Російської Комуністичної партії...»¹.

Керуючись ленінською оцінкою, можна назвати такі основні канали впливу іноземних груп на розвиток революційного руху в своїх країнах: комуністична робота з військовополоненими, які поверталися на батьківщину; відправка за кордон комуністичної літератури національними мовами і, найголовніше, підготовка та відправка на батьківщину комуністів, які бачили соціалістичну революцію на практиці, за висловом В. І. Леніна, подібно Бела Куну повністю пройшли «практичний шлях більшовизму в Росії»².

Повернення іноземних комуністів на батьківщину, поряд з іншими факторами, мало значний вплив на процес створення і зміцнення комуністичних партій в тих країнах. В історико-партійній літературі ця тема широко висвітлена³. Так, при участі комуністів-інтернаціоналістів були створені комуністичні партії у серпні 1919 р. у Фінляндії **, у листопаді — в Угорщині, Австрії ***, у грудні в Польщі. Комуністи-інтернаціоналісти, члени іноземних груп РКП(б) відіграли значну роль у створенні Комінтерну. Певний вклад внесли іноземні комуністичні групи в утворенні компартій Чехословаччини, Югославії, а також Румунії⁴.

* Федерація іноземних комуністичних груп при ЦК РКП(б) була організована у травні 1918 р. як керівний орган іноземців-комуністів для ведення роботи серед колишніх військовополонених у Радянській країні. Першим головою Федерації був обраний видатний угорський інтернаціоналіст Бела Кун. На кінець 1918 р. до Федерації входили 8 комуністичних груп: угорська, німецька, румунська, югославська, чехословацька, французька, болгарська, англо-американська. Польські і фінські комуністичні організації у Федерацію не входили, а мали свої бюро при ЦК РКП(б).

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 144—145.

² Там же, стор. 252.

³ Ю. Щербakov. Участие вернувшихся из Советской республики интернационалистов в развитии революционного движения в своих странах.—Участие трудящихся зарубежных стран в Октябрьской революции, М., 1967; його ж. Вклад интернационалистов в распространение и осуществление ленинских идей о партии в странах Восточной Европы (1918—1921 гг.) — «Вопросы истории КПСС», 1974, № 2; В. И. Ленин и образование коммунистических партий в странах Центральной и Юго-Восточной Европы, М., 1973.

** Установчий з'їзд фінських комуністів проходив у Москві в зв'язку з тим, що на батьківщині панував білий терор реакційної буржуазії.

*** Компартія Австрії об'єднала кілька соціал-демократичних революційних груп та інтернаціоналістів, колишніх військовополонених, які прибули з Радянської Росії.

⁴ Див. В. И. Ленин и образование коммунистических партий в странах Центральной и Юго-Восточной Европы, М., 1973.

Про участь іноземних комуністичних груп РКП(б) у створенні Комуністичного Інтернаціоналу розповідається в працях про діяльність Комінтерну, в монографії про зарубіжних інтернаціоналістів, підготовлену Інститутом слов'янознавства АН СРСР, у розділі «Іноземні комуністи в Росії і утворення Комінтерну»⁵.

У даному повідомленні зроблена спроба висвітлити малодосліджене питання про участь членів іноземних груп РКП(б) у підготовці Комуністичного Інтернаціоналу, про участь їх у роботі I Установчого конгресу Комінтерну.

Велика Жовтнева соціалістична революція докорінно змінила всю міжнародну обстановку і створила умови для дальшого зростання і зміцнення міжнародного комуністичного руху. Важливим кроком у цьому напрямі було об'єднання революційно-пролетарських елементів у Комуністичний Інтернаціонал. Вважаючи створення Комінтерну найважливішим практичним завданням дня В. І. Ленін у той же час вважав, що приклад у цьому повинна показати наша партія. «Становище нашої партії — перед лицем усіх робітничих партій усього світу — тепер саме таке, — писав В. І. Ленін, — що ми *зобов'язані негайно заснувати III Інтернаціонал*»⁶. Більшовики, спираючись на співчуття і підтримку лівих груп у міжнародному робітничому русі, вжили ряд заходів по підготовці Комуністичного Інтернаціоналу. Немалу роль у цій справі відіграли іноземні військовополонені-інтернаціоналісти.

З ініціативи РКП(б) 24 січня 1918 р. в Петрограді відбулася міжнародна нарада, на якій були представники більшовиків і лівих соціал-демократів Швеції, Норвегії, Англії, США, а також польських, румунських, югослов'янських і чехословацьких інтернаціоналістів. Нарада прийшла до висновку про необхідність скликання міжнародної конференції лівих на основі таких умов: «1. Згода партій і організацій стати на шлях революційної боротьби проти своїх урядів, за негайний мир; 2. Підтримка Жовтневої революції і Радянської влади»⁷.

Проте імперіалістична воєнна інтервенція і громадянська війна надзвичайно утруднили зв'язок Радянської республіки із закордоном і зробили практично неможливим скликання конференції. За цих умов значна робота по підготовці скликання III Інтернаціоналу покладалася на іноземні комуністичні групи РКП(б). Робота більшовиків за створення Комінтерну вступила наприкінці 1918 р. в завершальну стадію. Це пояснювалося тим, що з утворенням комуністичних партій і груп за рубежем, III Інтернаціонал фактично вже виник і діяв. У 1918 р. комуністичні партії були утворені в Фінляндії, Австрії, Угорщині, Нідерландах, Польщі, Німеччині. На революційно-інтернаціоналістських позиціях стояли також ряд партій, гуртків і груп у Болгарії, Швеції, Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців, Норвегії, Греції, Аргентині, Мексиці та ін. країнах. «...Заснування справді пролетарського, справді інтернаціоналістського, справді революційного III Інтернаціоналу, *Комуністичного Інтернаціоналу*, стало фактом, — писав В. І. Ленін у

⁵ К. С. Трофимов. Ленин и основание Коммунистического Интернационала.— «Вопросы истории КПСС», 1957, № 4; Н. Е. Королев. Ленин и образование Коммунистического Интернационала.— «Вопросы истории КПСС», 1969, № 2; Ленин и Коммунистический Интернационал, М., 1970, стор. 23; Ленин в борьбе за революционный Интернационал, М., 1970, стор. 401—404; Интернационалисты. Трудящиеся зарубежных стран — участники борьбы за власть Советов, М., 1967, стор. 220—228.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 179.

⁷ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, кн. друга, К., 1970, стор. 207.

січні 1919 р. — Формально це заснування ще не закріплене, але фактично III Інтернаціонал тепер уже існує»⁸.

На шляху організаційного об'єднання розрізаних загонів комуністичного руху важливе значення мала боротьба з угодовським II Інтернаціоналом, який повністю збанкрутував і, як вказував В. І. Ленін, відігравав «фактично роль прислужника міжнародної буржуазії. Це справжній жовтий Інтернаціонал»⁹.

24 грудня 1918 р. ЦК РКП(б) звернувся до всіх прихильників III Інтернаціоналу з радіограмою з приводу спроби лідерів II Інтернаціоналу відновити його діяльність. В ній вказувалося, що жовтий Інтернаціонал соціал-зрадників є найнебезпечнішим ворогом успішного розвитку революції. «...Комунисти всіх країн,— сказано в радіограмі,— повинні згуртуватися навколо фактично вже створеного III, Революційного Інтернаціоналу... Шлях до перемоги пролягає для пролетаріату через непримиренну боротьбу з його обманщиками, соціал-зрадниками»¹⁰. Федерація іноземних груп РКП(б) повністю приєдналася до позиції більшовицької партії. В ухвалі Федерації від 28 грудня 1918 р. відзначалося, що «скликання конгресу II Інтернаціоналу не має нічого спільного з інтересами робітничого руху»¹¹. Федерація вважала, що одним з найважливіших її завдань є згуртування всіх комуністів-іноземців «...для спільної боротьби проти соціал-демократів-угодовців, об'єднання їх у III, Комуністичний Інтернаціонал»¹².

Діячі іноземних комуністичних груп брали участь у нараді представників ряду комуністичних і соціалістичних партій, що відбулася у Москві у січні 1919 р. Оскільки протоколи наради не збереглися, певну роль у її відтворенні відіграють, зокрема, спогади її учасника англійського комуніста-інтернаціоналіста Д. Файнберга. Він пише, що нарадою керував В. І. Ленін, який ознайомив присутніх з розвитком революційного руху в країнах капіталу і, підкресливши неспроможність соціалістичних партій очолити його, закликав комуністів завершити роботу по створенню III, Революційного Інтернаціоналу¹³. Нарада ухвалила звернення «До Першого з'їзду Комуністичного Інтернаціоналу». Завдання комуністичних партій, організацій і груп, вказувалося в ньому, обговорити питання про створення III Інтернаціоналу і взяти участь у роботі його Установчого конгресу¹⁴. Проведення конгресу нарада назначила на початок березня 1919 р., запрошення на неї розсилалися конспіративним шляхом¹⁵.

Звернення «До Першого з'їзду Комуністичного Інтернаціоналу» є одним з найважливіших підготовчих документів Комінтерну, колективно розроблений представниками ряду партій з ініціативи і під керівництвом В. І. Леніна. Воно чітко провело лінію на згуртування в лавах нової міжнародної організації всіх революційних сил робітничого класу. 24 січня 1919 р. Звернення надрукувала «Правда». Воно знайшло широкий відгук серед трудящих за кордоном.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 434.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 297.

¹⁰ Из истории борьбы Ленина за создание Коминтерна.— «Вопросы истории КПСС», 1969, № 2, стор. 59—60.

¹¹ Интернационалисты. Трудящиеся зарубежных стран — участники борьбы за власть Советов, стор. 225.

¹² Восьмой съезд РКП(б). Протоколы, М., 1959, стор. 501.

¹³ Див. Д. Файнберг. Воспоминания о возникновении Коммунистического Интернационала.— «Коммунистический Интернационал», 1929, № 9—10, стор. 201—203.

¹⁴ Из истории борьбы Ленина за создание Коминтерна, стор. 61—62.

¹⁵ Див. Б. Рейнштейн. На пути к первому конгрессу Коминтерна.— «Коммунистический Интернационал», 1929, № 9—10, стор. 189; Д. Файнберг. Назв. праця, стор. 202

Зарубіжні інтернаціоналісти — учасники наради, хоч і були відірвані від своїх країн блокадою Радянської Росії, уособлювали волю партій, які вони представляли. В. І. Ленін надавав цьому великого значення. Так, Володимир Ілліч запропонував Б. Рейнштейну і С. Рутгерсу, які представляли Соціалістичну робітничу партію Америки (обидва — англо-американська комуністична група), хоча вони й не мали мандатів, підписати Звернення, додавши заяву, що вони знають цю партію і «переконані в підтримці»... «Я був, звичайно, радий, підписати цю відозву... від імені американської Соціалістичної робітничої партії, так як це здійснювало те, що я протягом майже двох років чекав і шукав»,¹⁶ — писав про січневу нараду Б. Рейнштейн. Д. Файнберг, який представляв на нараді Соціалістичну партію Британії, чудово знав англійський соціалістичний рух, що високо цинив В. І. Ленін¹⁷.

Іноземні групи РКП(б) з ленінської позиції оцінили міжнародну конференцію соціал-шовіністів у Берні (лютий 1919 р.), яка гальванізувала труп II Інтернаціоналу. Всеросійська конференція іноземних груп РКП(б), що проходила в Москві на початку березня 1919 р., заявила: «Рішення Бернської жовтої міжнародної конференції суперечить принципам III, Революційного Інтернаціоналу..., воно завдає шкоди цілям революції пролетаріату, бо міжнародний пролетаріат може перемогти лише тоді, коли йтиме шляхом, наміченим російською, сьогодні вже міжнародною комуністичною революцією»¹⁸.

Послідовна, революційна політична лінія Федерації іноземних комуністичних груп РКП(б) сприяла згуртуванню пролетарів різних націй під прапором Комуністичного Інтернаціоналу. Таким чином іноземні комуністи-інтернаціоналісти відіграли певну роль у боротьбі з II, опортуністичним Інтернаціоналом, взяли активну участь у практичних заходах на шляху підготовки I Установчого конгресу Комінтерну, створення III, Революційного Інтернаціоналу.

Таке визначення ролі іноземних комуністичних груп у підготовці Комуністичного Інтернаціоналу не має нічого спільного з її догматичним трактуванням, перебільшенням, абсолютизацією. Так, буржуазний історик Бранко Лазіч у монографії «Ленін і III Інтернаціонал», посиляючись на членство видатних інтернаціоналістів в РКП(б), твердить, що створення Комінтерну — це справа рук більшовицької партії, яка використала їх у своїх цілях. Інтернаціоналісти, заявляє він, «не мали ніяких зв'язків із своїми країнами»¹⁹.

Буржуазні історики А. Крігель і Г. Гаупт у статті «Іноземні комуністичні групи в Росії і світова революція (1917—1919)», виявивши обізнаність з працями радянських істориків з питань інтернаціоналістського руху, своїми трактуваннями ллють воду на млин злісних фальсифікаторів історії Комінтерну. Ці автори заявляють, що III, Комуністичний Інтернаціонал народився на базі іноземних комуністичних груп РКП(б), що «основний політичний вклад Федерації іноземних комуністичних груп в Росії полягає в скликанні і розгортанні I конгресу, який заснував Комуністичний Інтернаціонал, Третій Інтернаціонал»²⁰. Такі твердження спотворюють справжній шлях розвитку міжнародного комуністичного руху, зводячи об'єктивно назрілу боротьбу

¹⁶ Б. Рейнштейн. Назв. праця, стор. 189.

¹⁷ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 51, стор. 186.

¹⁸ Інтернационалисты. Трудящиеся зарубежных стран — участники борьбы за власть Советов, стор. 225.

¹⁹ B. Lazitch. Lenin et la III-e Internationale, Paris, 1951, стор. 98—99.

²⁰ A. Kriegel, G. Haupt. Les groupes communistes étrangers en Russie et la révolution mondiale (1917—1919). État des travaux. — "Revue d'histoire moderne et contemporaine", octobre—décembre 1963, t. X, стор. 297—298.

комуністичних партій і організацій всього світу за утворення Комуністичного Інтернаціоналу до діяльності у цьому напрямку лише Федерації іноземних груп РКП(б).

Політичний зміст таких трактувань вписується в схему буржуазних і реформістських критиків історії утворення Комуністичного Інтернаціоналу (Ю. Браунталь, А. Розенберг, О. Флехтгейм та ін.) за якою В. І. Ленін створив Комінтерн за зразком більшовицької партії, як знаряддя світової революції і як інструмент зовнішньої політики Росії з метою врятування Жовтневої революції.

Фальсифікаторські вигадки щодо створення Комінтерну значною мірою будуються на «аналізі» представництва на I Установчому конгресі Комінтерну. Буржуазні історики, зокрема, Б. Лазіч, А. Крігель, Г. Гаупт твердять, що делегатами з'їзду були, в основному, інтернаціоналісти, які нібито представляли РКП(б), а не партії своїх країн²¹.

Матеріали конгресу повністю спростовують і це твердження.

У роботі I конгресу Комінтерну брали участь 52 делегати від 35 організацій 21 країни Європи, Америки і Азії. 19 організацій мали ухвальні голоси (всього 49), 42 голоси — мали 12 найбільших організацій (від 3 до 5 голосів)*. З них делегати комуністичних партій Німеччини, РКП(б), Австрії, а також Шведської лівої соціал-демократичної партії, Норвезької соціал-демократичної партії, Швейцарської соціал-демократичної партії мали 25 ухвальних голосів (тобто більше половини), були посланцями і представниками революційного руху в своїх країнах.

5 організацій (Комуністична партія Угорщини, Американська соціалістична робітничка партія, Балканська революційна соціал-демократична Федерація, Комуністична партія Польщі і Комуністична партія Фінляндії — всього 17 голосів**) мали делегатами комуністів, які брали участь у діяльності іноземних комуністичних груп РКП(б), в інтернаціоналістському русі на захист Країни Рад, і, водночас, були повноважними представниками революційних рухів у своїх країнах, уособлювали волю партій.

В зв'язку з арештом по дорозі в Радянську Росію делегатів Компартії Угорщини, її повноправно представляв А. Руднянський — учасник руху зарубіжних інтернаціоналістів в Радянській країні, один із керівників угорської групи РКП(б) і Федерації. На конгресі від імені угорських комуністів А. Руднянський заявив, що вони твердо стоять на точці зору негайного заснування Комінтерну. Цим він висловив волю Компартії Угорщини, яка, за словами Б. Куна, з часу народження одним з основних ставила завдання створення Комуністичного Інтернаціоналу²². У привітанні Угорського Радянського уряду урядові Країни Рад, надрукованому в «Правде» 23 березня 1919 р., говорилося про приєднання Компартії Угорщини «до рішень Першого конгресу III Інтернаціоналу». Повноважність представництва А. Руднянського була підтверджена спеціальною заявою делегатів Компартії Угорщини Л. Рудаша і Г. Кона від 10 квітня 1919 р.: «Ми заявляємо від імені Угорської партії комуністів, що схвалюємо всі кроки і санкціонуємо всі заяви і підписи т. Руднянського, який замість нас представляв на-»

²¹ В. Lazitch. Назв. праця, стор. 98; А. Kriegas, G. Haupt. Назв. праця, стор. 298.

* Компартії Латвії, Литви, Білорусії, Естонії, Вірменії, організація комуністів німецьких колоній в Росії, об'єднана група східних народів Росії і циммервальдське ліве крило у Франції мали кожна один ухвальний голос.

** Див. Первый конгресс Коммунистического Интернационала, стор. 250.

²² Бела Кун. О Венгерской Советской Республике. Избранные статьи и речи, М., 1966, стор. 135.

шу партію на конгресі»²³. У світлі цих фактів вимальовується вся абсурдність тверджень про відірваність інтернаціоналістів від революційного руху в своїй країні.

Комуністичні партії Фінляндії і Польщі представляли комуністи, які пройшли школу революційної боротьби в Радянській країні і були відомими діячами революційного руху в своїх країнах. Так, всі 5 делегатів Компартії Фінляндії були членами її Центрального Комітету, а делегат від Компартії Польщі Ю. Уншліхт — активний діяч СКДПІЛ в Росії. Б. Рейнштейн, який представляв Американську соціалістичну робітничу партію, писав про свою участь у створенні Комінтерну: «Відрізаний блокадою від зв'язку з американською партією, я не мав підстав сумніватися в тому, що виконував її бажання, взявши участь у заснуванні Комінтерну»²⁴. Представник Балканської революційної соціал-демократичної Федерації (румунські комуністи і болгарські «тісняки») Х. Раковський в своїх виступах виражав волю цих партій²⁵. В. І. Ленін характеризував партію болгарських «тісняків» як ліву і інтернаціоналістську і вважав її природним учасником руху за утворення Комуністичного Інтернаціоналу²⁶.

Головну причину успішної роботи I конгресу Комінтерну В. І. Ленін вбачав у тому, що його завданням було «записати як програму те, що вже живе в свідомості і в серцях... робітників, відрізаних від нас поліцейськими і військовими кордонами»²⁷. В силу історичних обставин, саме на інтернаціоналістів було покладено представництво на конгресі, відрізаних від Радянської країни імперіалістичною блокадою, революційних рухів ряду країн. Їх історична заслуга в тому, що вони, виражаючи волю цих рухів, разом з іншими делегатами конгресу «в усіх головних питаннях... прийшли до одностайного рішення...»²⁸ — створення Комуністичного Інтернаціоналу. В. І. Ленін вважав, що «ці рішення зустрінуть могутній відгук в пролетаріаті всіх країн»²⁹.

Протягом 6 місяців після конгресу солідарність з Комуністичним Інтернаціоналом, крім Компартії Угорщини, офіційно проголосили, представлені на конгресі членами іноземних груп РКП(б), Болгарська Комуністична партія, Комуністична партія Польщі і Американська соціалістична робітнича партія³⁰. Про свою солідарність з рішеннями Комінтерну заявили комуністичні групи в Румунії³¹.

Отже, постає незаперечний факт значної ролі діячів інтернаціоналістського руху в роботі I конгресу Комінтерну. Проте незаперечно і те, що вони уособлювали волю не лише комуністичних груп, до яких належали, а, насамперед, волю міжнародних загонів комуністичного руху, які вони представляли.

Певну роль у роботі Установчого конгресу Комінтерну відігравали також делегати іноземних комуністичних груп з дорадчим голосом: Я. Гандлірж (чехословацька), С. Джоров (болгарська), І. Мілкіч (югославська); Д. Файнберг (англійська), Ж. Садуль (французька). С. Рутгерс представляв комуністів Голландії. На конгресі були при-

²³ Первый конгресс Коммунистического Интернационала, стор. 247.

²⁴ Б. Рейнштейн. Назв. праця, стор. 189.

²⁵ Див. Первый конгресс Коммунистического Интернационала, стор. 50.

²⁶ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 168—169; т. 34, стор. 256.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 495.

²⁸ Там же.

²⁹ Там же.

³⁰ Ленин и Коммунистический Интернационал, стор. 159.

³¹ Е. И. Спиваковский. О некоторых проблемах истории создания Коммунистической партии Румынии. — «Вопросы истории», 1971, № 3, стор. 52. Компартія Румунії приєдналася до Комінтерну з часу свого утворення у травні 1921 р. (Див. там же, стор. 62).

сутні також представники інтернаціоналістських організацій народів Сходу (від турецької — М. Субхі, персидської — Гусейнов, китайської — Лау Сіу-джау і Чжан Юн-куй, корейської — Кайн). Більшість з них виступила з доповідями на конгресі (Рутгерс, Садуль, Файнберг, Субхі) або подали письмові доповіді (Мілкіч)³². Ці документи містять у собі характеристику розвитку революційного руху в країнах, яка є незаперечним доказом зв'язку іноземних комуністичних груп з своєю батьківщиною. Іноземні комуністи підкреслювали вплив Жовтневої революції на розвиток національних робітничих рухів. Так, С. Рутгерс підкреслював, що «революційний рух в Голландії — дітище російської революції...»³³. Стоячи на ленінській інтернаціоналістській позиції, вони вбачали запоруку успішного розвитку комуністичного руху в своїх країнах у створенні Комуністичного Інтернаціоналу. «Нам вкрай необхідна міжнародна підтримка і ми від усього серця вітаємо цю першу комуністичну конференцію»³⁴, — говорив на з'їзді С. Рутгерс.

Представники іноземних груп активно боролися за конституювання міжнародної комуністичної конференції, як Першого (Установчого) конгресу III, Комуністичного Інтернаціоналу. Цьому акту передувала дискусія, розпочата делегатом Комуністичної партії Німеччини М. Альбертом (Г. Еберлейном) ще на попередній нараді делегатів 1 березня. М. Альберт мав від ЦК своєї партії імперативний мандат взяти участь лише у підготовчій конференції до створення III Інтернаціоналу. Він заявив, що ЦК КПН вважає необхідним створення нового, революційного Інтернаціоналу, але момент його заснування доцільно перенести на пізніший строк, коли в Західній Європі буде більше революційних партій. М. Альберт посилався також на те, що на конгресі представлені революційні організації не всіх країн Західної Європи. Цю точку зору він висловив і на засіданні 4 березня.

Разом з делегатами ряду комуністичних партій і організацій, представники іноземних груп виступили проти аргументації М. Альберта, вказуючи на об'єктивну необхідність створення III, Комуністичного Інтернаціоналу. Ж. Садуль у своєму виступі наголосив, що революційна боротьба в окремих країнах матиме успіх, якщо нею керуватиме міжнародний центр. Він вказав, що відмова від створення Комінтерну завдасть шкоди окремим національним революційним загонам. Д. Файнберг заявив, що всі «англійські робітники висловилися б, безперечно, за заснування III Інтернаціоналу». Відсутність з об'єктивних причин делегата від Англії, заявив він, як і деяких інших країн, не повинна стати на перешкоді об'єктивно назрілого конституювання III, Комуністичного Інтернаціоналу.

Виступами Ж. Садуля і Д. Файнберга був зроблений певний внесок у справу конституювання міжнародної комуністичної конференції у III, Комуністичний Інтернаціонал. При голосуванні за цей історичний акт висловилися всі представники іноземних комуністичних груп³⁵.

Підбиваючи підсумки боротьби за створення Комуністичного Інтернаціоналу, В. І. Ленін писав 5 березня 1919 р. «Заснування III, Комуністичного Інтернаціоналу в Москві 2 березня 1919 року було записом того, що завоювали не тільки руські, не тільки російські, а й німецькі, австрійські, угорські, фінляндські, швейцарські, — одним словом, міжнародні пролетарські маси»³⁶.

³² Див. Первый конгресс Коммунистического Интернационала, стор. 44—46; 55—62; 62—67; 244—246; 230—231; 225—228; 251.

³³ Там же, стор. 447.

³⁴ Там же, стор. 46.

³⁵ Див. там же, стор. 128—131.

³⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 489.

ПРОГРЕСИВНІ УКРАЇНСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ США І КАНАДИ
В БОРОТЬБІ ПРОТИ ФАШИЗМУ (1941—1945 рр.)

О. В. КАРТУНОВ

Країна Рад була головною силою, яка заступила шлях німецькому фашизмові до світового панування, винесла на своїх плечах основний тягар війни і відіграла вирішальну роль у розгромі цього ударного загону світової реакції. Великий вклад у перемогу над ворогом внесли також народи і армії держав антигітлерівської коаліції, зокрема США і Канади, де проживає основна маса українських емігрантів. «У тяжкі роки війни на нашому боці були всі прогресивні сили,— зазначав перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький. — Ми віддаємо належне зусиллям союзників по антигітлерівській коаліції, не забуваємо тієї підтримки, яку подавали Радянському Союзові трудящі багатьох країн. Наш народ вдячний також представникам трудової еміграції, які в міру своїх можливостей допомагали своїм співвітчизникам у той суворий час»¹.

Після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз канадські і американські українці разом з трудящими інших національностей цих країн активно включились у боротьбу за відкриття другого фронту та подання посильної допомоги радянському народові. Їх діяльність проходила в загальному руслі широкого антифашистського руху, що розгорнувся в Америці, органічно зливалася з ним. Це насамперед обумовлювалося спільністю класових інтересів українських робітників і фермерів з інтересами всього трудового населення США і Канади, складовою частиною якого вони стали за довгі роки емігрантського життя, а також єдністю мети, що постала перед усіма чесними громадянами Америки — розгромом фашизму. Разом з тим, у діяльності української прогресивної еміграції в роки другої світової війни були й специфічні особливості². Радянськими³ та зарубіжними⁴ авторами вже порушувалися деякі аспекти зазначеної проблеми. Проте висвітлені вони недостатньо. До того ж багато важливих щодо цього даних розпорошено по окремих сторінках різних книжок, брошур і статей. Синтетичної праці про діяльність трудової еміграції в роки другої світової війни поки що немає.

Необхідність всебічного і глибокого дослідження зазначених питань зумовляється ще й тим, що за рубежем видані праці, в яких фальсифікується життя і діяльність еміграції під час війни. Їх автори — українські буржуазні націоналісти — намагаються перевернути причини виникнення, характер і масштаби антифашистського руху та руху солідарності українських емігрантів з радянським народом. Вони силкуються приховати прислужництво націоналістичних ватажків німецькому фашизмові, зобразити їх «захисниками» і «виразниками» ін-

¹ «Комуніст України», 1974, № 11, стор. 17.

² А. М. Шлепаков. Солідарність слов'ян Америки з радянським народом в роки Вітчизняної війни.— «УІЖ», 1963, № 4, стор. 50.

³ Міжнародна солідарність у боротьбі проти фашизму. 1933—1945 рр., К., 1970; А. М. Шлепаков. Назв. праця; його ж. Иммиграция и американский рабочий класс, М., 1966; А. Кольчук. Українці за океаном, К., 1967; Л. О. Лещенко. СРСР і Канада в антигітлерівській коаліції, К., 1973; та ін.

⁴ Г. Окулевич. Русские в Канаде, Торонто, 1952; Георги Пирински. Какво видях и преживях в Америка, София, 1970; G. Pirinsky. Slavic Americans in the Fight for Victory and Peace, New York, 1946; John Weir. Slavs, Toronto, 1949; Friends in Need. The WBA Story, Winnipeg, 1972; та ін.

тересів українського народу і навіть приписати їм вклад трудової еміграції у справу розгрому гітлерівської Німеччини⁵.

На час виникнення другої світової війни прогресивні сили української еміграції вже мали певний досвід боротьби з фашизмом. Вони активно підтримували виступи робітничого класу США і Канади на захист миру і демократії, багато зробили для того, щоб об'єднати українських трударів у боротьбі проти війни і фашизму, викрити підступну діяльність та ізолювати буржуазних націоналістів. Під час громадянської війни в Іспанії сотні канадських і американських українців — членів і прихильників прогресивних організацій — відважно воювали з фашизмом із зброєю в руках⁶.

Розбійницький напад гітлерівської Німеччини на СРСР викликав серед української трудової еміграції гнів і обурення, нестримне бажання подати посильну допомогу радянському народові у його боротьбі з ворогом, оскільки йшлося не лише про долю братів по крові, а й братів по класу, про існування першої в світі соціалістичної держави. Проте зробити це було нелегко. Напередодні війни внаслідок підступних дій реакції українські прогресивні організації в США — Ліга американських українців (ЛАУ), Українська та Карпаторуська секції Міжнародного робітничого ордену (МРО) — були ослаблені. Після прийняття у червні 1940 р. закону Сміта діяльність прогресивних організацій, зокрема українських, які на той час об'єднували понад 20 тис. чол., стала майже зовсім неможливою. В цей же час уряд Канади заборонив 17 демократичних організацій, у тому числі Товариство український робітничо-фермерський дім (ТУРФДім), Федерацію канадсько-української молоді (ФКУМ) та Лемко-Союз (загалом близько 25 тис. членів). Значно ускладнилася робота прогресивного Робітничо-заповомого товариства (РЗТ). Будинки і друкарня, які належали цим організаціям, були конфісковані, бібліотеки пограбовані, частина книжок спалена⁷, а тридцять шість антифашистів українського походження кинуті до концтабору, де вони перебували до літа 1942 р.

Крім того, дипломатичних відносин між СРСР і Канадою не існувало, а реакційні кола північноамериканських країн, не бажаючи вести активні військові дії проти гітлерівської Німеччини, всіляко перешкоджали розгортанню антифашистського руху серед широких народних мас та поданню ефективної допомоги Радянському Союзові.

Незважаючи на це, як тільки звістка про напад фашистської Німеччини на Союз РСР дійшла до США і Канади, прогресивні кола української еміграції разом з представниками інших національностей провели в багатьох містах мітинги, збори і демонстрації протесту. Їх учасники таврували ганьбою фашистських агресорів, висловлювали співчуття радянському народові і впевненість у його перемозі, говорили про свою готовність прийти на допомогу нашій країні. Про це ж саме йшлося і в численних листах, адресованих радянським представництвам в Америці, а також державним і громадським установам СРСР. Вони є свідченням пролетарської солідарності, дружніх почуттів і поваги американських і канадських трудящих, в тому числі українського походження, до радянського народу. Ось, наприклад, що писав у грудні 1941 р. М. Жмуркевич від імені українських робітників м. Нью-Арку (штат Нью-Джерсі): «Ми знаємо, що Київ і Харків... захоплені

⁵ М. В. Кугорас. *The Ukrainians in America*, New York, 1972; М. Н. Магун-чак. *The Ukrainian Canadians. A History*, Winnipeg—Ottawa, 1970; та ін.

⁶ Ф. П. Шевченко. *Рота ім. Тараса Шевченка в боях проти фашизму в Іспанії (1937—1938 рр.)*.— «ВІЖ», 1961, № 1.

⁷ П. Кравчук. *На канадській землі*, Львів, 1963, стор. 289—294.

ворогом, але ми тут віримо, що ворога буде розбито». Далі він розповідав про масовий мітинг українців цього далекого американського міста, про їх численні заходи щодо організації всебічної допомоги СРСР⁸.

Відомий діяч українського прогресивного руху в США М. Князевич, звертаючись до радянського народу, писав наприкінці 1941 р.: «Робимо все, що можливе, щоб лише допомогти Вам в боротьбі з проклятим ворогом — фашистами. Ми твердо віримо і глибоко переконані, що Вам вдасться знищити фашистських собак»⁹.

Великого розмаху в обох північноамериканських країнах набув рух за подання матеріальної допомоги Радянському Союзові шляхом збору серед населення грошей, медикаментів, одягу, взуття тощо. Його ініціатором виступив робітничий клас, до лав якого належала й більшість українських емігрантів. Цей рух серед представників української етнічної групи очолили прогресивні організації — як такі, що вже існували (ЛАУ, Українська і Карпаторуська секції МРО, Лемко-Союз у США та РЗТ у Канаді), так і спеціально створені (у США — Об'єднаний український комітет за медичну допомогу Радянському Союзові, у Канаді — Українське товариство допомоги Батьківщині (УТДБ) та Карпаторуське товариство боротьби з фашизмом)¹⁰.

Ці організації звернулися до своїх членів і прихильників, до всієї еміграції із закликком поспішити з допомогою для радянського народу. Їх лідери і активісти об'їжджали місця поселення українців, виступали з палкими промовами і доповідями, роз'яснюючи важливість і невідкладність справи. Велику пропагандистську роботу в цьому напрямі проводили прогресивні газети «Українські щоденні вісті», «Юкрейніен Америкен», «Карпатська Русь», «Українське життя» та «Українське слово»¹¹.

Найпоширенішою формою допомоги нашому народові стало збирання коштів, яке розпочалося відразу після нападу фашистів на Радянський Союз і не припинялося до кінця війни. Зароблені тяжкою працею гроші українські трударі вносили як до загальноамериканських, так і до національних організацій допомоги СРСР.

У липні—грудні 1941 р. американські трудящі українського походження зібрали понад 30 тис. доларів¹², у січні—червні 1942 р. — ще 40 тис.¹³, а всього за роки війни — близько 250 тис. доларів¹⁴.

У Канаді українці — головним чином члени і прихильники УТДБ — масовий збір коштів на допомогу радянському народові провели в рамках кампанії, яку організував Канадський Червоний Хрест, і пожертвували 132 226 доларів¹⁵, замість запланованих 100 тис. Це становило більше чверті всіх зібраних у країні грошей. Подібну кампанію провело в листопаді 1942 р. і Товариство канадських українців (ТКУ). Про неї варто розповісти докладніше.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 5110, оп. 1, спр. 3, арк. 16—17.

⁹ Там же, арк. 12.

¹⁰ Ювілейний альманах Українсько-американської секції Міжнародного робітничого ордену. 1932—1942. Нью-Йорк, 1942, стор. 115. Л. О. Лещенко. СРСР і Канада в антигітлерівській коаліції, К., 1973, стор. 40—42; 45 Anniversary of the Society of Carpatho-Russian Canadians (1929—1974), Toronto, 1974, стор. 18.

¹¹ Докладно про це див.: Українські газети за океаном. — «Україна», 1943, № 6.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 5110, оп. 1, спр. 3, арк. 12.

¹³ Архів М. Тарновського. Відділ рукописів Інституту літератури АН УРСР, ф. 115, спр. 2503.

¹⁴ Ювілейний альманах Ліги американських українців 1924—1974 (далі — Ювілейний альманах ЛАУ), Нью-Йорк, 1974, стор. 38—39.

¹⁵ П. Кравчук. Назв. праця, стор. 301—303.

Наближалася 25-та річниця Великого Жовтня. У тяжкі для нашої країни дні готувалися відзначити цю знаменну дату радянські люди. Німецько-фашистські загарбники стояли під Москвою і Ленінградом, штурмували Сталінград, рвалися на Кавказ... І саме в цей час заокеанські українці подвоїли зусилля, спрямовані на допомогу Радянському Союзові.

У жовтні 1942 р. Крайовий виконавчий комітет ТКУ звернувся до всіх канадських українців із закликом розгорнути кампанію по збиранню коштів для Радянського Союзу та створити спеціальну книгу, в яку мали записуватися прізвища тих, хто вносив гроші¹⁶. Сторінки цієї книги були розслані по всій Канаді. Через місяць на них стояли підписи майже 20 тис. чол. — українських робітників і фермерів, учителів і учнів, домашніх господарок, солдатів і офіцерів канадської армії, які загалом зібрали понад 102 465 доларів¹⁷.

Книга з підписами була любовно оформлена і передана в дар радянським людям. На її першій сторінці містилися щирі привітання канадських українців нашому народові з нагоди 25-ї річниці Великого Жовтня, висловлювалися солідарність з його справедливою боротьбою, впевненість у перемозі над спільним ворогом. Приймаючи цю унікальну книгу, представник СРСР в Оттаві заявив: «Ваші подарунки, ваші внески до фонду допомоги Радянському Союзові, ваші листи і симпатії набагато полегшують неймовірні страждання нашого народу»¹⁸. Радянські люди високо оцінили братню допомогу, яку подала їм трудова еміграція в найтяжчий період війни. Видатний український радянський поет М. Рильський назвав цю книгу «Золотою книгою дружби», а письменник Н. Рибак — «Золотою книгою любові і братства»¹⁹.

Всього за час війни члени і прихильники ТКУ та РЗТ зібрали для допомоги СРСР близько 500 тис. доларів, Карпаторуського товариства боротьби з фашизмом — понад 40 тис.²⁰

Канадські та американські українці допомагали радянському народові також медикаментами, одягом, взуттям тощо. З цією метою вони зібрали, закупили і виготовили багато різних речей, кількість і вартість яких через недосконалість обліку і відсутність джерел встановити важко. Відомо лише, що в Сполучених Штатах їх було зібрано більш як на 500 тис. доларів²¹. Приблизно такою ж була вартість речей, зібраних у Канаді.

Велику роль в організації допомоги СРСР відіграли канадські і американські жінки та молодь українського походження. З їх ініціативи були створені гуртки, в яких для бійців Червоної Армії шили білизну, в'язали теплі речі. Багато зробили жінки і молодь для збирання грошей, медикаментів і одягу. Особливо активними були члени молодіжних секцій при прогресивних організаціях. Крім того, в Канаді утворились і плідно діяли «Українські клуби молоді за перемогу». Наприклад, у Торонто один з таких клубів зібрав понад 500 доларів²².

У рух допомоги Радянському Союзові включились діти. Так, учні однієї з українських шкіл у Монреалі зібрали 302 долари готівкою

¹⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 5110, оп. 1, спр. 18, арк. 40—41.

¹⁷ «Українське життя», 15 квітня 1943 р.

¹⁸ «Українське життя», 28 жовтня 1943 р.

¹⁹ «Правда», 14 січня 1944 р.; «Известия», 15 січня 1944 р.

²⁰ Народи і ухвали другого Всеукраїнського з'їзду ТКУ, Торонто, 1946, стор. 4; 45 Anniversary of the Society of Carpatho-Russian Canadians, стор. 18.

²¹ Ювілейний альманах ЛАУ, стор. 38—39.

²² ЦДАЖР УРСР, ф. 5110, оп. 1, спр. 3, арк. 16—17; Ювілейний альманах Українсько-американської секції Міжнародного робітничого ордену, стор. 20; Ювілейний альманах ЛАУ, стор. 151; «Українське життя», 1 квітня 1943 р.

і багато одягу. Причому, як писала газета «Українське життя», «вони самі обговорили кампанію на своїх зборах і негайно взялись до праці». У Нью-Йорку чимало дітей виходили на вулиці чистити взуття і зароблені гроші передавали у фонд допомоги СРСР²³.

Члени і прихильники українських прогресивних організацій у США і Канаді одними з перших підтримали ідею згуртування національних — російських, українських, білоруських, польських, чеських, словацьких, болгарських — організацій у міжнародні загальноамериканські та загальноканадські об'єднання²⁴. Прогресивні українці брали безпосередню участь у роботі цих об'єднань, активно підтримували всі заходи, спрямовані на подання якнайефективнішої допомоги народам Радянського Союзу, прискорення розгрому фашизму. Так, серед 2,5 тисяч делегатів II конгресу американських слов'ян, який проходив у вересні 1944 р. в Пітсбурзі, було близько 200 представників українських прогресивних організацій²⁵.

Важливим напрямком діяльності українських прогресивних організацій у США і Канаді була мобілізація своїх членів і прихильників, всієї еміграції на підтримку воєнних зусиль урядів і народів цих країн у боротьбі проти фашизму. Виходячи з цього, вони звернулися до українців із закликом збирати кошти і здавати кров для Червоного Хреста, купувати облігації воєнних позик (так звані «бонди»), підвищувати продуктивність праці на виробництві тощо. Першими на цей заклик відгукнулися робітники і фермери. У Канаді вони зібрали для Червоного Хреста понад 100 тис. доларів. Досить активно канадські трудящі українського походження здавали кров, а представники прогресивних організацій вважали це своїм почесним обов'язком. Так, члени відділу ТКУ у Віндзорі зобов'язувалися пожертвувати 100 кварт * крові. Багато українців, особливо жінки і молодь, були постійними донорами і здавали кров кілька разів. Як відзначала газета «Українське життя», це обумовлювалося свідомістю того, що кров призначалася для бійців, поранених у боях з фашизмом²⁶. Таку ж високу готовність допомогти Червоному Хресту виявили й українські трударі у США. Ця благогородна робота була відзначена спеціальними листами-подяками керівництва Червоного Хреста Сполучених Штатів і Канади, направленими на адресу українських прогресивних організацій²⁷.

Великої популярності серед трудової еміграції набув рух за придбання облігацій воєнних позик. За неповними даними лише в Канаді члени і прихильники українських прогресивних організацій закупили їх на 3 204 195 доларів²⁸.

Канадські й американські українці розуміли, що, купуючи бонди, вони допомагають збільшити виробництво воєнної продукції, частина якої поставлялася Червоній Армії. Деякі трудящі, захоплені героїчними подвигами радянських бійців і командирів, відправляли на їх адресу куплені облігації. Так, С. Юрчишин, робітник сталеливарного заводу в Лондоні (Онтаріо), придбав бондів на 800 доларів і частину з них вислав до СРСР на ім'я Маршала Радянського Союзу С. Тимошенка.

²³ «Українське життя», 8 квітня 1943 р.; Ювілейний альманах ЛАУ, стор. 91.

²⁴ А. М. Шлепаков. Солідарність слов'ян Америки з радянським народом в роки Вітчизняної війни, стор. 51—52.

²⁵ Архів М. Тарновського. Відділ рукописів Інституту літератури АН УРСР, ф. 115, спр. 4312.

* 1 кварта дорівнює 1,14 л.

²⁶ «Українське життя», 20 травня, 16 грудня 1943 р.; 27 січня, 16 березня, 28 вересня 1944 р.

²⁷ Ювілейний альманах ЛАУ, стор. 37, 39; «Українське життя», 21 січня 1943 р.

²⁸ «Українське слово», 23 січня 1946 р.

На запитання буржуазних кореспондентів про причини і мету свого вчинку С. Юрчишин відповів: «Я хочу показати Тимошенкові, що думають про нього його друзі в Канаді»²⁹.

Значний вклад зробили українські трударі у збільшення воєнного потенціалу США і Канади. Слід зазначити, що 51% робітників воєнної промисловості Америки становили представники слов'янських етнічних груп, зокрема української³⁰. Десятки тисяч українців працювали безпосередньо на заводах, що випускали танки, літаки, автоматичну зброю тощо. Знаючи, що ця продукція необхідна для боротьби з фашизмом, що певна її частина відправляється Червоній Армії, робітники-українці, як і представники інших національностей, працювали наполегливо і з натхненням. Вони тимчасово відмовилися від проведення страйків, які могли негативно позначитись на воєнній могутності США і Канади, на поставках для Радянського Союзу.

Нерідко канадські й американські робітники виступали ініціаторами руху за підвищення продуктивності праці. Взірцем для них були трудові подвиги радянських людей³¹.

Активність трудящих українського походження сприяла тому, що багатьох з них обирали на відповідальні посади до місцевих відділень канадських і американських профспілок, загальнонаціональних антифашистських комітетів і організацій. Наприклад, М. Прокопчак була членом робітничого комітету на велетенському військовому заводі в Торонто, а В. Кардаш — головою загальноканадської організації «Робітничо-комуністичні комітети по забезпеченню повної участі канадського народу у війні»³².

Представники канадського і американського урядів належним чином оцінювали вклад українських трудящих у виробництво військової техніки і зброї, таких потрібних для боротьби з фашизмом. Виступаючи на з'їзді ТКУ в провінції Альберта, представник уряду цієї провінції заявив: «Я дуже радий привітати вас з цієї okazji і сказати вам, що ви зробили дуже добру роботу у виконанні воєнного зусилля...» Особистий секретар президента США Ф. Рузвельта надіслав на адресу ЛАУ та Української секції МРО листа, в якому від імені президента дякував їм членам і прихильникам за вклад у зміцнення воєнного потенціалу Сполучених Штатів³³.

Хоч зброя та інші матеріали, передані нашій країні по ленд-лізу союзниками, становили тільки близько 4% загального обсягу промислового виробництва в СРСР за роки війни, радянські люди високо цінили і з вдячністю приймали цю допомогу, в якій була немала частка праці й українських емігрантів. «Ми вдячні за ту моральну і матеріальну підтримку, яку Ви нам подаєте в нашій спільній боротьбі з ненависним ворогом. Ми до кінця використаємо Ваші танки, гармати та автомашини», — писав старший лейтенант С. І. Сивожелізов, звертаючись до українських трударів за океаном³⁴.

Соціальною базою руху української еміграції за подання всебічної допомоги СРСР та зміцнення воєнного потенціалу США і Канади були

²⁹ «Українське життя», 4 листопада 1943 р.

³⁰ Георги Пирински. Какво видях и преживях в Америка, стор. 227.

³¹ Архів М. Тарновського. Відділ рукописів Інституту літератури АН УРСР, ф. 115, спр. 1933.

³² «Українське життя», 28 вересня 1944 р.; Гім Бак. Тридцять лет коммунистического движения в Канаде, М., 1954, стор. 185.

³³ «Українське життя», 6 січня 1944 р.; Ювілейний альманах Українсько-американської секції Міжнародного робітничого ордену, стор. 50; Ювілейний альманах ЛАУ, стор. 35.

³⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 5110, оп. 1, спр. 26, арк. 61.

трудящі, насамперед робітники і фермери. Саме вони жертвували важко зароблені гроші, здавали кров, кували зброю і вирощували хліб. При цьому українські трударі у Сполучених Штатах і Канаді керувалися одним прагненням — швидше розгромити фашизм, відстояти незалежність своєї прибраної батьківщини, подати посильну допомогу народами, з якого вийшли вони самі чи їх батьки.

Діаметрально протилежну позицію зайняли українські буржуазні націоналісти, зокрема ватажки Українського конгресового комітету Америки (УККА) та Комітету українців Канади (КУК). Радіючи приходу гітлерівців на Україну, вони намагалися приховати від широкої громадськості правду про криваві злочини німецьких фашистів на радянській землі, про розгортання в нашій країні всенародної боротьби проти окупантів. Верховоди УККА і КУК виступали проти допомоги радянському народові і навіть заборонили членам своїх організацій брати участь у кампаніях солідарності з СРСР. Негативно поставилися до цієї благородної справи і служителі української церкви у США і Канаді. Викриваючи антинародну, антинаціональну «політику» націоналістичних ватажків, газета «Українське життя» 7 січня 1943 р. писала: «А от ті, що називають себе українцями, що претендують на представництво українського народу — не тільки йому не допомогли, але виступають проти тієї допомоги». Щоправда, частина рядових членів націоналістичних організацій, попри заборони і перестороги «провідників», включалася в кампанії допомоги СРСР, поривала з реакційним середовищем, співробітничала з прогресивними силами³⁵.

Критичний аналіз діяльності націоналістичних угруповань показує, що вони не тільки не підтримували воєнних зусиль США і Канади, а, навпаки, саботували їх. КУК, наприклад, видавав таємні інструкції, якими забороняв своїм членам «працювати для перемоги» і входити до будь-яких комітетів, що ставили за мету посилити воєнний потенціал Канади, прискорити розгром фашизму³⁶.

Основну увагу КУК зосередив на антирадянській пропаганді, чим об'єктивно сприяв послабленню антифашистського руху в країні. На догоду реакційним силам націоналістичні верховоди брали участь у кампанії, спрямованій проти легалізації Компартії Канади, виступили проти ряду інших прогресивних організацій, в тому числі українських.

Ці та багато інших фактів свідчать, що українські буржуазні націоналісти виступали в роки війни як «п'ята колона» гітлерівської Німеччини, зняряддя реакційних сил, вороги українського народу, народів США і Канади.

Члени і прихильники українських прогресивних організацій доклали значних зусиль до того, щоб викрити підступні дії прибічників фашизму, ізолювати їх. Це знаходило широку підтримку трудящих. Так, в одній з демонстрацій, організованих ТКУ проти українських націоналістів, взяло участь близько 3 тис. чол.³⁷

Важливою ділянкою роботи українських прогресивних організацій в Північній Америці була мобілізація своїх членів і прихильників, усієї трудової еміграції на участь у русі за відкриття другого фронту, на збройну боротьбу з фашизмом. Вже в перші дні після нападу Німеччини на СРСР трудящі українського походження разом з представниками інших національностей виявляли бажання добровільно вступити до канадської та американської армій, а значна частина американських українців зверталася безпосередньо до радянських представництв у

³⁵ Ювілейний альманах ЛАУ, стор. 39.

³⁶ «Українське життя», 4 лютого 1943 р.

³⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 5110, оп. 1, спр. 18, арк. 39.

США з проханням направити їх до нашої країни, щоб воювати з гітлерівцями³⁸.

Рух за добровільний вступ до армії охопив широкі маси української еміграції. Всього в період війни у збройних силах США служило більше 80 тис. українців, Канади (на 1942 р.) — близько 40 тис.³⁹. Причому в канадській армії вони становили пропорційно найбільшій відсоток, ніж представники інших національностей. Одними з перших у добровольці записалися ветерани війни в Іспанії М. Гладкий, М. Івашук, Ф. Костик, Г. Лисець та багато інших. Пішли до армії керівники українських прогресивних організацій та їх діти. Виявили бажання стати солдатами всі молоді співробітники англomовного видання ЛАУ — газети «Юкрейніен Амерікен»⁴⁰, тисячі вихованців молодіжних секцій і клубів.

Знайомство із списками добровольців, надрукованих у періодичній пресі того часу, показує, що нерідко ними ставали одразу кілька членів однієї сім'ї. П'ятеро дітей відправили до армії подружжя Новосад та Скибинських, четверо — Білецьких, Гранків, Купицьких, Лонго, Трофимчуків⁴¹ та ін. Вступити до збройних сил Канади зголосилося чимало українських дівчат.

У боротьбі з фашизмом на грудovому і бойовому фронтах брали участь цілі сім'ї прогресивних українських емігрантів. Так, у збройних силах Канади служили три брати і сестра Шкурги. Всі вони були членами забороненої Федерації канадсько-української молоді. Їх батько працював для фронту. Мати і молодші сестри шили різні речі для Червоного Хреста і тричі жертвували кров. Добровільно пішли до армії три брати Пригули. Один з них воював у Європі, два інших — воєнні моряки — доставляли військові матеріали до Англії та СРСР. Їх батько, який працював на воєнному заводі, придбав бондів на 1000 доларів. Решта членів сім'ї брала участь у кампаніях допомоги радянському народові⁴². Таких сімей було чимало.

Після відкриття другого фронту прогресивні українці відважно боролися проти фашистів із зброєю в руках. Героїзм і мужність виявив у цій боротьбі потомственный шахтар І. Шлемкевич. У канадській армії, до якої він пішов добровільно, І. Шлемкевич був розвідником і снайпером. В одному з боїв в Італії його разом з чотирма пораненими товаришами оточили фашисти. Захопивши ворожий автомобіль і поклавши на нього поранених, він почав прориватися з оточення, прокладаючи шлях автоматом і гранатами. Сміливець знищив кількох і взяв у полон 6 італійських солдатів та німецького льотчика, який спускався на парашуті з підбитого літака. Незважаючи на те, що І. Шлемкевич був тричі поранений, йому вдалося пробитися до своїх і врятувати життя друзів⁴³.

Відважно бився з фашистами Є. Сарачук. Одного разу (було це у Франції), коли німці пішли в атаку, він із своїм кулеметом зайшов їм у тил і відкрив вогонь. 6 гітлерівців було знищено, 24 — здалися в полон⁴⁴.

³⁸ Там же, спр. 3, арк. 16—17.

³⁹ «The Herald», 10 серпня 1942 р. Ці дані слід вважати дещо заниженими, адже й після 1942 р. до армії Канади зголошувалася або призивалася молодь українського походження.

⁴⁰ Ювілейний альманах ЛАУ, стор. 39.

⁴¹ «The Tribune», 27 червня 1942 р.; «Українське слово», 14 березня, 3 жовтня 1945 р.; «Українське життя», 7 жовтня, 16 грудня 1943 р.; 23 листопада 1944 р.

⁴² «Українське життя», 16 грудня 1943 р.; 30 березня 1944 р.

⁴³ «Українське життя», 23 листопада 1944 р.

⁴⁴ «Українське життя», 10 березня 1944 р.

Американський льотчик українського походження лейтенант І. Комарницький зробив понад 50 бойових вильотів, мав кілька бойових нагород. Він бомбив воєнні об'єкти в Німеччині, Італії, Австрії. Коли не вистачало пального для повернення на свою базу, він, як і інші американські льотчики, приземлявся на аеродромах, розташованих на території СРСР. Побував у нашій країні і льотчик Є. Дацко та інші⁴⁵. Вони були в захопленні від героїчних подвигів радянського народу на фронті і в тилу і повернувшись до США, розповідали про свої враження, викривали наклепи реакційної американської і буржуазно-націоналістичної пропаганди.

Героїчно боролися з фашизмом також льотчики М. Строїч і П. Штефін, танкісти М. Тарновський і З. Навізівський, моряки І. Трухан і Я. Стельмах та тисячі інших американських і канадських українців.

Канадські й американські бійці, зокрема й українці за походженням, з нетерпінням і хвилюванням чекали зустрічі з радянськими воїнами — братами по класу, зброї і крові. «Скоро прийдеться нашим бійцям стрінати червоноармійців десь в Німеччині. Той день вже близький. Роздавлять фашистську гадь, а з нею всіх гаденят — курмановичів, квізлінгів. Цей удар мусять дістати всі ті, які тягли свої нитки з Берліна», — писав з фронту один з керівників Товариства український робітничо-фермерський дім І. Дубно⁴⁶. Ці мрії здійснилися. Про одну з таких жаданих зустрічей 27 червня 1945 р. тепло розповідала газета «Українське слово».

Не всім довелося зустріти радісне свято перемоги. Вшановуючи пам'ять загиблих героїв, відомий діяч українського прогресивного руху в Канаді М. Кардаш говорила: «Вони полягли, але перемога над фашизмом увінчала їх вічною славою».

Активна діяльність українських прогресивних організацій, спрямована на прискорення перемоги над фашизмом, сприяла зміцненню їх позицій, посиленню авторитету і впливу серед широких кіл демократичної громадськості.

⁴⁵ «Українське життя», 21 вересня 1944 р.; Архів М. Тарновського. Відділ рукописів Інституту літератури АН УРСР, ф. 115, спр. 1102.

⁴⁶ «Українське слово», 28 березня 1945 р.

* * *

ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО ПРЕСОЮ В РОКИ ДЕВ'ЯТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

В. Д. КОНАШЕВИЧ

З'їзди КПРС — важливі етапи у житті партії, всього радянського народу. Вони визначають науково обгрунтовану політику і перспективи розвитку в усіх галузях матеріального і духовного життя радянського суспільства. Ще у лютому 1920 р. у «Листі до організацій РКП про підготовку до партійного з'їзду», В. І. Ленін писав про необхідність «...принести на з'їзд партії перевірений, перероблений, підсумований *практичний досвід*»¹.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 138.

Період, що пройшов після XXIV з'їзду КПРС, характеризується дальшим зростанням керівної та спрямовуючої ролі Комуністичної партії в житті радянського суспільства, вдосконаленням уже існуючих і народженням нових форм організаційної та політичної роботи парторганізацій, які відповідають конкретним завданням нинішнього стану комуністичного будівництва.

У даному повідомленні зроблено спробу показати діяльність Компартії України по керівництву партійно-радянською пресою республіки в роки дев'ятої п'ятирічки.

XXIV з'їзд КПРС надав великого значення дальшому поліпшенню діяльності засобів масової інформації і пропаганди, зокрема партійно-радянської преси, яка відіграє важливу роль у формуванні марксистсько-ленінського світогляду трудящих, підвищенні їхньої політичної і трудової активності, вихованні партійного, класового ставлення до подій і явищ суспільного життя. З'їзд вказав, що «Партійні організації повинні вміло використовувати засоби масової інформації і пропаганди, дбати про дієвість і оперативність їх роботи...»². У відповідності з настановами з'їзду партійні організації України провели значну роботу по посиленню керівництва друкованими органами і піднесенню їх ролі у комуністичному будівництві, нагромадили значний досвід у цій справі. Обкоми, міськкоми, райкоми партії спрямовували роботу редакцій, підтримували їх ініціативу. Відділи пропаганди і агітації парторганів здійснювали огляди міськрайонних, районних і багатотиражних газет, узагальнювали кращий досвід їх роботи, а принципові питання виносили на бюро і секретаріат. У грудні 1971 р. бюро Львівського обкому партії, наприклад, обговорило питання про поліпшення керівництва міськрайонними та районними газетами. У 1972 р. Бродівський та Жидачівський райкоми Компартії України Львівської області розглянули питання про висвітлення на сторінках газети «Прапор комунізму» передового досвіду сільськогосподарського виробництва у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС, про підвищення ролі газети «Радянський шлях» по мобілізації трудящих на виконання завдань дев'ятого п'ятирічного плану³. Секретаріат Дніпропетровського обкому партії 1972 р. обговорив звіт Томаківського райкому партії про виконання постанови ЦК КПРС «Про підвищення ролі районних газет у комуністичному вихованні трудящих». Рішення секретаріату розглядалося на пленумі Томаківського райкому Компартії України і було надіслано усім парторганам області. Відділ пропаганди і агітації обкому здійснював контроль за ходом виконання цього рішення, подавав допомогу у керівництві газетами Нікопольському, Новомосковському, Синельниківському і Василівському райкомам партії⁴.

У справі поширення кращого досвіду в діяльності преси велика роль належить інформаційному бюлетеню Спілки журналістів УРСР «Журналіст України», що виходить з січня 1975 р., щоквартальним збірникам-бюлетеням обкомів партії «На допомогу ідеологічним працівникам» та «З досвіду ідеологічної роботи», у яких ведуться постійні рубрики та розділи «На допомогу працівникам преси», «Семинар газетних працівників». Секретарі партійних комітетів, керівники газет у цих збірниках ділилися досвідом роботи щодо керівництва місцевою пресою, висвітлення основних проблем господарського життя. Повчаль-

² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 233.

³ Див. В. Кудево л. Могутній засіб виховання.— «Під прапором ленінізму», 1972, № 12, стор. 37.

⁴ Див. А. Пашенко. Партійне керівництво засобами масової інформації, К., 1973, стор. 12—15.

ним в цьому плані є виступ на сторінках інформаційного бюлетеня Ровенського обкому партії секретаря Володимирецького райкому Компартії України В. Бадовського «Наші надійні помічники». (З досвіду роботи Володимирецького райкому Компартії України по керівництву місцевою пресою і радіомовленням)»⁵.

Партійні організації республіки систематично інформували працівників преси про найважливіші рішення партійних і радянських органів, орієнтували їх на висвітлення конкретних проблем економічного і культурного будівництва. Обласні комітети партії з цією метою проводили семінари та прес-конференції керівних працівників газет, на яких виступали секретарі, завідувачі відділами обкомів, секретарі міськкомів партії, керівники обласних організацій, великих підприємств. Вони знайомили журналістів з партійними документами, станом справ і завданням, що їх ров'язували партійні, радянські та господарські органи. Газетярі висловлювали свої міркування з обговорюваних питань. Такі ж заходи проводилися і на місцях. У багатьох райкомах партії практикувалися спільні виробничі наради партійного апарату і редакції газети.

Запорізький обком Компартії України, наприклад, проводив прес-конференції раз на два місяці (в разі необхідності — частіше). У червні 1973 р. одна з таких конференцій була присвячена завданням преси у висвітленні боротьби хліборобів області за збільшення продажу зерна державі. Газети правильно визначили основні напрями роботи на важливому етапі боротьби за вагомий внесок працівників сільського господарства області в хлібні засіки країни у 1973 р.⁶ Крім того, на Запоріжжі діяли при обласних і багатьох районних газетах прес-клуби, в засіданнях яких брали участь партійні працівники, господарські керівники, робітники, колгоспники, спеціалісти народного господарства. В них обговорювалися питання підвищення ефективності виробництва, піднесення організаторської і виховної ролі трудових колективів, виявлення і використання резервів виробництва, розгортання соціалістичного змагання з трудівниками братніх республік. Все це сприяло висвітленню газетами важливих проблем господарського життя.⁷ Досвід роботи Запорізької обласної парторганізації з журналістськими кадрами був відзначений на республіканській науково-практичній конференції з питань удосконалення організації ідейно-виховної роботи в умовах розвинутого соціалізму⁸.

Новим стимулом для дальшої активізації всієї ідеологічної роботи, в тому числі і діяльності преси, стала постанова ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік». «Треба повніше використовувати центральну і місцеву пресу, телебачення, радіо в інтернаціональному вихованні трудящих, — підкреслюється в постанові, — всебічно висвітлювати життя всіх республік, їх братерське співробітництво, спираючись при цьому на багатонаціональний авторський актив — передових робітників і колгоспників, учених, представників творчої інтелігенції, партійних і радянських працівників, спеціалістів промисловості і сільського господарства»⁹.

⁵ Див. З досвіду ідеологічної роботи партійних організацій Ровенської області по виконанню рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України по підготовці до 50-річчя утворення СРСР, Ровно, 1972, стор. 30—34.

⁶ Див. В. Петрыкин. Слагаемые авторитета.— «Журналист», 1973, № 12, стор. 5.

⁷ Див. С. Зиньківський. Комунисти редакції.— «Під прапором ленінізму», 1971, № 12, стор. 41.

⁸ «Комунист України», 1975, № 2, стор. 76.

⁹ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року, К., 1972 р., стор. 27.

У зв'язку з підготовкою до ювілею Союзу РСР активізувала свою діяльність партійно-радянська преса республіки. Відправним моментом у цій роботі для журналістів України було привітання ЦК КПРС газеті «Правда» в зв'язку з її 60-річчям. Центральний Комітет висловив упевненість у тому, що, підтримуючи всенародний розмах творчої ініціативи й енергії трудящих у великій будівничій роботі по дальшому зміцненню економічної, політичної та оборонної могутності СРСР, радянська преса і надалі показуватиме успіхи ленінської національної політики, активно сприятиме вихованню трудящих у дусі соціалістичного патріотизму й інтернаціоналізму¹⁰. Це завдання визначило зміст діяльності партійних видань республіки.

Значну роль у піднесенні керівництва пресою відігравав липневий (1972 р.) Пленум ЦК Компартії України, який обговорив питання «Про роботу партійних організацій республіки по виконанню Постанови ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Пленум поставив завдання перед парторганізаціями «підносити роль преси, телебачення і радіо в пропаганді дружби народів, ідей радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, закономірностей розвитку і зміцнення єдиного народногосподарського комплексу нашої країни, широко показувати роботу партійних і громадських організацій по підготовці до 50-річчя утворення СРСР»¹¹.

Організовуючи виконання постановлених завдань, партійні комітети зосереджували увагу працівників партійно-радянської преси на висвітленні основних проблем, від вирішення яких залежало здійснення планів п'ятирічки. Це, насамперед, високі темпи розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічний прогрес і зростання продуктивності праці, розгортання міжреспубліканського соціалістичного змагання, зміцнення співробітництва народів СРСР у розв'язанні завдань комуністичного будівництва. Характерною особливістю в роботі преси цього періоду стало органічне поєднання пропагандистських і організаційних заходів, підвищення організаторської ролі друкованих видань.

Партійні комітети республіки приділяли особливу увагу роботі з кадрами журналістів. У постанові «Про роботу по добору і вихованню ідеологічних кадрів у партійній організації Білорусії» (1974 р.) ЦК КПРС звернув особливу увагу на необхідність «забезпечити дальше поліпшення добору і виховання журналістських кадрів, посилення їх ідейного загартування і підвищення майстерності»¹².

Здійснення настанови ХХІV з'їзду КПРС про те, що «нам потрібні люди, які поєднують високу політичну свідомість з доброю професійною підготовкою, здатні із знанням справи розв'язувати питання розвитку економіки і культури...»¹³, складає суть кадрової політики партійних комітетів республіки у пресі. «Найважливіше завдання працівників преси — постійно підвищувати і вдосконалювати свою марксистсько-ленінську підготовку, в усьому відповідати вимогам нашого динамічного часу, наполегливо оволодівати такими рисами партійного публіциста, як науковість, класовий підхід, висока професійна майстерність, ініціатива»,¹⁴ — говорив член Політбюро ЦК КПРС, перший

¹⁰ «Правда», 5 травня 1972 р.

¹¹ «Радянська Україна», 28 липня 1972 р.

¹² «Радянська Україна», 31 серпня 1974 р.

¹³ Матеріали ХХІV з'їзду КПРС, стор. 113.

¹⁴ В. В. Щербицький. Поліпшувати політичну роботу, підвищувати бойовість преси.— «Радянська Україна», 11 липня 1973 р.

секретар ЦК Компартії України В. В. Шербицький на республіканській нараді-семінарі редакторів газет у липні 1973 р.

Обкоми, міськкоми, райкоми Компартії України широко залучали редакторів газет до участі в роботі своїх виборних органів — пленумів, бюро, ревізійних комісій.

В результаті постійної уваги ЦК Компартії України, обласних, міських, районних комітетів до добору і розстановки керівних журналістських кадрів редакційні колективи в республіці очолюють політично зрілі, кваліфіковані люди. Близько 97% керівників міських, об'єднаних і районних газет мають вищу освіту, 80% редакторів мають досвід роботи в пресі 10—20 і більше років, з 7 тис. газетярів більше 4.700 чол.—члени партії¹⁵. Переважна більшість працівників газет мають журналістську освіту. З метою кращого забезпечення редакцій кваліфікованими кадрами відкрито відділення журналістики з 4-річним строком навчання в Одеській вищій партійній школі, розширено прийом студентів на факультети журналістики Київського та Львівського держуніверситетів. Партійні органи з виходом постанови ЦК КПРС «Про поліпшення економічної освіти трудящих» (1972 р.) зміцнили відповідні відділи редакцій за рахунок інженерів, агрономів, економістів з метою кваліфікованого висвітлення на сторінках преси актуальних питань теорії і практики економічного розвитку, дальшого вдосконалення механізму господарювання.

Квітневий (1973 р.) Пленум ЦК Компартії України, який розглянув питання «Про завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню роботи з кадрами в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС», зобов'язав партійні комітети, в тому числі й парторганізації редакцій газет, «систематично спрямовувати зусилля ідеологічних працівників, усіх наших кадрів на політичне й організаційне забезпечення завдань п'ятирічки, на широке розгортання соціалістичного змагання за успішне виконання народногосподарських планів і соціалістичних зобов'язань»¹⁶.

Основною ланкою у вихованні журналістів республіки є постійно діючі курси по перепідготовці керівних партійних і радянських кадрів у Вищій партійній школі при ЦК Компартії України. Разом з відповідальними працівниками ЦК Компартії України і ЦК Компартії Молдавії, обкомів і райкомів партії редактори міських і районних газет, відповідальні секретарі і завідувачі відділами обласних та республіканських газет вивчають актуальні проблеми марксистсько-ленінської теорії і політики КПРС, питання ідеологічної роботи, теорію і практику партійно-радянської преси. Перед слухачами курсів виступають керівні партійні, радянські працівники. Заступники редакторів і відповідальні секретарі міськрайонних і районних газет, редактори заводських, колгоспних і вузівських багатотиражок, інші категорії працівників місцевих видань кожні два роки проходять навчання на міжобласних курсах перепідготовки партійних і радянських кадрів. До роботи курсів залучаються завідувачі відділами відповідних обкомів партії, радянські і господарські працівники, провідні журналісти.

В арсеналі форм підвищення кваліфікації працівників преси значне місце належить школам і університетам журналістської майстерності, теоретичним і практичним конференціям, семінарам тощо, які проводять обкоми партії разом з бюро обласних організацій Співки журналістів. В їх роботі беруть участь секретарі обкомів партії, викладачі

¹⁵ Див. В. Маланчук. Постоянное внимание к печатному органу.— «Журналіст», 1973, № 9, стор. 7.

¹⁶ «Радянська Україна», 20 квітня 1973 р.

факультетів журналістики Київського та Львівського університетів, ВПШ, суспільних наук місцевих вузів, відомі журналісти.

Ефективною формою підвищення кваліфікації журналістів є стажування працівників районної ланки (відповідальні секретарі, завідувачі відділами, літпрацівники) в редакціях обласних газет. Під керівництвом досвідчених журналістів газетярі вивчають роботу відділів, секретаріату, практику тематичного планування, беруть участь у редакційних легучках, засіданнях редколегії. З 1975 р. введено в практику стажування редакторів обласних газет і завідуючих секторами преси обкомів партії у відділі пропаганди і агітації ЦК Компартії України.

У Харківській, Донецькій, Житомирській та інших областях набули поширення «Дні газети». У Дніпропетровську «День газети» (міської, міськрайонної, районної) щомісяця проходить під керівництвом відділу пропаганди і агітації обкому партії з участю всіх працівників редакції, що звітує. Тут обговорюються огляди матеріалів, задалегідь підготовлені журналістами обласних видань, аналізується художньо-технічне оформлення, висловлюються поради¹⁷. Такі зустрічі дають можливість глибше проникнути в творчу лабораторію колективу, оцінити стиль роботи редакції, методи партійного керівництва друкованим органом, виявити труднощі в роботі і накреслити шляхи їх подолання. У Київській, Запорізькій, Ровенській та інших областях практикуються виїзні засідання бюро обласних організацій Співки журналістів з участю відповідальних працівників.

Дальшому піднесенню ролі засобів масової інформації і пропаганди Української РСР у розв'язанні завдань господарського будівництва відіграла республіканська нарада-семінар редакторів газет 9—10 липня 1973 р. Редактори республіканських, обласних, міських, міжрайонних і районних газет і журналів, секретарі обкомів партії, що відають питаннями ідеологічної роботи, відповідальні працівники ряду відомств обговорили питання практичної діяльності преси республіки по реалізації рішень XXIV з'їзду КПРС, підбили підсумки зробленого, накреслили чергові завдання. Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербинський зосередив увагу журналістів на необхідності кращого використання газет і журналів у розробці актуальних господарських проблем, мобілізації трудящих на виконання завдань п'ятирічки, глибокого і всебічного висвітлення корінних питань промислового і сільськогосподарського будівництва, пропаганди передового досвіду.¹⁸ З доповіддю «Піднесення ролі преси у виконанні рішень XXIV з'їзду КПРС, планів п'ятирічки» виступив секретар ЦК Компартії В. Ю. Маланчук. На нараді наголошувалося, що питання дальшого зміцнення єдиного народногосподарського комплексу країни, розв'язання кардинальних завдань п'ятирічки — всемірне прискорення науково-технічного прогресу, підвищення ефективності суспільного виробництва, неухильне зростання продуктивності праці, поліпшення капітального будівництва, дальший розвиток сільського господарства, виховання високої свідомості трудівників — визначають зміст усієї роботи партійно-радянської преси в роки дев'ятої п'ятирічки¹⁹.

Глибокий розгляд досягнутого, предметна постановка завдань і узагальнення досвіду в організації їх виконання органічно поєднуються в партійному керівництві друкованими органами з поданням допомоги і дійовим контролем. Так, у постанові ЦК Компартії України «Про ро-

¹⁷ Див. А. П а щ е н к о. Назв. праця, стор. 43.

¹⁸ «Радянська Україна», 11 липня 1973 р.

¹⁹ «Радянська Україна», 12 липня 1973 р.

боту партійних комітетів Чернігівської області по підвищенню ролі місцевої преси у вирішенні завдань господарського і культурного будівництва» (жовтень 1973 р.) Центральний Комітет проаналізував діяльність обласної парторганізації по керівництву місцевою пресою в світлі вимог XXIV з'їзду КІПС, відзначив позитивний досвід, а також недоліки, накреслив заходи по їх подоланню. ЦК Компартії України зосередив увагу преси на висвітленні кардинальних завдань п'ятирічки: «в галузі промисловості і будівництва — на якнайповнішому використанні досягнень науково-технічного прогресу, передового досвіду, на удосконаленні управління виробництвом, виявленні і приведенні в дію всіх внутрішніх резервів; в галузі сільського господарства — на дальшій його інтенсифікації, поглибленні спеціалізації, піднесенні культури землеробства, більш раціональному використанні землі і техніки, зростанні продуктивності громадського тваринництва. Слід яскравіше розповідати про героїв п'ятирічки, передовиків і новаторів виробництва, досвід друзів по змаганню з братніх республік..., виховувати маси в дусі марксизму-ленінізму, дружби народів СРСР, радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму»²⁰. ЦК Компартії України зобов'язав партійні комітети поліпшити роботу з кадрами журналістів, піднести роль первинних партійних організацій редакцій.

Пошуки шляхів підвищення коефіцієнта корисної дії виступів преси здійснювалися в республіці у різних напрямках. Це і турбота партійних комітетів про створення відповідних умов журналістам для підготовки якісних матеріалів, поглиблення наукової, планової організації праці і вдосконалення системи пропаганди в партійних газетах передового досвіду в народному господарстві та соціалістичного змагання.

Партія високо цінить роботу своїх видань і окремих журналістів, які досягли значних успіхів у роботі. 1975 р., зокрема, за плідну діяльність по пропаганді марксизму-ленінізму, комуністичному вихованню трудящих, мобілізації їх на виконання завдань господарського і культурного будівництва орденем Трудового Червоного Прапора нагороджені газета «Правда України» і журнал «Комуніст України», велика група журналістів — Почесною грамотою і Грамотою Президії Верховної Ради УРСР²¹. Працівникам преси присвоюються почесні звання, премія Спілки журналістів УРСР ім. Ярослава Галана.

З метою глибшого вивчення запитів різних категорій читачів, їх ставлення до виступів газети на важливі теми господарського життя партійні комітети, місцеві організації Спілки журналістів, редакції видань використовують методи соціологічних досліджень. Конкретно-соціологічне дослідження ефективності критичних виступів двох обласних і десяти районних газет провели відділ пропаганди і агітації Одеського обкому Компартії України та обласна організація Спілки журналістів. Практичні рекомендації, розроблені на його основі, стали надбанням партійних комітетів і редакцій усіх газет області²².

Одним з дійових засобів підвищення ефективності виступів преси є огляди обласних, міських та районних газет. Органи ЦК Компартії України «Правда України», «Робітнича газета», «Сільські вісті» регулярно друкують тематичні огляди опублікованих матеріалів. Відповідно цю роботу активізували і обласні газети. Як правило, огляди присвячуються аналізу висвітлення в газетах найактуальніших питань

²⁰ «Радянська Україна», 12 жовтня 1973 р.

²¹ «Радянська Україна», 7 травня 1975 р.

²² В. Варламов. О некоторых вопросах действительности критических выступлений печати (По материалам конкретно-социологических исследований), Одесса, 1973 г.

господарського і культурного життя, ідеологічної роботи партійних організацій. Готують їх працівники відділів партійних комітетів, позаштатні оглядачі — керівники журналістських колективів, досвідчені газетярі. Оpubліковані огляди стають предметом серйозної розмови на засіданнях редколегій, в партійних організаціях та на зборах колективу редакції, а також у партійних комітетах, де аналізуються причини відзначених недоліків, накреслюються заходи по їх усуненню. В огляді преси «Перед фінішем», надрукованому «Правдой України» 15 грудня 1974 р., Чернігівська обласна газета «Деснянська правда» була піддана критиці за недостатню увагу і поверховість у висвітленні соціалістичного змагання трудових колективів. Виступ «Правды України» обговорили в редакції, на бюро обкому партії, яке вказало газеті на відсутність належної послідовності й цілеспрямованості у висвітленні змагання, глибини аналізу важливих економічних проблем, впровадження передової практики. Обком партії і редакція вжили ефективних заходів до виправлення недоліків²³.

Значну допомогу партійним комітетам, редакційним колективам подає журнал ЦК Компартії України «Під прапором лєнінізму». Під рубрикою «Преса, радіо, телебачення» журнал регулярно друкує виступи журналістів, передовиків виробництва, партійних працівників, присвячені дальшому поліпшенню керівництва пресою, узагальненню досвіду, нагромадженню газетями у висвітленні всенародної боротьби за виконання накреслень ХХІV з'їзду КПРС. Широкого резонансу серед газетярів республіки набуло організоване на сторінках журналу обговорення питань дальшого піднесення ідейно-тематичного рівня публікацій місцевої преси (1972 р.), поліпшення пропаганди районними газетами передового виробничого досвіду трудящих УРСР і братніх республік (1973 р.), підвищення організаторської ролі газет у виконанні завдань дев'ятої п'ятирічки (1974 р.)²⁴. Актуальністю поставлених питань, компетентністю залученої до їх розв'язання автурси, системністю і послідовністю обміну думками, глибиною висновків визначається вагомість внеску журналу «Під прапором лєнінізму» в роботу партійних комітетів республіки по дальшому вдосконаленню діяльності їх друкованих органів.

Після грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС, Звернення ЦК КПРС до партії, до радянського народу відділ пропаганди і агітації ЦК Компартії України ввів у практику щорічне планування політичного забезпечення засобами масової інформації і пропаганди виконання виробничих планів і соціалістичних зобов'язань. Запровадження такої системи забезпечило чітку взаємодію преси, радіо, телебачення, зосередило їх увагу на вирішальних напрямках, конкретних ділянках народного господарства. Разом з редакціями газет відділ пропаганди і агітації ЦК Компартії України визначає коло питань для висвітлення кожною з них²⁵. Так, «Правда України» веде питання розвитку вугільної промисловості Донбасу, «Радянська Україна» — десять найважливіших будов. Певні об'єкти п'ятирічки, важливі теми господарського життя висвітлюються й іншими виданнями ЦК Компартії України, газетами обкомів партії. Координація діяльності газет, конкретність і цілеспрямованість виступів на актуальні економічні теми стали ще одним кроком на шляху до загального підвищення їх мобілізуючої ролі.

Питання піднесення ролі преси в господарському житті знайшли свій дальший розвиток у рішеннях травневого (1974 р.) Пленуму ЦК

²³ «Правда України», 1 лютого 1975 р.

²⁴ «Під прапором лєнінізму», 1972 р., № 24, 6, 8; 1973 р., № 3, 5, 7, 10, 13; 1974 р., № 5, 9, 12, 14, 22 та ін.

²⁵ Див. «Журналіст», 1975, № 2, стор. 29.

Компартії України, на якому глибоко і всебічно обговорено поліпшення ідейно-виховної роботи в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС, на республіканських зборах активу ідеологічних працівників у зв'язку з постановою ЦК КПРС «Про роботу по добору і вихованню ідеологічних кадрів у партійній організації Білорусії» (жовтень 1974 р.), в матеріалах республіканської науково-практичної конференції з питань вдосконалення ідейно-виховної роботи в умовах розвинутого соціалізму (грудень 1974 р.), республіканської науково-методичної конференції «Актуальні питання інтернаціонального виховання трудящих в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС» (лютий 1975 р.). На дальше поліпшення роботи з кадрами в пресі спрямовані зусилля партійних комітетів по виконанню постанови ЦК КПРС «Про заходи по поліпшенню підготовки і перепідготовки журналістських кадрів» (1975 р.), у відповідності з якою в Українській РСР вживається цілий ряд заходів по вдосконаленню ідейно-теоретичної і фахової підготовки журналістів. Велике значення для всієї преси республіки має постанова ЦК Компартії України «Про роботу газети «Радянська Україна» (січень 1975 р.)²⁶. Зразком глибокого узагальнення практики і розробки на її основі шляхів дальшого поліпшення роботи по ідеологічному забезпеченню зміцнення економіки республіки, як складової і невід'ємної частини єдиного народногосподарського комплексу країни, є прийняті ЦК Компартії України у післяз'їздівський період документи з ідеологічних питань, книга члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України В. В. Щербицького «Виховувати свідомих, активних будівників комунізму», один з розділів якої присвячений безпосередньо проблемам преси та інших засобів масової інформації.

Готуючись до XXV з'їзду КПРС, працівники партійно-радянської преси України, творчо розвивають, ідейно збагачують досвід, нагромаджений в роки дев'ятої п'ятирічки, будують свою роботу так, щоб вона найповніше відповідала вимогам, що їх поставив перед пропагандистами, працівниками преси Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев: «більш оперативно відгукуватись на події, серйозно поліпшити всю постановку інформаційної роботи, глибоко й аргументовано роз'яснювати політику партії, повніше враховувати зростаючий рівень культури і різнобічний характер запитів радянських людей, — словом, оволодіти лєнінським мистецтвом політичної освіти мас»²⁷.

²⁶ «Радянська Україна», 10 січня 1975 р.

²⁷ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 237.

ШЛЯХИ КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА В УМОВАХ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

В. С. ПЕТРЕНКО, Л. А. ШЕВЧЕНКО

Серед найважливіших проблем, які стоять перед радянським народом в умовах розвинутого соціалістичного суспільства, чимале місце займає ліквідація соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між містом і селом. Знищення протилежності між містом і селом, зазначав В. І. Ленін, необхідне для того, щоб скарби науки і мистецтва зробити «доступними всьому народові, щоб знищити ту відчуже-

ність від культури мільйонів сільського населення, яку Маркс так влучно назвав «ідіотизмом сільського життя»¹. Визначаючи завдання Комуністичної партії щодо здійснення соціалістичної перебудови села, В. І. Ленін, зокрема, підкреслював: «Селянинові потрібні міські продукти, міська культура, і ми повинні йому це дати... Допомогти селянинові піднятися до міського рівня,— це завдання повинен поставити собі кожний робітник, що має зв'язок з селом»².

Після перемоги Великого Жовтня, в ході соціалістичного будівництва в розвитку села відбулися великі зміни: соціально-економічні перетворення, які здійснювалися в Країні Рад, стали основою для перебудови культурного життя села на соціалістичних засадах. Підвищення рівня освіти сільського населення, збільшення кількості сільської інтелігенції, створення й розширення мережі культурно-освітніх закладів у сільській місцевості стали одним із показників ліквідації протилежності між містом і селом. Проте, незважаючи на величезні успіхи, досягнуті в культурному розвитку села в ході побудови й утвердження зрілого соціалізму в СРСР, і на сучасному етапі існують відмінності між рівнем культури міста і села. В статті «Великий почин» В. І. Ленін підкреслював, що процес знищення відмінностей між містом і селом не може бути вирішений швидко. «Це — справа дуже довга. Щоб її здійснити, потрібен величезний крок вперед у розвитку продуктивних сил»³.

Наявність істотної відмінності між містом і селом знаходить свій вияв у ряді явищ. Так, освітній рівень сільського населення відстає від рівня освіти міського. Якщо в 1959 р. на кожну тисячу населення в сільській місцевості (згідно з переписом) припадало 261 чол. з незакінченою вищою, середньою (повною і неповною) і 6 — з вищою освітою, то в місті відповідно — 458 і 38⁴. Проте в процесі здійснення культурної революції було забезпечено більш високі темпи піднесення освітнього рівня сільського населення, ніж міського. Якщо протягом 1939—1959 рр. (період між двома загальносоюзними переписами населення) кількість сільського населення з незакінченою вищою і середньою (повною і неповною) освітою зросла в 4 рази, то міського — лише в 2,2 рази⁵.

Слід відзначити, що на селі процент спеціалістів з вищою і середньою освітою значно менший, ніж у місті. Відстає село і в розвитку середньої освіти. На селі менше випускників восьмирічки продовжують навчання в середній школі. Так, наприклад, у 1957/58 навчальному році на Україні у восьми класах було прийнято 95,8% випускників неповних середніх шкіл по місту і 46% — по селу. Якщо навіть зважити на те, що деякі випускники сільських шкіл продовжують навчання в середній школі в містах, все ж їх кількість значно менша, ніж у місті⁶.

Очолюючи боротьбу радянського народу за безпосереднє втілення в життя програми побудови комуністичного суспільства, партія і уряд величезну увагу приділяють втіленню у життя ленінських настанов про необхідність покінути з відставанням в культурному розвитку села. «Політика партії, — зазначав Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС ХХІV з'їздові партії, — спрямована на те, щоб сприяти

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 143.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 250.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 15.

⁴ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г., т. II, М., стор. 280.

⁵ Социально-экономические проблемы народного образования, М., 1969, стор. 24—25.

⁶ Архів Міністерства освіти УРСР, ф. 1, оп. 3, спр. 638, арк. 2.

зближенню робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції, поступовому подоланню істотних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею. Це — одна з головних ділянок будівництва безкласового комуністичного суспільства⁷.

В своїй практичній діяльності партія виходить з того, що різниця між рівнем культури міста і села обумовлена факторами економічного характеру і визначається наявністю двох форм соціалістичної власності — державної і кооперативно-колгоспної, відставанням рівня розвитку продуктивних сил у сільськогосподарському виробництві від промисловості.

В сучасних умовах зростаючі масштаби і швидкі темпи науково-технічного прогресу стали основою ліквідації істотної відмінності між містом і селом, зокрема в галузі культури. «Соціальна політика партії, Радянської держави,— підкреслював Л. І. Брежнев,— полягає в тому, щоб на базі сучасної техніки і науки все більше зближувати характер праці селянина і праці робітника, впорядковувати побут села, підвищувати культуру сільського життя. Усе це практично веде до поступового усунення соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між містом і селом, між робітничим класом і селянством»⁸.

Новий етап у розвитку сільськогосподарського виробництва в нашій країні відкрив березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС, який визначив основні напрями аграрної політики Комуністичної партії на сучасному етапі: необхідність переведення сільського господарства на сучасну індустріальну базу, прискорення науково-технічного прогресу в цій сфері економіки. Пленум визначив економічні умови, що стимулюють прискорене зростання сільськогосподарського виробництва. Це — різке збільшення капіталовкладень, здійснення довготривалої комплексної програми механізації, хімізації сільського господарства і широкої меліорації земель, розвиток сільськогосподарської науки, вдосконалення форм організації та управління⁹. Зокрема, в 1965—1974 рр. на розвиток сільського господарства країни по всьому комплексу робіт за рахунок держави і колгоспних коштів витрачено 195 млрд. крб., або в 2,8 рази більше, ніж за попереднє десятиріччя¹⁰.

Завдяки багатогранній діяльності Комуністичної партії, самовідданий праці радянських людей у піднесенні сільськогосподарського виробництва досягнуто значних успіхів. Якщо в сьомому п'ятиріччі середньорічне виробництво валової продукції сільського господарства країни становило 66,3 млрд. крб., у восьмому — 80,5 млрд., то лише за три роки дев'ятої п'ятирічки воно досягло 89,5 млрд. крб.¹¹.

Грандіозні перетворення, що відбулися в сільському господарстві протягом минулого десятиріччя, сприяли дальшому соціальному і культурному розвитку села. Перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький відзначав, що аграрна політика КПРС впливає не тільки на виробничу сферу. Її здійснення приводить до дальшого вдосконалення суспільних відносин, до змін у поглядах людей на життя, їх культурних і побутових потреб, естетичних смаків, що в кінцевому рахунку сприяє вирішенню такого важливого фундаментального завдання, як подолання істотних відмінностей між містом і селом¹².

⁷ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 82—83.

⁸ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, К., 1971, т. 2, стор. 549—550.

⁹ Курсом мартовського Пленума, М., 1975, стор. 49.

¹⁰ Там же, стор. 21.

¹¹ «Правда», 20 березня 1974 р.

¹² Див. В. В. Щербицький. Курс плодотворний, перевірений життям.— Курсом мартовського Пленума, стор. 74.

У загальній системі заходів по ліквідації соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між містом і селом важливе місце посідає вирішення проблеми більш раціонального розселення сільських жителів. Ще й досі в країні з 469,2 тис. населених пунктів — 235,8 тис. таких, де проживають до 50 жителів. Населення цих невеличких хуторів і сіл становить понад 3 341,8 тис. чол.¹³ На Україні таких населених пунктів 1499¹⁴. Безумовно, що розпорошеність трудящих негативно впливає на організацію виробництва в колгоспах і радгоспах. Крім того, в таких невеликих населених пунктах важко створити необхідний комплекс культурно-побутових закладів — школи, будинки культури, спортивні споруди тощо. В. І. Ленін підкреслював, що соціалізм вимагатиме «нового розселення людства (із знищенням як сільської занедбаності, відірваності від світу, здичавіння, так і протиприродного скупчення гігантських мас у великих містах)»¹⁵. На сучасному етапі в СРСР здійснюється реконструкція населених пунктів з тим, щоб забезпечити розвиток перспективних сіл і створити там високий рівень культурно-побутового обслуговування населення. Так, на Україні з 32 тис. населених пунктів — перспективними визнано близько 20 тис. Нині у перспективні населені пункти переселилися мешканці майже 6 тис. невеликих сіл і хуторів.

У республіці здійснюється забудова експериментальних селищ радгоспів і колгоспів, які стануть зразком спорудження населених пунктів на селі. Таким експериментально-показовим є село Зоря на Ровенщині. На його території знаходиться орден Трудового Червоного Прапора колгосп «Зоря комунізму», який очолює Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради УРСР В. А. Плютинський. Оскільки передове господарство перетворилося в аграрно-промисловий комплекс, тут уже ведеться відповідне культурно-побутове будівництво. Лише на першу його чергу заплановано витратити 7,4 млн. крб.¹⁶. До числа сіл нового типу слід віднести й Кам'янку, що на Тернопільщині, Шляхове Вінницької області, Кодаки і Циблі Київської області, Шабо Одеської області та ряд інших. Всього в республіці будується 40 експериментальних і колгоспних населених пунктів нового типу. Село Нові Березовичі, що на Волині, зайняло перше місце на всесоюзному конкурсі на кращий населений пункт країни. Йому присуджено диплом першого ступеня і золоту медаль ВДНГ СРСР¹⁷.

Процес ліквідації соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між містом і селом є об'єктом нападок з боку буржуазних фальсифікаторів. Будівництво населених пунктів з сучасними будинками та всіма комунальними послугами і водночас зникнення старих селянських хат, різноманітних атрибутів архаїчної старовини і патріархального стилю наші ідейні вороги намагаються зобразити як денационалізацію культури, її нівелювання¹⁸. Але досвід, зокрема нашої республіки, переконливо свідчить про те, що сучасне культурно-побутове будівництво, яке здійснюється в сільській місцевості, є важливим фактором піднесення культури села й відповідає інтересам і вимогам трудящих.

¹³ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г., т. I. М., 1972, стор. 146. 160.

¹⁴ Там же.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 66.

¹⁶ «Правда Украины», 26 листопада 1971 р.

¹⁷ А. А. Нестеренко. Закономерности социально-экономического развития города и села, К., 1975, стор. 82—83.

¹⁸ Проблемы современной идеологической борьбы, развития социалистической идеологии и культуры, М., 1972, стор. 159—160.

Характерною особливістю сучасного процесу культурно-побутового будівництва на селі є те, що воно проводиться як на кошти держави, так і колгоспів. Причому, як і весь сучасний процес сільськогосподарського виробництва, для якого все більшого значення набувають форми міжгосподарського кооперування, будівництво і зміцнення матеріально-технічної бази культури також здійснюється шляхом кооперування. На пайових засадах споруджуються палаци культури, санаторії і будинки відпочинку тощо. Якщо в 1965 р. колгоспи з своїх прибутків відраховували на культурно-побутові потреби 395,6 млн крб., то в 1968 р. — вже 684,4 млн. крб.¹⁹ За період 1946—1973 рр. ними було введено в дію майже 63 тис. загальноосвітніх шкіл на 10,3 млн. учнівських місць²⁰. На Україні за цей же період колгоспи побудували близько 10,3 тис. шкіл²¹.

Активну участь сільгоспартілі беруть і в спорудженні культурно-освітніх закладів. Якщо в 1959—1964 р. на їх кошти в УРСР було збудовано понад 5 тис. клубів²², то протягом чотирьох останніх років (1971—1974) — 1452 клубні заклади, які включають в себе приміщення для бібліотек, читальних залів тощо²³. Нині практично всі культурно-освітні заклади на селах республіки споруджуються за рахунок колгоспів, радгоспів і місцевих організацій.

На честь 50-річчя Великого Жовтня в Українській РСР за почином трудящих Крижопольського району Вінницької області розгорнувся рух, девізом якого став лозунг «Зустрінемо 50-річчя Великого Жовтня в упорядкованому клубі». Сесія Верховної Ради УРСР, розглянувши питання «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню культурно-освітньої роботи серед трудящих Української РСР», підтримала патріотичну ініціативу передових колгоспів республіки — споруджувати заклади культури за рахунок своїх коштів і рекомендувала всім сільгоспартілям підтримати цей рух²⁴.

Величезна увага, яку Комуністична партія та уряд приділяють створенню економічних умов для неухильного піднесення культури села, зміцненню її матеріальної бази стали важливим фактором дальшого духовного розвитку широких верств трудящих сільських місцевостей. Водночас великого значення надається підвищенню культурно-технічного рівня трудових колективів. Здійснюється система заходів щодо збільшення кількості спеціалістів з середньою і вищою освітою на селі, зростання рядів сільської інтелігенції.

Неухильному піднесенню загальноосвітнього рівня трудящих села сприяє здійснення накреслених ЦК КПРС заходів щодо розвитку сільської середньої школи, її політехнізації, розширенню мережі професійно-технічних училищ і переведення все більшої їх частини на підготовку спеціалістів з середньою освітою, зростання чисельності учбових комбінатів, організація на селі механізаторського всеобучу тощо. Взагалі слід відзначити, що вся система навчання і виховання дітей, яка в Радянській країні складається з мережі дошкільних закладів, неповної середньої і середньої школи, в сільській місцевості побудо-

¹⁹ «Вопросы экономики», 1970, № 1, стор. 36.

²⁰ Архів Міністерства культури СРСР, ф. 1, оп. 15, спр. 3, арк. 3.

²¹ Підраховано авторами на основі: Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник, М., 1971, стор. 387; Народное хозяйство СССР в 1973 году. Статистический ежегодник, М., 1974, стор. 620; Народне господарство Української РСР в 1973 році. Статистичний щорічник, К., 1974, стор. 412.

²² Архів Міністерства культури СРСР, ф. 1, оп. 15, спр. 3, арк. 2.

²³ Поточний архів Міністерства культури УРСР. Довідка — «Матеріальна база культурно-освітніх закладів системи Міністерства культури УРСР», травень 1975 р.

²⁴ Засідання Верховної Ради Української РСР сьомого скликання (перша сесія). Стенографічний звіт, К., 1967.

вана так само, як і в місті, і за своїми показниками наближається до міста.

В 1960 р. на Україні в сільській місцевості було 2,6 тис. дитячих садків і ясел, де виховувалися 73,4 тис. дітей дошкільного віку²⁵. Якщо спочатку вони постійно функціонували лише в районних центрах та найбільших селах, то в наступні роки картина змінилася. Вже в 1971 р. дошкільні заклади з розгалуженою мережею філіалів у бригадах та відділках працювали майже в кожному колгоспі та радгоспі республіки. В 7280 з них виховувалося понад 333,3 тис. дітей²⁶.

Виключно важливу роль у здійсненні завдань, накреслених XXIV з'їздом КПРС по соціально-економічному і культурному розвитку села, ліквідації істотних відмінностей між містом і селом, відіграють сільські загальноосвітні школи. Протягом останніх років зміцнено їх матеріально-технічну базу, спеціалістами з вищою освітою значно поповнено склад педагогічних кадрів. На Україні за період з 1959 по 1972 рр. кількість середніх шкіл у сільській місцевості зросла на 157 одиниць²⁷.

В липні 1973 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи по дальшому поліпшенню умов роботи сільської загальноосвітньої школи»²⁸, в якій накреслено широку програму по зміцненню і розвитку школи на селі. Зокрема, з метою створення найбільш сприятливих умов для навчання дітей та успішного запровадження середньої освіти в сільській місцевості було визнано доцільним мати в кожному радгоспі і великому колгоспі середню загальноосвітню школу.

Яскравим свідченням всенародного піклування про поліпшення умов роботи школи в сільській місцевості став той факт, що зароблені в 1973 р. трудящими країни на Всесоюзному комуністичному суботнику 136 млн. крб. були використані на додаткові фінансування і оснащення сільських загальноосвітніх шкіл²⁹.

У 1973/74 навчальному році в сільських денних загальноосвітніх школах України навчалось близько 3,3 млн. учнів, тобто всі діти шкільного віку, з них у 9—10 класах — 339,3 тис., тобто більше, ніж у попередньому році на 6%, а в порівнянні з 1960/61 навчальним роком — більш як у 2 рази.

Школи стали справжніми кузнями трудового гарту для сільської молоді. Поряд з вивченням основ наук вони прищеплюють старшокласникам любов до фізичної праці, дбають про підготовку механізаторських кадрів, навчають учнів хліборобським професіям. Змістовно поставлена робота в учнівських виробничих бригадах багатьох шкіл республіки, зокрема, у Медвинській середній школі № 1 Богуславського району Київської області, Гельмязівській середній школі Золотоніського району Черкаської області, Новопророківській середній школі Токацького району Запорізької області, Томашівській середній школі Недригайлівського району Сумської області та багатьох інших. В серпні 1974 р. учителі, заступники директорів по виробничому навчанню й директори цих шкіл — М. Д. Гриб, Д. А. Ярош, Г. Л. Красно і М. П. Полосьмак були нагороджені орденами Трудового Червоного Прапора та «Знак пошани». Високими урядовими нагородами від-

²⁵ Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник, К., 1973, стор. 130.

²⁶ Там же, стор. 130.

²⁷ Підраховано авторами на основі: Народна освіта, наука і культура в Українській РСР, стор. 28.

²⁸ Справочник партийного работника. Вып. 14, М., 1974, стор. 325.

²⁹ Н. Г. Салищева, Е. М. Кошевніков, Л. А. Стешенко. О народном образовании, М., 1974, стор. 42.

значено також велику групу (52 чол.) бригадирів учнівських виробничих бригад і 33 найкращих учителів-наставників³⁰.

Міцна дружба єднає учнів Ялтушківської середньої школи Барського району Вінницької області з науково-дослідним інститутом землеробства. Вже кілька років члени виробничої бригади за завданням науковців досліджують вплив на врожай цукрових буряків строки їх проривання. Учні Розкопанської десятирічки Погребищенського району цієї ж області підтримують тісні зв'язки з Уманським сільськогосподарським інститутом. Під керівництвом кафедри загального землеробства школярі досліджують вплив попередників на врожай озимої пшениці³¹.

Характерною особливістю у розвитку загальноосвітньої школи на сучасному етапі є те, що значна частина її випускників йде працювати безпосередньо в сільськогосподарське виробництво, поповнює ряди колгоспного селянства. На Україні — це великі загони по 200—250 тис. випускників щорічно.

Значну роль в підвищенні загальноосвітнього рівня колгоспників відіграють школи сільської молоді, а також сільські профтехучилища, зокрема, ті, які поряд з професійною дають середню освіту.

В країні створено чітку систему підготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів сільського господарства. Нині майже в 800 вищих і середніх спеціальних навчальних закладах готуються кадри з двадцяти основних спеціальностей. Тут навчається понад 1 млн. студентів та учнів. Розширюється мережа радгоспів-технікумів³².

Заходи, здійснені Комуністичною партією по дальшому піднесенню загальноосвітнього і культурного рівня трудящих села, збільшенню кількості сільської інтелігенції, принесли відчутні наслідки. Вже зараз з 30,2 тис. голів колгоспів більш як 89% і 84% їх заступників — мають вищу і середню спеціальну освіту³³. На Україні практично всі директори радгоспів і 94% голів колгоспів — з вищою і середньою спеціальною освітою³⁴. 1973 р. в колгоспах, радгоспах, державних сільськогосподарських підприємствах нашої країни працювало понад 1037 тис. спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою³⁵. Вже не є надзвичайним той факт, коли головою або агрономом колгоспу працює спеціаліст, який має науковий ступінь. Так, голова відомого на Львівщині колгоспу ім. Карла Маркса М. М. Баранов першим у республіці серед своїх колег захистив докторську дисертацію.

Соціалістичний лад збагатив і розширив духовний світ сільського населення, змінив культурне обличчя села. На сучасному етапі все більше уваги приділяється неухильному розширенню культурних потреб сільського населення, залученню його до оволодіння кращими надбаннями вітчизняної і світової культури. «Велику справу — будівництво комунізму, — зазначав на XXIV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев, — неможливо рухати вперед без всебічного розвитку самої людини. Без високого рівня культури, освіти, суспільної свідомості, внутрішньої зрілості людей комунізм неможливий, як неможливий він і без відповідної матеріально-технічної бази»³⁶.

Величезну роль в розширенні світогляду людини, її вихованні відіграють культурно-освітні і мистецькі заклади, засоби масової ін-

³⁰ «Комсомольская правда», 3 серпня 1974 р.

³¹ «Радянська освіта», 18 листопада 1972 р.

³² «Правда», 11 червня 1974 р.

³³ Там же.

³⁴ Курсом мартовського Пленума, стор. 80.

³⁵ Народное хозяйство СССР в 1973 году, стор. 478.

³⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, К., 1972, т. 3, стор. 275.

формації. Нині на селі функціонують 91 тис. бібліотек, 115,9 тис. клубів і будинків культури, понад 133 тис. кіноустановок³⁷. Їх діяльність є важливим фактором духовного життя сучасного села і в значній мірі визначає структуру і характер вільного часу сільського жителя. Під час другої Всесоюзної переключки сільських клубів, проведеної в країні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, було підраховано, що 18 тис. сільських клубів республіки, які взяли участь в ній, протягом року проводять понад 1,8 млн. різноманітних заходів для 188,3 млн. трудівників села³⁸.

Яскравим показником прагнення широких верств трудящих села до збагачення своїх знань є розширення мережі народних університетів, курсів і гуртків економічної освіти, шкіл передового досвіду та ін. 1969 р. в сільській місцевості працювало понад 4,7 тис. народних університетів, в яких навчалось 563 тис. слухачів (в 1961 р. було 1500 народних університетів і 210 тис. слухачів)³⁹. На Україні в сільській місцевості в 1974/75 навчальному році функціонувало 1909 народних університетів. У них навчалось понад 362 тис. трудівників села⁴⁰.

Різнманітна за своїми формами робота по культурному обслуговуванню села проводиться творчими спілками, мистецькими і театральними колективами. Для трудящих сільських місцевостей систематично організовуються концерти кращих професійних колективів, спектаклі, зустрічі з діями культури. Все більшої популярності набувають виїзди колгоспників і робітників радгоспів на концерти до міста.

Пошук найбільш ефективних форм обслуговування жителів віддалених сіл привів до створення постійних філіалів ряду театрів республіки на базі колгоспних клубів і районних будинків культури. Такі філіали існують при Дніпропетровському ім. Т. Г. Шевченка, Сумському ім. М. С. Щепкіна, Чернівецькому ім. О. Ю. Кобилянської, Черкаському ім. Т. Г. Шевченка театрах⁴¹. У с. Широке Дніпропетровської області філіал театру ім. Т. Г. Шевченка працює 2—3 рази на місяць⁴².

Широкою популярністю у трудівників села користуються свята і фестивалі професійного мистецтва, що систематично проводяться у сільській місцевості. Це — традиційні «Дні культури Кіївщини», «Львівська золота осінь», «Буковинська весна», «Золотий колос» (Харків), тижні «Мистецтво — народу» тощо.

Сучасний етап розвитку радянського суспільства свідчить про зростання ролі людей, які зайняті безпосередньо в сфері матеріального виробництва, у творенні духовної культури. Культурне життя сучасного села переконливо характеризує цей процес. Вже зараз творча діяльність багатьох сільських самодіяльних колективів і окремих аматорів свідчить про те, що художня скарбниця радянського народу збагачується як через професійне, так і через самодіяльне мистецтво. Розвиток самодіяльної художньої творчості є одним з важливих факторів духовного збагачення людини.

В селах України на кожну тисячу населення понад 100 чол.— активні учасники художньої самодіяльності. Найбільше їх у Волинській, Ворошиловградській і Хмельницькій областях. В культурно-ос-

³⁷ Народное образование, наука и культура в СССР, стор. 284, 301, 324.

³⁸ Архів Міністерства культури СРСР, ф. 1, оп. 20 а, спр. 65, арк. 10.

³⁹ Народное образование, наука и культура в СССР, стор. 351.

⁴⁰ Статистичний звіт про діяльність товариства «Знання» УРСР за 1974 р.

⁴¹ «Радянська Україна», 18 листопада 1970 р.

⁴² «Культура і життя», 29 жовтня 1972 р.

вітніх сільських закладах республіки працює понад 141,7 тис. гуртків художньої самодіяльності, в яких зайнято 2078 тис. чол.⁴³

Це — величезне досягнення, про яке мріяв В. І. Ленін. Його слова «...залучити дійсно більшість трудящих на арену такої роботи, де вони можуть проявити себе, розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких в народі — непочате джерело»⁴⁴ набули якнайповнішого втілення у роботі Комуністичної партії по естетичному вихованню трудящих.

Здійснюючи різноманітні за своїм характером заходи по дальшому неухильному піднесенню сільськогосподарського виробництва на етапі розвинутого соціалізму, КПРС водночас постійно дбає про піднесення культурного рівня сільських жителів, про наближення його до рівня культури міського населення.

⁴³ Текущий архив Министерства культуры УССР. Сводка годовых отчетов учреждений клубного типа.

⁴⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 189.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПАРТІЙНА РОБОТА В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ (1939—1941 рр.)

М. П. ТЕСЛЕНКО

36 років західноукраїнські землі є складовою частиною Української Радянської соціалістичної держави. З перших днів возз'єднання західних областей там розгорнулась велика робота в галузі партійного будівництва, якою керував ЦК КП(б)У.

Перед трудящими краю постали великі завдання по розгортанню соціалістичного будівництва. Для його здійснення треба було створити міцні, бойові партійні організації, органи Радянської влади, масові громадські організації. В західні області республіки були направлені партійні і радянські працівники.

Згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 1 жовтня 1939 р. про створення первинних партійних організацій та прийом в партію в західних областях УРСР ЦК КП(б)У здійснив ряд заходів по створенню тут низових ланок партії і керівних партійних органів. ЦК КП(б)У затвердив склади бюро обкомів партії¹, а обкоми — бюро міських, повітових комітетів КП(б)У.

У зв'язку з ліквідацією повітів і створенням районів в західних областях України ЦК КП(б)У ухвалив ліквідувати повітові комітети партії і організувати в новостворених районах райкоми КП(б)У. Наприкінці 1940 р. там діяло 6 обласних, 14 міських та 189 районних, 1176 первинних парторганізацій та 80 кандидатських і партійно-комсомольських груп, які об'єднували 14 926 комуністів².

У квітні 1940 р. відбулися звітно-виборні збори в первинних парторганізаціях, конференції районних, міських та обласних організацій, які продемонстрували активність і організованість комуністів. Так, на зборах парторганізацій Тернопільської області з 2597 членів і кандидатів партії були присутні 2284 чол. (87,9%), в обговоренні взяли участь 1400 комуністів³, в Станіславській області в обговоренні взяло

¹ Нариси історії Львівської обласної партійної організації, Львів, 1969, стор. 75.

² ЦПА ІМЛІ при ЦК КПРС. ф. 17, сп. 7, спр. 383, арк. 10, 59.

³ Там же, оп. 22, спр. 3399, арк. 97.

участь 1137 членів партії (66% від усіх присутніх)⁴. Партійні звітно-виборні збори і конференції в первинних, районних і міських парторганізаціях, відповідно до Статуту, обрали керівні органи.

Регулярно проводились пленуми обкомів, міськкомів і райкомів партії, на яких розглядалися актуальні питання внутріпартійного життя, розвитку народного господарства й культурного будівництва. Так, до червня 1941 р. обкоми партії провели по 6 пленумів та по 3—4 партактиви.

3 квітня 1940 р. по квітень 1941 р. Стрийський міськком КП(б)У Дрогобицької області провів 6 пленумів та 7 активів (обговорено 16 питань), Перемишльський міськком, відповідно, 5 і 7, (обговорено 14 питань). Щомісяця проводились районні партійні збори в сільських райкомах партії. Поточні питання роботи розглядалися на засіданнях бюро обкомів, міськкомів і райкомів партії, які проводились 2—3 рази на місяць, а в первинних партійних організаціях збори проходили 3 рази.

Обкоми партії західних областей приділяли постійну увагу внутріпартійній роботі. Ці питання систематично обговорювались на бюро і пленумах. Все це сприяло значній активізації партійних організацій, підвищенню їх боездатності. Налагоджувалася робота організаційно-інструкторських відділів міськкомів і райкомів партії. Оргінструкторські відділи, наприклад, Рава-Руського, Кам'янсько-Струмилівського райкомів партії, Стрийського, Самбірського, Кременецького міськкомів партії подавали допомогу секретарям первинних парторганізацій в складанні планів роботи, проводили для них семінари, на яких розглядалися питання проведення партзборів, ведення партійного господарства та ін.

В ряді партійних організацій організаційно-партійна робота ще не відповідала зрослим вимогам, на що вказав листопадовий (1940 р.) Пленум ЦК КП(б)У, який заслухав звіти Львівського і Ровенського обкомів партії. У цих областях парторганізації, партійні комітети не приділяли належної уваги справі виховання, добору і висування кадрів з місцевого населення, слабо був поставлений контроль за виконанням постанов партії та уряду, не на належному рівні було і партійне господарство. Пленум розробив заходи по усуненню цих недоліків⁵.

Наприкінці 1940 р. в усіх міськкомах, райкомах відбулися пленуми, збори активу, районні партійні збори, які обговорили постанову Пленуму. Так, на зборах партійного активу м. Дрогобича були висловлені зауваження і побажання щодо поліпшення стилю роботи міськкому партії. Гострій критиці піддавалась робота міськкому за поверхове керівництво первинними парторганізаціями, за недоліки в низових ланках партії, зокрема, в парторганізаціях міських установ, які не приділяли уваги поліпшенню роботи апарату, підвищенню ідейно-політичного рівня працівників, займалися більше господарськими справами⁶.

Про подібні упущення йшлося на партактивах і зборах в інших областях. У резолюціях, прийнятих ними, були вироблені конкретні заходи, спрямовані на поліпшення організаційної роботи, піднесення рівня внутріпартійної демократії. Особливо наголошувалося на піднесенні ролі і значенні партійних зборів. Рекомендувалося не перевантажувати порядок денний великою кількістю питань, ретельно готувати, залучати до підготовки зборів широкий актив, про час їх про-

⁴ «Гадяньська Україна», 18 квітня 1940 р.

⁵ ГА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 626, арк. 172.

⁶ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 5002, оп. 1, спр. 44, арк. 6.

ведення і порядок денний повідомляти комуністів за 3—5 днів, створювати сприятливу обстановку для розгортання критики і самокритики, систематично інформувати членів партії про виконання рішень попередніх зборів.

В центрі уваги парторганізацій і обкомів партії завжди були питання виховання, добору та висування кадрів з місцевого населення. Комуністи направлялись на відповідальні ділянки роботи в партійні органи, адміністративні, господарські установи й підприємства. На керівну радянську, господарську, профспілкову, кооперативну роботу з числа місцевого населення було висунуто 28 836 чол. в тому числі у Волинській області — 5643, Дрогобицькій — 4455, Львівській — 6822, Ровенській — 2966, Тернопільській — 4125⁷.

У проведенні кадрової політики мали місце серйозні упущення. В результаті копіткої роботи партійних організацій з кадрами, зокрема з місцевими, усувались недоліки у цій справі. Цією роботою постійно займались обкоми, міськкоми, райкоми партії. Вони уважно вивчали людей, перевіряли їх на практичній роботі, організовували навчання. Обласні і районні керівники, директори підприємств, керівники вузів і наукових установ вводились в номенклатуру обкомів партії і затверджувались на бюро. Для секретарів міськкомів, райкомів партії, голів райвиконкомів при обкомах партії були організовані постійно діючі теоретичні семінари, які працювали один раз на місяць. Окремо проводились семінари для завідуючих відділами та інструкторів партійних апаратів. При обласних, міських і районних парторганізаціях, на підприємствах і в установах діяли короткотермінові курси, семінари, школи. У Дрогобицькій області, наприклад, лише в першому півріччі 1940 р. такі курси, семінари закінчили 12 071 чол. та понад 5 тис. навчались в однорічній сільськогосподарській школі для підготовки мазових сільськогосподарських кадрів⁸.

Партійні організації здійснювали контроль за виконанням прийнятих рішень. На пленумах, зборах, бюро обкомів, міськкомів, райкомів партії обговорювались ці питання. Особливу увагу приділяли партійні органи виконанню рішень звітно-виборних зборів та конференцій, критичних зауважень та пропозицій, висловлених комуністами. У серпні 1940 р., наприклад, бюро Дрогобицького обкому партії обговорило звіти Миколаївського і Стрілківського, а в жовтні Новострілищанського райкомів партії про організацію виконання ними рішень звітно-виборних партійних зборів⁹. Львівський обком КП(б)У того ж місяця заслухав звіт Підкаміньського райкому партії¹⁰. Обкоми констатували, що райкоми партії, виконуючи рішення звітно-виборних зборів, критичні зауваження комуністів, добились поліпшення організаційної та ідейно-політичної роботи. Вони вказали на недоліки в цій справі і зобов'язали райкоми партії перевірити виконання рішень звітно-виборних зборів, обговорити на районних зборах комуністів, бюро, вжити відповідні заходи по налагодженню цієї ділянки роботи. У грудні 1940 р. на пленумі Тернопільського обкому КП(б)У, наприклад, обговорювали роботу Збаразького і Гусятинського райкомів партії.

⁷ Нариси історії Компартії України, К., 1971, стор. 463; Нариси історії Волинської обласної парторганізації, К., 1968, стор. 53; Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 5001, оп. 1, спр. 7, арк. 38; ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 69; Радянська Ровенщина. Документи і матеріали, Львів, 1962, стор. 66; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3399, арк. 61.

⁸ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 5001, оп. 1, спр. 146, арк. 4.

⁹ Там же, спр. 61, арк. 191; спр. 81, арк. 4.

¹⁰ Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 96, арк. 160.

Із 168 питань, обговорених на засіданні Гусятинського райкому про хід виконання рішень слухалось лише одне¹¹. Пленум Львівського обкому у лютому 1941 р. відзначив, що Львівський міськком партії за 10 місяців ухвалив 94 постанови з різних питань, а перевірів виконання лише 56; Сталінський райком, відповідно, 67 і 47¹².

У центрі уваги партійних органів завжди було зміцнення первинних організацій. З перших днів низові ланки партії були створені в радянських і господарських установах, на підприємствах, МТС, радгоспах, в навчальних закладах. Лише за рік кількість організацій зростає більше як у два рази¹³.

Партійні організації на всіх ділянках соціалістичного будівництва впливали на виробничий процес. Так, парторганізація 9-го нафтопромислу м. Дрогобича проводила відкриті партзбори, на яких обговорювались господарські питання, до підготовки їх залучались кращі виробничники та інженерно-технічні працівники. За ініціативою парторганізацій на промислі був створений інститут технічної пропаганди, який відіграв значну роль у пропаганді передового досвіду серед робітників, освоєнні нової техніки. На партзборах Стрийського паровозовагоноремонтного заводу обговорювались звіти керівників підприємств, окремих цехів. Партійна організація надавала велике значення розповсюдженню передового досвіду кращих виробничників, раціоналізаторів. Наприкінці 1940 р. на заводі працювало 393 стахановці, 484 ударники виробництва¹⁴.

Розгортали роботу первинні парторганізації сільськогосподарських підприємств.

Більшість первинних парторганізацій були малочисельними. Так, на 1 січня 1941 р. в Дрогобицькій області із 319 первинних парторганізацій 70 мали на обліку до 5 комуністів, 109 — від 6 до 10 і 69 організацій — від 11 до 15 членів і кандидатів партії¹⁵. Таке становище було і в інших областях краю.

Партійні організації виховували і згуртовували навколо себе актив з місцевих робітників, селян і інтелігенції, зміцнювали зв'язки з широкими масами трудящих, залучали їх до активної громадської і політичної роботи. Кращих представників з числа робітників, селян, трудової інтелігенції вони приймали до ВКП(б).

Всього на 1 червня 1941 р. партійні організації західних областей прийняли кандидатами в члени ВКП(б) 1628 чол., з них 233 жінки, в тому числі парторганізації Волинської області прийняли 220 чол., Дрогобицької — 229, Львівської — 343, Ровенської — 304, Станіславської — 288, Тернопільської — 244¹⁶.

В ряди ВКП(б) було переведено осіб, що перебували раніше членами КПП, КПЗУ і КПЗБ, які проживали на території Української і Білоруської соціалістичних республік. З березня до половини червня 1941 р. в члени ВКП(б) було переведено 47 колишніх членів КПП і КПЗУ і зараховано їм партійний стаж з часу прийому в КПП чи КПЗУ¹⁷. Серед них були переведені член КПЗУ І. Ю. Кравчук, активний діяч КПЗУ на Волині М. М. Яков'юк та ін.

¹¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 15, оп. 22, спр. 3400, арк. 189.

¹² Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 4, арк. 89, 97.

¹³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 7, спр. 425, арк. 45, 49, 50, 51, 111.

¹⁴ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 5001, оп. 1, спр. 229, арк. 22, ф. 5003, оп. 1, спр. 51, арк. 11.

¹⁵ Там же, ф. 5001, оп. 1, спр. 122, арк. 3.

¹⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 7, спр. 425, арк. 138.

¹⁷ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 145, спр. 279, арк. 33, 51; спр. 260, арк. 53, 56.

Серед комуністів західних областей був досить високий прошарок кандидатів у члени ВКП(б). На 1 грудня 1940 р. із 21 245 комуністів 7427 були кандидатами¹⁸. Робота з молодими комуністами була в центрі уваги парторганізацій, вживалися заходи по підготовці їх до вступу в члени партії. Так, у червні 1940 р. Дрогобицький обком партії обговорив питання про роботу з кандидатами в члени ВКП(б) в Самбірській парторганізації, виробив конкретні заходи по усуненню недоліків на цій ділянці роботи (кандидати не мали партійних доручень, не підвищували політичний рівень, парторганізації слабо допомагали їм до вступу в партію). Про це свідчить той факт, що в партійній організації із 75 кандидатів 60 мали прострочений кандидатський стаж¹⁹. Бюро зобов'язало парторганізацію поліпшити роботу з молодими комуністами.

Недоліки в роботі з кандидатами в члени партії мали місце у Рава-Руській та Радехівській районних організаціях КП(б)У на Львівщині. Обком зобов'язав ці райкоми партії усунути недоліки і накреслив відповідні заходи²⁰.

Про роботу з молодими комуністами йшлося на районних партзборах, в первинних парторганізаціях і інших областей. На них вказувалося на необхідність підвищення ідейного і політичного рівня цих комуністів. Кандидати навчалися в системі політичної освіти, з ними проводили співбесіди. В результаті до червня 1941 р. з кандидатів у члени ВКП(б) було прийнято понад 1000 чол.

Борючись за чистоту своїх рядів, парторганізації очищалися від нестійких елементів. Партійні організації вирости, зміцніли, вони на квітень 1941 р. об'єднували в своїх лавах 30 568 чол., з них 7950 кандидатів партії²¹.

Партійні органи готувалися до чергових звітів і виборів. В областях відбулися партзбори, пленуми з даного питання. У рішеннях вказувалося, що парторганізаціям у ході підготовки до виборчої кампанії необхідно добиватися піднесення внутріпартійної і організаційно-політичної роботи, забезпечити проведення звітно-виборних зборів на високому організаційному і політичному рівні. Збори підбили підсумки роботи, викрили недоліки і упущення, накреслили шляхи їх подолання, визначили нові рубежі в справі перетворення в життя настанов партії по соціалістичній перебудові життя західних областей України.

¹⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 7, спр. 425, арк. 45.

¹⁹ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 5001, оп. 1, спр. 53, арк. 7.

²⁰ Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 98, арк. 31.

²¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 7, спр. 425, арк. 50—51.

З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІЛЬШОВИКІВ ДОНБАСУ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Е. В. НОЛЬСЬКИЙ, П. Я. ШИШКІН

Історія більшовицьких організацій Донецького басейну — одного з великих пролетарських центрів країни — посідає чільне місце в історіографії дореволюційної історії КПРС. Значну увагу приділяють радянські історики вивченню робітничого руху і діяльності більшовиків До-

нечини в період першої світової війни. Серед праць, в яких досліджуються ці питання, можна назвати праці П. Т. Щербини, О. К. Кошика, М. Т. Сидорчука, В. Л. Харитопова, Ю. І. Кир'янова, П. М. Шморгуна, П. Л. Варгатюка та ін.

Ряд питань цієї важливої проблеми вимагають дальшого дослідження і висвітлення, зокрема діяльність одного з крупних більшовицьких центрів Донбасу — Макіївського більшовицького комітету, який діяв у 1915 р.— на початку 1917 р. як керівний партійний центр під назвою — «Донецький комітет РСДРП». Документи партійних організацій, свідчення учасників подій, а також дані, що відклялися у матеріалах поліції, дають змогу відтворити хоч і не повну, але яскраву сторінку історії більшовицького підпілля Донбасу у 1912 р.— березень 1917 р.

Обстановка воєнного часу в значній мірі утруднювала діяльність партії більшовиків. На долю робітничого класу і його бойового авангарду — ленинської партії припали важкі випробування. Арешти і вислання партійних працівників, мобілізації на фронт зробили становище в партії надзвичайно скрутним. Але ні терор царських властей, ні їх провокації, ні підривна діяльність соціал-шовіністів не змогли перешкодити партії підняти пролетаріат на активні масові виступи. Партія більшовиків, очолювана В. І. Леніним, була єдиною партією, яка виробила революційну платформу в питаннях війни і миру, за поразку імперіалістичних урядів у цій війні, за перетворення її у війну громадянську. Партія більшовиків, її місцеві організації зуміли зберегти наступність і безперервність у своїй діяльності, свою провідну роль у робітничому революційно-визвольному русі.

У неймовірно важких умовах доводилося працювати в роки війни і більшовикам Донбасу. «На початку війни,— писав А. Батов *,— стала занепадати діяльність партійних груп на рудниках, бо порушився зв'язок з центром, закрилася газета «Правда» і активні робітники підупали духом. Песимізм і апатія — навіть у зразковій партійній групі Берестово-Богодухівського рудника, де на чолі стояли кращі, віддані робітники як тт. Терехов, Кириленко, Головня та інші»¹.

Але якими б тяжкими не були удари царизму, більшовики Донбасу не припиняли героїчної боротьби. Після тимчасового занепаду поживилась робота уцілілих організацій і груп, створювались нові організації. Самими життєздатними в умовах війни виявились робітничі організації, керовані професіональними партійними працівниками-організаторами.

Ще у серпні 1912 р. в Юзівці відбулася нарада представників більшовицьких організацій Юзівського і Макіївського районів, на якій було утворено Юзівсько-Макіївський комітет РСДРП більшовиків, організатором якого був робітник-шахтар В. І. Єрмощенко, агент «Звезды», співробітник «Правды». До складу комітету ввійшли: Я. В. Залмаєв, А. Б. Батов, О. О. Масленников, Я. Панфілов, О. Чижков. Комітет відіграв значну роль в збиранні, зміцненні і згуртуванні більшовицьких сил і діяв до червня 1914 р., коли була арештована частина його ке-

¹ А. Б. Батов. В донбасівському підпіллі.— «Літопис революції», 1930, № 1, стор. 151—152.

* Батов Андрій Борисович (1889—1949 рр.), член КПРС з 1905 р. брав активну участь у революційних подіях першої революції серед селянства на Орловщині. Двічі заарештовувався. З 1908 р., працюючи у Донбасі шахтарем, він організував кілька більшовицьких груп на шахтах рудника «Ветка» та на Смолянці, був членом Юзівсько-Макіївського комітету, кореспондентом «Правды», підтримував зв'язок з депутатом — членом більшовицької фракції IV Державної думи Г. І. Петровським, очолював Макіївський та Донецький комітети РСДРП.

рівників, у тому числі В. І. Єрмощенко, Я. В. Залмаєв, О. О. Масленников та ін. Більшості партійних груп Юзівсько-Макіївського комітету вдалося уникнути розгрому. А. Б. Батов та інші члени комітету, які уникли арешту, продовжували спрямовувати їх роботу. Так, у своїх спогадах А. Б. Батов писав: «Залишившись один продовжував обслуговувати партійні групи, обходячи пішки Юзівсько-Макіївський район, і бував у Горлівському районі. Більше доводилося бувати на Берестово-Богодухівському руднику, на Фурсівському руднику, на шахті «Центральній» («Юзівка»), оскільки на цих рудниках партійні групи були більш міцними»³.

Разом з ветераном російського робітничого руху Петром Мойсеєнком А. Б. Батов, В. І. Єрмощенко доклали багато зусиль щоб відновити і зміцнити більшовицькі організації на шахтах і заводах Донбасу, об'єднати, активізувати їх діяльність в масах. Безстрашна робота робітників-партійців була яскравим підтвердженням ленінського висновку, зробленого ще наприкінці 1910 р., про те, що в партії «росте новий тип с.-д. робітника-партійця, який самостійно веде всі справи партії і здатний згуртувати, об'єднати, організувати вдесятеро і в сто раз більше, ніж раніше, пролетарські маси»⁴.

Збирання і згуртування партійних сил в обстановці переслідувань більшовиків і придушення робітничого руху відбувалося повільно і тривало до осені 1915 р. Наприкінці 1915 — початку 1916 р. з піднесенням страйкової боротьби робітників значно активізувалась і партійна робота. Важливе значення для поглиблення її мало також відновлення зв'язку з Петроградським комітетом партії. Петроградський комітет РСДРП і Російське бюро ЦК, уважно стежили за революційним рухом у Росії, і, зокрема, в Донбасі. З Петрограда в Макіївку був направлений революціонер-професіонал С. І. Лапін (В. Курочкін). Він привіз більшовицьку літературу, настанови партії про чергові завдання більшовиків. Була проведена велика робота по зміцненню партійних організацій у Донбасі.

Вже до осені 1915 р. тісні зв'язки з робітничими масами встановила Макіївська партійна організація, активізували роботу більшовики Бахмута, Юзівки, Краматорська, Маріуполя. У найбільшому вугільно-промисловому Горлівсько-Щербинівському районі налагоджував партійну роботу С. І. Лапін.

Почавши з осередку Фурсівського рудника, С. Лапін за допомогою місцевих активістів (Н. І. Дубовий, Семенов, Н. Голдобін, І. Циганков, М. Бурих, П. А. Мойсеєнко, Е. Р. Передельський, М. Гладуненко, С. М. Белозеров) в найкоротший час зібрали та об'єднали розпорошені сили більшовиків, утворили нові партійні групи та осередки. У Горлівсько-Щербинівському районі було організовано 9 гуртків, які об'єднували 400 членів партії*. Центром новоствореної підрайонної організації, очолюваної С. Лапіним, став Фурсівський осередок. Одночасно зміцніла і поживила роботу і Берестово-Богодухівська організація, яка об'єднувала новоутворені групи навколишніх шахт. Був обраний новий склад підрайонного Берестово-Кальміуського комітету на чолі з Т. І. Кириленко, а заступником став вибійник шахти № 15 Берестовського рудника Г. Д. Малашенко. Поновлювались зв'язки з більшовицькими групами на шахтах навколо Юзівки. Відновлення старих і утворення нових парторганізацій і груп на шахтах і заводах басейну вимагало єдиного централізованого партійного керівництва. У листопаді 1915 р. в Макіїв-

³ «Літопис революції», 1928 р., № 3, стор. 374.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 19, стор. 392.

* У травні 1916 р.

ці було відновлено комітет РСДРП, до якого ввійшли А. Б. Батов (керівник), С. І. Лапін, Т. І. Киріленко, Ф. Сьомін, Ф. Головня.

Згодом комітет поширив свій вплив на партійні організації і групи Горлівсько-Щербинівського району, Юзівки, Єнакієво, Бахмута, Костянтинівки, Маріуполя та інших міст центральної і південної частини Донбасу.

Посилювався зв'язок Макіївського комітету з Петроградським комітетом РСДРП. У січні 1916 р. в Петроград їздив С. Лапін. Він привіз звідти партійну інформацію і літературу. Більшовики Донбасу одержували центральний орган партії «Социал-демократ», нелегальну літературу, а також легальні видання «Вопросы страхования», «Прикубанские степи» та ін. З метою поширення матеріалів «Социал-демократа» і видання листівок було налагоджено їх друкування. У квітні того ж року Петроградський комітет відвідали А. Батов і П. Мойсеєнко.

Провідне становище комітету зобов'язувало його очолити революційну боротьбу трудящих у басейні. У січні 1916 р. він ухвалив рішення про організацію страйку і провів велику підготовчу роботу. Страйк відбувся у квітні в Горлівсько-Щербинівському районі і охопив за різними джерелами до 40—45 тис. чол. У районах, де страйк не проводився, за вказівкою комітету був організований збір коштів на допомогу страйкуючим.

Керівництво страйкуючим рухом, розширення функцій і впливу на партійні організації ряду районів Донбасу природно сприяли виділенню Макіївського комітету, як партійного центру, до якого тяжіли інші організації. Він прибирає назву Донецький комітет РСДРП. Комітет мобілізував трудящих на революційні виступи, вів роботу по дальшому розвитку і зміцненню більшовицького підпілля.

Висвітлюючи ці події, А. Б. Батов у своїй автобіографії, написаній при вступі до товариства старих більшовиків у 1929 р. і підтвердженій такими відомими учасниками більшовицького підпілля в Донбасі, як Н. Дубовий і Р. Терехов, писав: «У квітні 1916 р. Макіївським партійним більшовицьким комітетом був організований грандіозний страйк робітників Горлівсько-Щербинівського району. Я безпосередньо брав участь у здійсненні цього і був делегований з приводу страйку до Пітерського комітету разом з покійним т. Мойсеєнком. За завданням Макіївського комітету були організовані страйки робітників і на рудниках Юзівсько-Макіївського району. В цей час Макіївський комітет прийняв рішення про створення партійної більшовицької організації Донецького басейну. Центром цієї організації була намічена Макіївка. Я був керівником цієї організації, будучи головою комітету»⁵.

Цей документ також дає змогу встановити час, коли приблизно Макіївський комітет взяв на себе обов'язки керівного партійного центру Донбасу. Про це свідчить й листівка за підписом «Донецький комітет РСДРП», яка потрапила до рук жандармів 4 квітня 1916 р. З приводу їх характеру охрानка зазначала: «Гектографовані прокламації «Донецького комітету РСДРП», які з'явилися у квітні цього року на рудниках Донецького басейну, за своїм змістом більшовицької течії і пораженого напрямку»⁶.

Поліція неослабно слідкувала за діяльністю більшовицького підпілля Донбасу, і як тільки до жандармів потрапила квітнева листівка, віце-директор департаменту поліції 29 квітня 1916 р. запросив Катеринославське жандармське управління: «які відомості подає агентура

⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПСС, ф. 124, оп. 1, спр. 136, арк. 4.

⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, ОВ, 1916, спр. 167, ч. 20, арк. 88—89.

про Донецький комітет РСДРП?» 28 вересня Катеринославське жандармське управління повідомило, що за агентурними даними Донецький комітет РСДРП у межах губернії не існує. Начальник Донського обласного жандармського управління 7 травня 1916 р. повідомив: «23—24 квітня, в Юзівці відбулася нарада Юзівсько-Макіївського колективу РСДРП. Порядок наради поки що невідомий, але одним з найближчих питань погочного моменту було — організація мітингів на всіх гірничо-заводських підприємствах Донецького басейну, здійснення яких прийняв на себе «Донецький комітет РСДРП», як і розповсюдження на них (підприємствах.— *Ред.*) випущених ним прокламацій з закликом до виступу з вимогою підвищення заробітної плати на 50%»⁷.

Прибравши функції керівного партійного центру, комітет прагнув посилити свій вплив на більшу територію басейну (Катеринославська, Харківська губернії та область війська Донського), активізувати роботу більшовицьких організацій на шахтах і заводах. Особливо зріс він під час грандіозного страйку шахтарів Донбасу в квітні 1916 р. У червні того ж року Макіївський комітет скликав першу конференцію більшовицьких організацій, на якій були представники від Петровського заводу Єнакієво, Берестово-Богодухівського рудника, шахти «Ветка», дев'яти гуртків, осередків Горлівсько-Щербинівського району. У липні—серпні Макіївський комітет поширив своє керівництво на партійні організації Бахмута, Костянтинівки, Ясинівського рудника, Маріупольського заводу «Нікополь». Комітет налагодив випуск газети «Правда труда», у графі якої значилося «Орган Донецького колектива РСДРП». У графі значиться «колектив», а не «комітет». Можливо, люди, які безпосередньо готували газету, не надавали значення тому, що колективами у Донбасі, як правило, називали меншовицькі організації. Можливо така «описка» робилась свідомо, щоб збити з пантелику охоранку. Незаперечним є той факт, що це був більшовицький орган. І хоч один з редакторів газети Т. Харечко у своїх статтях твердить, що вона була органом Вознесенської групи більшовиків, інші учасники подій, як, наприклад, А. Трошин, С. Кочеров, свідчать, що видавав газету Донецький комітет РСДРП. Ось, що, наприклад, розповів 30 жовтня 1947 р. на зустрічі з ветеранами партії при Макіївському міськкомі Компартії України старий більшовик С. Кочеров: «Головними редакторами газети «Правда труда» були Батов, Антон Трошин, Груня Залмаєва, а я їм допомагав. Друкарня була обладнана на Вознесенському руднику, в сараї одного робітника-шахтаря, забув його прізвище, тільки пам'ятаю, що друкарня була у погребі, туди я за газетами ходив кілька раз. Йшли ми, як правило, степом на Вознесенський рудник, куди влада козаків не сягала, тому там і обладнали друкарню. До кордону Макіївського району добиралися благополучно, а потім на Чулковці у нас була квартира, де складали їх (газети.— *Ред.*), а з Чулковки за вказівкою комітету доставляли їх на шахти і заводи»⁸.

Із зростанням мережі партійних організацій і груп та розширенням території впливу Макіївського комітету удосконалювались і форми його керівництва. У райони направлялись представники комітету з числа професіональних працівників⁹. Так, у Горлівсько-Щербинівському районі

⁷ Там же, спр. 5, ч. 22, арк. 1—4; спр. 167, ч. 20, арк. 72.

⁸ Макіївський краєзнавчий музей. Склада Кочерова, інв. № 1777.

⁹ М. Острогорський. Із історії більшовицької організації Горлівсько-Щербинівського району в Донбасі (1901—1918 гг.) — «Літопис революції», 1929 р., № 4, стор. 110—111; Т. Харечко. Наказуна. Февральської революції в Донбасі.— «Літопис революції», 1927, № 4, стор. 180—181; А. Батов. Назв. праця, стор. 158—159.

роботою партійних організацій до липня 1916 р. керував С. Лапін, у липні — В. Єрмощенко, а після його арешту — М. Острогорський. У Бахмутському районі працювала Р. Борисова, Берестово-Богодухівську організацію представляв у комітеті Ф. Головня, а з 1915 р. — Т. І. Кириленко. Активну роботу в партійних організаціях вели М. А. Фонан, П. Ф. Борман, І. Вишняков, Н. І. Дубовий, Г. В. Залмаєва, Ф. І. Зайцев, А. О. Жданов, Г. Д. Малашенко, А. Никифоров, І. Ніколаєнко, Ф. Рябцев, Р. Я. Терехов, Д. Титаренко, В. А. Філатов, М. Циганков, Г. П. Чобітько, І. Юрченко та ін.

Цілком очевидно, що Макіївський більшовицький комітет, не обмежував свою діяльність однією тільки Макіївкою, а керував партійними осередками і групами на значній території Донбасу, об'єднуючи їх і організаційно і політично в єдину організацію. Назва «Макіївський» означала, таким чином, місце перебування керівного партійного центру, а не рамки його впливу.

У жовтні 1916 р. відбулася друга конференція більшовицьких організацій, керованих Макіївським комітетом, на якій були представники від Горлівсько-Щербинівських рудників, Бахмута, Маріупольського заводу «Нікополь», Берестово-Богодухівського рудника, шахти «Ветка», Макіївського заводу Генерального товариства, Ясинівського рудника, Петровського заводу в Єнакієво, шахт «Софья» та «Берестовський уклон». На цій конференції був обраний новий склад комітету, до якого ввійшли А. Батов, М. Острогорський, Т. Кириленко і Р. Борисова. А. Никифоров. Новообраний комітет продовжував розширяти зв'язки. Зокрема був встановлений зв'язок з Костянтинівкою.

Ще у вересні 1916 р. встановився зв'язок з Російським Бюро ЦК. Наприкінці грудня Бюро ЦК направило в Донбас свого агента Ю. Лутовінова, який ознайомився з станом партійних організацій, керованих Макіївським комітетом, допоміг йому зв'язатися з Луганським і Катеринославським комітетами партії¹⁰.

Про активну діяльність Донецького комітету свідчить лист з Донецького басейну в Бюро ЦК РСДРП з поміткою працівника Бюро А. Шляпнікова: «Отримано в Бюро ЦК РСДРП у 1916 р.». У цьому документі повідомляється: «Одночасно з страйковим рухом почали створюватись міцні політичні групи і осередки, вони росли і зміцнювались з дня на день, немов би робітники прагнули надолужити упущений такий дорогий час. Почали шукати зв'язків між собою. Їх тепер легко було знайти. Під час страйків усі ці групи легко розшукали одна одну. Тепер всі ці групи об'єднуються, утворюючи організацію, яка називається с.-д. організація Донецького басейну. Статут і програма цієї організації — програма більшості РСДРП»¹¹. Цю інформацію А. Шляпніков повторив у листі до В. І. Леніна¹².

8 грудня того ж року А. Шляпніков вдруге писав В. І. Леніну: «З Донецького басейну повідомляють, що там організації міцніють. Недавно відбулася обласна нарада, яка створила обласний комітет. В районі багато військовополонених робітників (австрійців). Відносини між ними і робітниками найкращі. Військовополонені організуються і прагнуть приєднатися до наших організацій»¹³.

У січні 1917 р. відбулася третя конференція більшовицьких організацій, в якій взяв участь більшовик з Катеринослава І. Вишняков, вве-

¹⁰ А. Батов. Назв. праця, стор. 155, 158, 159—160; М. Острогорський. Назв. праця, стор. 111.

¹¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 1912, арк. 4.

¹² А. Шляпніков. Канун 1917 года, ч. 1, М., 1923, стор. 291.

¹³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 1905, арк. 2.

дений до складу Макиївського комітету¹⁴. Комітет випустив листівку до 12 роковин Кривавої неділі. В підготовці її, за свідченням А. Батова, брав участь агент Бюро ЦК Ю. Лутовинов. «Комітет Донецького басейну,— сказано в ній,— закликає вас, товариші, провести в день 9-го січня одноденний страйк в пам'ять борців, які загинули за свободу, і висловити протест (проти) війни. Геть війну! Геть самодержавство! Хай живе революція! Хай живе Російська соціал-демократична робітничая партія!»¹⁵.

Висвітлюючи роботу Донецького комітету РСДРП не можна обминути свідчень учасників подій: П. Ф. Борман, Р. Борисова (Рашель), Ф. І. Зайцева, С. Кочерова, Г. Д. Малашенко, Н. К. Митрошина, М. Острогорського, Г. П. Чобітько та ін. Важливими є свідчення учасника подій Т. Харечка. Вони заслуговують на особливу увагу. Справа у тому, що Харечко прийшов у роки війни в нашу партію з партії меншовиків і в своїх публікаціях припускав прикрашення меншовиків, в негативному плані висвітлював стан і діяльність більшовицьких організацій Донбасу. На цьому ґрунті між керівниками Макиївського комітету РСДРП А. Батовим і М. Острогорським з одного боку і Т. Харечком — з другого велася гостра полеміка щодо оцінки донецького більшовицького підпілля¹⁶. Між тим Харечко цілком поділяв оцінку ролі Макиївського комітету, зокрема, висновок Батова про те, що «на початок 1917 р. Макиївський більшовицький комітет об'єднував понад 2 тис. членів партії, розкиданих групами по всіх найважливіших заводських районах Донбасу»¹⁷. Т. Харечко з цього приводу писав: «На початок 1917 року Макиївський комітет об'єднував близько 2000 членів партії, розкиданих групами по всіх найважливіших руднично-заводських районах Донбасу. Таким чином, Макиївка перетворилась у центр більшовицької організації Донецького басейну, зв'язаний з бюро ЦК партії і ним затверджений»¹⁸.

З процитованих свідчень учасників подій постає ще одне питання: про кількісний склад більшовицької організації Донбасу, керівництво якою здійснював комітет. Учасники подій називають приблизно однакову кількість — близько або понад дві тисячі чоловік. Така ж цифра називається і в матеріалах Істпарту. Цю цифру називав також один з керівників Юзівської організації більшовиків Ф. Зайцев¹⁹.

Порушене у цій статті питання не може бути вичерпане без з'ясування ще одного питання — про ефективність роботи більшовиків в робітничих масах, про їх вплив на хід революційних подій у Донбасі. Наведемо лише окремі факти.

Керуючись ленінськими настановами, більшовики Донбасу вміло використовували легальні можливості. Вони активно працювали в касах для хворих, драматичних гуртках, профспілках, кооперативах, страйкових комітетах та ін. Свідченням їх переважаючого впливу у масах було завоювання ряду легальних організацій. 1916 р., коли більшовицькі осередки зміцніли, перевибори в кооперативах принесли робітникам ряд перемог. Більшість у правліннях мали більшовики. Так, в одному з донесень Донського жандармського управління повідомлялось, що «22 травня 1916 року на Прохорівському руднику відбувся з'їзд представ-

¹⁴ А. Б а т о в. Назв. праця, стор. 158—160; Т. Х а р е ч к о, Назв. праця, стор. 181.

¹⁵ Большевики в годы империалистической войны. 1914—февраль 1917. Сборник документов местных большевистских организаций, М., 1939, стор. 166—167.

¹⁶ «Літопис революції», 1928, № 1 і 3.

¹⁷ А. Б а т о в. Назв. праця, стор. 160.

¹⁸ Т. Х а р е ч к о. Назв. праця, стор. 181—182.

¹⁹ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 59, оп. 1, спр. 3, арк. 7; спр. 225, арк. 30.

ників споживчих товариств... На з'їзді були представники 15 споживчих товариств... від... Єнакієвського, Луганського, Риковського, Катерининського товариства, Берестово-Богодухівських копалень, Франко-Російського товариств та ін. Представники від робітників переважно були більшовики...»²⁰. Більшовики настільки закріпили свої позиції серед уповноважених кооперативів, що в ряді місць навіть проводили партійні збори під виглядом зборів уповноважених.

Великою перемогою більшовиків, незаперечним доказом їх впливу в масах був бойкот робітничим класом Донбасу військово-промислових комітетів. Прагнучи перекласти на плечі трудящих весь тягар війни, капіталісти намагалися залучити робітників у військово-промислові комітети. Більшовицькі організації України на основі ленінських настанов щодо питань війни, миру і революції бойкотували ці комітети. Викриваючи зрадницьку тактику меншовиків та есерів, більшовики України, Донецького басейну зокрема, розгорнули рішучу боротьбу проти участі робітників у військово-промислових комітетах. У Донбасі були проведені спеціальні збори партійних груп і мітинги з цього питання. Більшовики переконували робітників не піддаватися провокаціям з боку капіталістів та їх прислужників, закликали вести боротьбу проти війни і самодержавства. Меншовики змушені були капітулювати. В одному з документів начальника Донського жандармського управління в департамент поліції, складеного в 1916 р. на основі інформації керівника макіївських меншовиків С. Телія, повідомлялося: «У Дружківці були представлені меншовицькі течії з Юзівки, Лозової-Павлівки, Петровських заводів, Краматоровки, Бахмута. Ні один з цих робітничих районів не має представництва від робітників в жодному місцевому військово-промисловому комітеті, і в останніх навіть немає самостійних робітничих груп... У Таганрозі також немає робітників у військово-промисловому комітеті»²¹. Не було їх також в Макіївці, Маріуполі, Луганську, Горлівці та ін. Бойкот таких комітетів у Донбасі, як і в усій країні, був серйозною перемогою більшовиків над меншовиками в боротьбі за маси.

Більшовики і їх керівний центр — Донецький комітет РСДРП були організаторами політичних виступів робітничого класу, присвячених 12-й річниці Кривавої неділі. Діяльність більшовиків Донецького басейну набирала все більш широкого розмаху. Неухильно зростав їх авторитет серед трудящих, які вірили їм і йшли за ними.

Діяльність більшовицьких організацій Донбасу у роки першої світової війни дала чудові плоди. Славний робітничий клас Донецького басейну був одним з передових загонів всеросійської армії пролетарів у боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції.

²⁰ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, ОВ, 1916, спр. 5, ч. 20, л. Б., арк. 144—145.

²¹ Там же, ОВ, 1919, спр. 20, арк. 121, 129.

Записки

З історії союзу робітничого класу і селянства

О. О. Малько
УЧАСТЬ МАШИНОБУДІВНИКІВ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР
У РОЗВ'ЯЗАННІ ЗАВДАНЬ
ТЕХНІЧНОГО ПЕРЕОСНАЩЕННЯ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
(1959—1970 рр.)

В ленінському плані перебудови сільського господарства на соціалістичних засадах винятково важливе місце відведено питанням забезпечення селянству умов для переходу до великого машинного виробництва. Сили техніки, вказував В. І. Ленін, необхідно спрямовувати на

те, «...щоб найвідсталіше виробництво, землеробське, сільськогосподарське, поставити на нові рейки, щоб його перетворити і переробити землеробство з промислу, який ведеться несвідомо, по-старовинному, в промисел, оснований на науці та завоюваннях техніки»¹.

В результаті повсякденного піклування КПРС і Радянської держави, завдяки наполегливій праці робітничого класу, всього народу забезпеченість сільського господарства нашої країни необхідними машинами неухильно зростає. Оснащення сільського господарства передовою технікою дало можливість у стислі строки виконати такі масштабні роботи, як освоєння чинних земель, різко розширити посіви цукрових буряків, кукурудзи, овочів².

Однак загалом рівень механізації трудомістких процесів колгоспно-радгоспного виробництва на кінець 50-х років лишався недостатнім.

У період комуністичного будівництва завдання дальшого розвитку продуктивних сил країни і соціального прогресу в умовах науково-технічної революції поставили проблему посилення технічної оснащеності сільського господарства, застосування в ньому комплексної механізації та засобів автоматизації, впровадження відповідних систем машин. У 1959—1970 рр. у вирішенні її тією або іншою мірою брали участь трудящі майже всіх машинобудівних заводів, передусім колективи тракторного і сільськогосподарського машинобудування. Тому автор даного повідомлення зосередив увагу на діяльності саме цього загону робітничого класу. Протягом зазначеного періоду виробництво техніки та забезпечення нею колгоспів і радгоспів незмінно було в полі зору Комуністичної партії та уряду СРСР, місцевих партійних і радянських органів. Складні й відповідальні завдання поставив перед робітниками, інженерно-технічними працівниками машинобудування ХХІ з'їзд КПРС. За 1959—1965 рр. було намічено випустити для потреб села понад 1 млн. тракторів, близько 400 тис. зернових комбайнів і велику кількість іншої техніки³. Підприємства УРСР мали дати одних лише сільськогосподарських машин на 916,8 млн. крб.⁴.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 342—343.

² Народное хозяйство СССР в 1961 году. Статистический сборник. М., 1962, стор. 414; Страна Советов за 50 лет. М., 1967, стор. 158—159.

³ Внеочередной ХХІ съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет, т. II, М., 1959, стор. 482—483, 497.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4820, оп. 23, спр. 83, арк. 49.

Для забезпечення високих темпів приросту продукції сільгоспмашинобудування здійснювалися роботи по нарощуванню виробничих потужностей, переважно за рахунок розширення і реконструкції діючих підприємств⁵.

Необхідною умовою успішного виконання намальованих планів було, як указувалося в резолюції XXI з'їзду КПРС, широке впровадження нової техніки, комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів. Важливу роль у цьому відіграли червневий (1959 р.) і липневий (1960 р.) Пленуми ЦК КПРС, які визначили заходи по прискоренню технічного прогресу, розширенню його сфери.

Очоливши рух за технічний прогрес, обкоми, міськкоми, райкоми Компартії України, первинні партійні організації конкретно й цілеспрямовано розв'язували питання комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів. На підприємствах було утворено комісії контролю за впровадженням нової техніки і прогресивної технології, за якістю продукції, дотриманням культури виробництва. Наприклад, цехові комісії Кіровоградського заводу «Червона зірка», до складу яких входили 24 комуністи з числа робітників, майстрів, інженерів і конструкторів, проаналізувавши стан металорізального і ковальсько-пресового устаткування, розробили і здійснили заходи по його модернізації. За їх пропозицією конструкторське бюро заводу було зміцнене здібними інженерами-виробничниками й досвідченими техніками⁶.

Дальшому розгортанню науково-технічного прогресу сприяли також громадські огляди впровадження нової техніки, засобів механізації та автоматизації виробництва. Так, на Харківському заводі «Серп і Молот» під час огляду робітники та інженерно-технічні працівники розробили й подали 946 пропозицій, з яких 729 прийнято. Зокрема, введено в дію дві автоматичні лінії та конвейєр, що забезпечило збільшення випуску деталей до двигунів на 250% і дозволило вивільнити понад 30 робітників⁷.

У відповідності з рішеннями червневого Пленуму ЦК КПРС у республіці, як і в усій країні, велася робота по дальшому розвитку спеціалізації та кооперування підприємств. На Херсонському заводі ім. Г. І. Петровського було сконцентровано виробництво кукурудзозбиральних комбайнів, на заводі «Червона зірка» — тракторних сівалок, на Дніпропетровському заводі сільгоспмашинобудування — бурякозбиральних комбайнів, на заводі «Серп і Молот» — тракторних і комбайнових двигунів, Львівському «Сільмаші» — обприскувачів і машин для внесення у ґрунт добрив, Першотравневому заводі машинобудування — рядкових жаток і т. д.⁸ Спеціалізація давала змогу повніше використовувати виробничі потужності, підвищувати продуктивність праці, знижувати собівартість продукції і на цій основі збільшувати випуск техніки для села, поліпшувати її якість.

Сприймаючи рішення КПРС про розвиток механізації сільського господарства як свою кровну справу, машинобудівники республіки брали на себе зобов'язання по достроковому виконанню планів випуску техніки і запасних частин до неї. Так, бригада комуністичної праці Дніпропетровського заводу ім. Г. І. Петровського, очолювана Героєм Соціалістичної Праці П. С. Махотою, виступила ініціатором створення

⁵ Развитие социалистической экономики СССР в послевоенный период. М., 1965. стор. 173.

⁶ «Кіровоградська правда», 11 серпня 1959 р.

⁷ Архів УРРПС, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 2136, арк. 58—59, 205.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4820, оп. 23, спр. 10, арк. 41—43; спр. 83, арк. 16; спр. 85, арк. 69—70; «Економіка Радянської України», 1966, № 12, стор. 63—65.

фонду надпланової продукції для потреб сільського господарства⁹. Слідом за металургами колектив ХТЗ зобов'язався виготовити понад завдання 2500 тракторів і закликав робітників споріднених підприємств внести гідний вклад в оснащення колгоспно-радгоспного виробництва передовою технікою¹⁰. Колектив заводу «Червона зірка» вирішив протягом 1960 р. виготовити додатково 5 тис. кукурудзяних сівалок, у тому числі 800 шт. із заощаджених матеріалів¹¹. І хоч цей тип сівалок найбільш трудомісткий, кіровоградці відправили трудівникам села більш як 6 тис. надпланових машин¹².

Важливе значення для посилення вкладу робітничого класу в технічне оснащення сільського господарства мали рішення січневого (1961 р.) Пленуму ЦК КПРС. Підкресливши, що одним з найважливіших завдань розвитку сільського господарства є його механізація, Пленум визнав за необхідне збільшити капіталовкладення на розвиток тракторного і сільськогосподарського машинобудування з тим, щоб забезпечити швидке зростання виробництва потужних тракторів з підвищеними швидкостями, зернових і кукурудзяних комбайнів, машин для механізації робіт у тваринництві, для хімізації сільського господарства і меліорації земель¹³.

Робітничий клас активно відгукнувся на рішення партії. Колективи машинобудівних підприємств вирішили за рахунок удосконалення конструкцій, механізації і автоматизації виробничих процесів та дальшого зростання продуктивності праці добитися дострокового виконання планів. Зачинателями цього руху виступили трудящі Львівської області, які зобов'язалися забезпечити дострокову поставку протягом 1961 р. всієї номенклатури сільгоспмашин і запасних частин; забезпечити за рахунок економії чорних і кольорових металів надплановий випуск 200 сільгоспнавантажувачів, 50 транспортерів для вивантаження силосу і багато іншої техніки¹⁴. Ініціативу трудящих Львівської області схвалив ЦК Компартії України, який зобов'язав обкоми, міськкоми, райкоми партії та первинні партійні організації розгорнути змагання колективів за достроковий випуск техніки для села¹⁵.

Партійні, радянські, профспілкові та комсомольські організації провели велику роботу в цьому напрямі, що забезпечило дальше піднесення творчої ініціативи робітничого класу. Протягом 1961 р. машинобудівники республіки випустили понад завдання 8400 кукурудзозбиральних комбайнів¹⁶, 1684 трактори, 1303 сівалки, майже 12 тис. тракторних причепів¹⁷.

Важливою ділянкою роботи було створення та швидке збільшення випуску машин для тваринництва. Партія і уряд надавали особливого значення розвитку цієї нової галузі машинобудування: до виготовлення тваринницької техніки залучалися десятки заводів республіки, 17 з яких після розширення та реконструкції було повністю спеціалізовано

⁹ «Радянська Україна», 8 січня 1960 р.

¹⁰ «Робітнича газета», 27 січня 1960 р.

¹¹ Кіровоградський обласний державний архів, ф. Р-5003, оп. 1, спр. 1324, арк. 9.

¹² Архів УРРПС, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 2069; арк. 120; «Червона зірка» (орган заводського комітету КП України, завкому профспілки та дирекції кіровоградського заводу «Червона зірка»), 1 січня 1961 р.

¹³ Пленум Центрального Комітету Коммунистической партии Советского Союза 10—18 января 1961 года. Стенографический отчет. М., 1961, стор. 615, 616, 621.

¹⁴ «Львовская правда», 20 січня 1961 р.

¹⁵ «Радянська Україна», 18 лютого 1961 р.

¹⁶ Засідання Верховної Ради Української РСР п'ятого скликання (шоста сесія). Стенографічний звіт. К., 1962, стор. 6.

¹⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4820, оп. 23, спр. 7, арк. 211.

на випуску цих машин¹⁸. 1959 р. в Києві створено перше в країні спеціалізоване конструкторське бюро по машинобудуванню для тваринництва, а на початку 1961 р. в республіці вже діяли 12 конструкторських бюро цього профілю¹⁹. В творчій співдружності з науково-дослідними інститутами й передовиками виробництва колективи конструкторських бюро здійснили плідотворну роботу по створенню тваринницької техніки. В 1961 р. колективи 21 машинобудівного заводу УРСР розпочали випуск комплексу машин, створених колективом київського ДСКБ²⁰.

Для контролю за здійсненням заходів по механізації робіт у тваринництві при ЦК Компартії України і обласних комітетах партії утворено спеціальні комісії²¹.

Велика організаторська робота партії, наполеглива праця робітничих колективів забезпечили суттєве зростання виробництва техніки для колгоспів і радгоспів. За 1959—1962 рр. підприємства республіки виготовили сільгоспмашин на 699 млн. крб.²², з них на 166 млн. крб.— понад план²³.

Поряд із збільшенням випуску продукції, колективи підприємств тракторного і сільськогосподарського машинобудування багато працювали над її вдосконаленням, підвищенням якості та надійності. Парторганізації більшості підприємств провадили значну роботу по поліпшенню технології, спрямовували увагу колективів на ліквідацію «вузьких» місць у виробництві. Наприклад, 1959 р. партійне бюро Одеського заводу ім. Жовтневої революції встановило, що брак литва в ливарному цеху був причиною неритмічної роботи багатьох дільниць, а це вело до зниження якості продукції. Комуністи заводу вирішили своїми силами виготовити більш досконалі формувальні машини, докорінно поліпшити організацію праці на заливанні форм металом. В результаті брак литва значно зменшився і ритм виробництва став чіткішим²⁴. Завдяки цьому та іншим заходам удалося підвищити якість тракторних плугів, збільшити гарантійний строк їх служби²⁵.

Проявляючи велику турботу про забезпечення села потужною і надійною технікою, ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР у серпні 1962 р. ухвалили постанову «Про заходи по докорінному поліпшенню якості тракторів, сільськогосподарських машин, запасних частин і комплектуючих виробів, що поставляються сільському господарству»²⁶. Постанова зобов'язувала партійні, радянські, господарські організації, всіх працівників промисловості розглядати випуск сільськогосподарської техніки високої якості, надійної в експлуатації як найважливіше завдання, реко-

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-27, оп. 18, спр. 1926, арк. 34; «Правда України», 6 січня 1961 р.

¹⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-27, оп. 18, спр. 1926, арк. 34—35; спр. 1929, арк. 9; «Тракторы и сельхозмашины» (орган Міністерства тракторного і сільськогосподарського машинобудування СРСР), 1970, № 4, стор. 39.

²⁰ Пленум Центрального Комітету Комуністичної партії України 26—28 січня 1961 року. Матеріали Пленуму. К., 1961, стор. 93; «Тракторное и сельскохозяйственное машиностроение». М., 1961, № 5, стор. 38.

²¹ Пленум Центрального Комітета Комуністической партии Советского Союза 10—18 январа 1961 года, стор. 62.

²² ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4820, оп. 23, спр. 77, арк. 10; спр. 83, арк. 49.

²³ Засідання Верховної Ради Української РСР п'ятого скликання (восьма сесія). Стенографічний звіт. К., 1969, стор. 8.

²⁴ Из истории Одесской областной партийной организации. Очерки. Одесса, 1964, стор. 512.

²⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4820, оп. 23, спр. 2, арк. 85; спр. 78, арк. 8.

²⁶ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов за 50 лет, т. 5, М., 1968, стор. 214—221.

мєндувала швидше вдосконалювати технологію виробництва, впроваджувати сучасне устаткування та засоби автоматичного контролю.

Робітничі колективи посилювали увагу до якості вироблюваної продукції. На ХТЗ, наприклад, 1962 р. розроблено й запроваджено 65 конструкторських, технологічних та інших заходів, на «Львівсільмаші» — 61, на заводі «Серп і Молот» — понад 50 і т. д. На багатьох підприємствах такі заходи розроблялися з урахуванням пропозицій передових механізаторів. Водночас активізувалася робота по підвищенню кваліфікації робітників та інженерно-технічних працівників, на заводах організовано курси по вивченню нового устаткування і прогресивних технологічних процесів, школи передових методів праці і передового досвіду²⁷.

Все це сприяло підвищенню технічного рівня, якості і надійності сільськогосподарської техніки, зменшенню кількості рекламаций з боку споживачів. Якщо, наприклад, 1962 р. Херсонський комбайновий завод одержав 154 рекламаций на свою продукцію, то за 9 місяців 1963 р. — 32. 1963 р. інспекція «Союзсільгосптехніки» повернула для доробки й усунення дефектів понад 5% тракторів, випущених на ХТЗ, а 1964 р. — 1,5%²⁸. Було підвищено гарантійний мінімум роботи сівалок заводу «Червона зірка», обприскувачів «Львівсільмашу», тракторів ХТЗ, двигунів СМД-14 заводу «Серп і Молот» та ін.²⁹.

Проте необхідно зазначити, що в процесі виконання виробничих завдань колективам підприємств сільгоспмашинобудування доводилося переборювати значні труднощі. На розвиткові галузі, як і народного господарства в цілому, позначилися хиби в управлінні і плануванні, суб'єктивістський підхід до ряду проблем. На березневому (1962 р.) Пленумі ЦК КПРС указувалося, що при високому рівні розвитку вітчизняного машинобудування виробничі потужності для випуску тракторів, сільськогосподарських машин і запасних частин зростали повільно, нові підприємства не будувалися³⁰. Протягом 1959—1964 рр. питома вага заводів сільськогосподарського машинобудування в загальному виробництві сільгосптехніки знизилася з 85% до 70%, що пояснювалося недостатністю капіталовкладень, невідповідністю темпів зростання виробництва темпам створення виробничої бази галузі³¹. Введення потужностей спеціалізованих підприємств стримувалося розпорощенням коштів по численних об'єктах. Щороку реконструювалося понад 90% підприємств галузі, внаслідок чого майже третина всієї продукції випускалася на підприємствах інших галузей промисловості, причому собівартість її була в 1,2—3 рази вищою, ніж на спеціалізованих заводах³².

Територіальний принцип управління стримував розвиток раціональних виробничих зв'язків і прогресивних форм спеціалізації. Виробництво сільськогосподарської техніки хоч і збільшилося за обсягом, проте йшло непропорціонально — надто розширювався випуск одних машин на шкоду іншим. Як відзначалося на березневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС, колгоспам і радгоспам не вистачало тракторів, автомобі-

²⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4820, оп. 23, спр. 78, арк. 7, 9, 31, 33; спр. 83, арк. 57; спр. 130, арк. 9.

²⁸ Там же, спр. 141, арк. 115; спр. 143, арк. 63.

²⁹ Там же, спр. 2, арк. 85; спр. 78, арк. 8; спр. 130, арк. 8; спр. 142, арк. 91.

³⁰ Пленум Центрального Комітета Комуністической партії Советского Союза 5—9 марта 1962 года. Стенографический отчет. М., 1962, стор. 464.

³¹ О. Коновалов. Основные направления развития сельскохозяйственного машиностроения.— «Вопросы экономики», 1965, № 5, стор. 7; ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4820, оп. 23, спр. 10, арк. 6—8, 15—17.

³² О. Коновалов. Назв. праця, стор. 7, 9; «Екonomie Радянської України», 1966, № 12, стор. 51.

лів, комбайнів, а також борін, культиваторів, сівалок³³. В результаті цього 65% тракторів, що працювали в колгоспах УРСР в 1966 р., використовувались більше нормативного строку³⁴. А тим часом створилися лишки різних сільськогосподарських машин³⁵.

Система матеріального заохочення працівників промисловості, що існувала до вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, недостатньо зацікавлювала їх у поліпшенні результатів роботи підприємств, зокрема в підвищенні надійності й довговічності продукції. Внаслідок цього на село надходила техніка низької якості³⁶.

Крім того, в результаті недостатнього розвитку внутрігалузевої спеціалізації склалася система, при якій десятки підприємств одного профілю намагалися «...налагодити своє власне, незалежне від інших підприємств, проектування вироблюваної продукції»³⁷. В 1965 р. лише на Україні випускалося понад 20 типів плугів, 10 марок зернових і зернобобових та 9 марок бурякових сівалок, понад 13 типів обприскувачів. До всіх цих машин на багатьох заводах виготовлялися десятки однотипних деталей, розміри яких істотно відрізнялися. В УРСР, наприклад, водяні й масляні насоси випускалися 13 заводами, масляні фільтри — 10, поршні — 13 і т. п.³⁸.

Комуністична партія, надаючи виняткового значення технічній оснащеності сільського господарства, на основі рішень березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС виробила ефективні заходи в цьому напрямі.

У відповідності з Директивами ХХІІІ з'їзду КПРС передбачалося значно збільшити виробництво і поставки сільському господарству тракторів, вантажних автомобілів, зернозбиральних комбайнів та іншої техніки, забезпечити колгоспи й радгоспи запасними частинами. Випуск тракторів планувалося довести в 1970 р. до 600—625 тис. шт. проти 355 тис. шт. у 1965 р., випуск сільгоспмашин мав зрости в 1,7 раза. Для забезпечення таких темпів виробництва техніки було передбачено асигнувати на розвиток сільськогосподарського машинобудування країни 4 млрд. крб.³⁹.

У Радянському Союзі, в тому числі в Українській РСР, почалося спорудження ряду нових заводів і цехів галузі. Успішній роботі підприємств тракторного та сільськогосподарського машинобудування, як і інших галузей промисловості, сприяло послідовне впровадження нової системи планування та економічного стимулювання.

Документи березневого Пленуму ЦК КПРС і ХХІІІ з'їзду партії всебічно обговорювались в партійних організаціях, на робітничих зборах. Прагнучи примножити свої зусилля в боротьбі за піднесення технічного потенціалу сільського господарства, робітничі колективи показували зразки невтомної праці, самовідданості, справжнього трудового героїзму. 13 квітня 1965 р. на дільниці газозварювання чавуноливарного цеху ХТЗ вийшла з ладу термічна піч, що загрожувало припиненням роботи дільниці на кілька змін. Завдяки мужності, чіткій і злагожденій роботі газозварників на чолі з комуністом І. Лазаревим, яким довелося

³³ Пленум Центрального Комітета Коммунистической партии Советского Союза 24—26 марта 1965 года. Стенографический отчет. М., 1965, стор. 19—20, 42.

³⁴ «Вестник статистики», 1970, № 10, стор. 8.

³⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4820, оп. 23, спр. 40, арк. 235; спр. 41, арк. 92; В. С. Петренко. Село на шляхах піднесення. К., 1970, стор. 124.

³⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-4820, оп. 23, спр. 51, арк. 96; спр. 130, арк. 17.

³⁷ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 202.

³⁸ «Економіка Радянської України», 1966, № 3, стор. 40—41; «Економіка Радянської України», 1966, № 12, стор. 64; «Правда України», 16 червня 1965 р.

³⁹ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам, т. 6. М., 1968, стор. 59, 71; Україна в період розгорнутого будівництва комунізму. Створення матеріально-технічної бази комунізму. К., 1967, стор. 116.

опускатися у вогненну пащу печі, уже за дві години аварію було ліквідовано, дільниця продовжувала давати продукцію⁴⁰.

З особливим піднесенням працювали радянські люди в ювілейному 1967 році. Готуючи гідну зустріч святу народження Країни Рад, колективи підприємств тракторного і сільськогосподарського машинобудування, розташованих на території Української РСР, підтримали ініціативу волоградських тракторобудівників і уральських машинобудівників розгорнути змагання на честь 50-річчя Радянської влади, відзначити його достроковим виконанням зобов'язань⁴¹. Видатну виробничу перемогу в ході ювілейного змагання здобули трудящі ХТЗ: 20 січня 1967 р. з конвеєрів заводу зійшов мільйонний трактор. У привітанні ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР з нагоди цього успіху відзначено гідний вклад колективу підприємства у технічне переозброєння сільського господарства нашої Батьківщини⁴².

За період 1959—1970 рр., особливо після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, тракторне і сільськогосподарське машинобудування значно розвинулося за рахунок реконструкції діючих підприємств і будівництва нових, поглиблення спеціалізації, механізації та автоматизації виробничих процесів, впровадження прогресивної технології, дальшого розгортання соціалістичного змагання. Якщо 1958 р. в СРСР випущено 219,7 тис. тракторів (у фізичних одиницях), то 1970 р.— 459 тис. шт.⁴³.

В Українській РСР за цей період випуск тракторів зріс з 82 тис. шт. до 147,5 тис. шт.⁴⁴. 1970 р. випущено сільгоспмашин на 490,3 млн. крб.⁴⁵ проти 155,8 млн. крб.⁴⁶ у 1958 р. При цьому характерно, що найбільш високими темпами зросло виробництво машин і обладнання для механізації трудомістких процесів у тваринництві, техніки для меліорації, внесення хімічних засобів. Так, випуск тваринницької техніки зріс протягом 1960—1970 рр. майже у 8 разів, випуск машин для хімічного захисту рослин — більш як у 3 рази⁴⁷.

Поряд з кількісними відбулися якісні зрушення. Підвищився технічний рівень, зросла потужність тракторів, запроваджено гідролізоване управління та інші прогресивні заходи. За 1959—1970 рр. в УРСР створено 440 нових типів сільгоспмашин⁴⁸.

Все це забезпечило суттєве підвищення технічної оснащеності сільськогосподарського виробництва. Енергоспоживність праці в розрахунку на одного працюючого зросла з 2,8 кінських сил у 1958 р. до 7,4 — у 1970 р.⁴⁹.

⁴⁰ «Темп» (орган парткому, дирекції, завкому профспілки та комітету ЛКСМУ Харківського ордена Леніна і ордена Трудового Червоного Прапора тракторного заводу ім. С. Орджонікідзе), 17 квітня 1965 р.

⁴¹ Деятельность партийных организаций по созданию материально-технической базы коммунизма. М., 1970, стор. 197.

⁴² «Правда», 21 січня 1967 р.; «Темп», 20 січня 1967 р.

⁴³ Народное хозяйство СССР в 1965 г. Статистический ежегодник. М., 1966, стор. 202; СССР и союзные республики в 1970 году. М., 1971, стор. 10.

⁴⁴ Народне господарство Української РСР в 1970 році, стор. 144.

⁴⁵ Засідання Верховної Ради Української РСР сьомого скликання (восьма сесія). Стенографічний звіт, К., 1971, стор. 12.

⁴⁶ «Економіка Радянської України», 1968, № 1, стор. 54.

⁴⁷ Научно-технический прогресс в Украинской ССР. 1961—1970 гг. К., 1971, стор. 422.

⁴⁸ Народне господарство Української РСР в 1963 році. Статистичний щорічник. К., 1964, стор. 58; Народне господарство Української РСР в 1965 році, стор. 120; Народне господарство Української РСР в 1970 році, стор. 146 (підрозділ автора).

⁴⁹ Н. Т. Калыченко. Сельское хозяйство Украины на новом подъеме. Сельское хозяйство СССР на современном этапе. Достижения и перспективы. М., 1972, стор. 130; Народне господарство Української РСР в 1965 році, стор. 333.

Насичення села потужною технікою дозволило завершити механізацію більшості трудомістких процесів у землеробстві й перейти до комплексної механізації обробітку ряду культур, активно впроваджувати механізацію технологічних процесів у тваринництві. В 1970 р. майже на всій площі посівів механізовано вирощування зернових, силосних культур, соняшника, широко застосовувався поточний і поточно-перевалочний метод збирання. Колгоспи й радгоспи мали близько 4 тис. ферм з комплексною механізацією виробництва молока, м'яса, яєць⁵⁰.

Отже, однією з найважливіших умов підвищення рівня механізації сільського господарства протягом 1959—1970 рр., як і на всіх попередніх етапах нашого будівництва, була виробнича діяльність робітничого класу — головної творчої сили соціалістичного суспільства. Боротьба за розвиток важкої промисловості, робітничий клас забезпечив таке зростання економічних і технічних можливостей нашої країни, яке дозволило в небачених раніше масштабах задовольняти потреби сільського господарства у найновіших засобах виробництва.

На основі якісних зрушень у технічному базисі виробництва сільськогосподарська праця за рівнем технічної озброєності, науково обгрунтованої технології, за характером та основним функціональним змістом операцій суттєво наблизилася до праці промислової, певні соціальні відмінності між ними зникли. Найбільш яскравим вираженням цього процесу було швидке зростання на селі чисельності працівників нових професій. В міру механізації тваринництва, наприклад, змінився зміст роботи доярок, птахівниць, свинарів, чабанів. Якщо в 1965 р. на машинному доїнні працювала кожна десята доярка, то в 1970 р. — вже кожна четверта⁵¹. На механізованих фермах тепер працюють кваліфіковані оператори відгодівельних цехів, майстри машинного доїння, чия праця здійснюється на сучасній науково-технічній основі.

Діяльність робітничого класу по зміцненню технічної бази колгоспно-радгоспного виробництва забезпечила дальший розвиток продуктивних сил сільського господарства, що відповідало корінним інтересам усіх верств населення, сприяло зміцненню союзу робітничого класу і селянства, зростанню економічної і політичної єдності радянського народу.

⁵⁰ «Під прапором ленінізму», 1972, № 3, стор. 26—27.

⁵¹ П. С. Имуш. Социальная политика КПСС и крестьянство. — «Коммунист», 1971, № 17, стор. 61.

Д. С. Ряченко
ОРГАНІЗАЦІЯ ШЕФСТВА
РОБІТНИЧОГО КЛАСУ
НАД СЕЛОМ У 1946—1950 рр.
(НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР)

Питання про необхідність шефства міста над селом В. І. Ленін порушив ще в перший рік існування Радянської влади. В жовтні 1918 р. в листі до Об'єднаного засідання ВЦВК, Московської Ради з представниками фабрично-заводських комітетів і професійних спілок Володимир Ілліч указував: «Нехай кожна партійна організація, кожна професійна спілка, кожна фабрика, майстерня і т. д. зв'яжуться спеціально з кількома обраними нею волостями для зміцнення союзу з селянами, для допомоги їм, для освічення їх...»¹

¹ В. І. Ленин. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 95.

В. І. Ленін розглядав шефство робітничого класу над селом не тільки як економічну, але й політичну проблему, пов'язував його із загальним завданням соціалістичного будівництва. «Тут основне політичне питання — у ставленні міста до села, питання, що має вирішальне значення для всієї нашої революції»².

Узагальнюючи досвід безпосереднього спілкування, а також допомоги, що подавалася в перші роки Радянської влади міськими робітниками трудовому селянству, В. І. Ленін прийшов до висновку, що шефство — одна із найважливіших форм зміцнення союзу робітничого класу з трудовим селянством при керівній ролі робітників у цьому союзі.

Ленінські ідеї організації широкої й систематичної шефської допомоги робітничого класу селянству лягли в основу діяльності Комуністичної партії та Радянської держави. В залежності від конкретно-історичних умов соціалістичного і комуністичного будівництва партія визначала форми й методи цієї допомоги, розробляла її основні принципи, активно залучала робітників, усіх трудящих міста до перебудови сільського господарства на комуністичних основах.

У статті зроблено спробу розглянути основні напрями шефської діяльності робітничого класу республіки в роки четвертої п'ятирічки.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни тяжкі її наслідки нагадували про себе на кожному кроці. «У тих, хто був на Україні в ті роки, — відзначав Л. І. Брежнєв, — досі не згладилася з пам'яті викликана ворожою навалою страшна картина спустошення. Лежали в руїнах її найбільші міста, були зруйновані заводи і фабрики, затоплені шахти, висаджені в повітря електростанції»³.

У 1945 р. Українська РСР давала лише 7% промислової продукції країни, тоді як до Великої Вітчизняної війни на її частку припадало 18%⁴. Величезних збитків зазнало сільське господарство УРСР. Німецько-фашистські окупанти зруйнували та пограбували на Україні 27 910 колгоспів, 872 радгоспи, 1300 МТС⁵.

Труднощі, викликані війною і фашистською окупацією, значно посилились посухою 1946 р., коли валовий збір зернових у республіці становив 531 млн. пудів, тобто був у три з лишком рази менший, ніж 1940 року⁶.

Вороги СРСР пророкували, нібито нашій країні для ліквідації наслідків війни потрібно кілька десятиріч. Але вони не враховували основного рушійного фактора — невичерпних потенціальних можливостей соціалізму, дружби народів СРСР, величезного впливу на маси Комуністичної партії — керівної сили радянського суспільства.

Ні тяжка і довга війна, ні спустошлива фашистська окупація — ніщо не згасило ентузіазму робітничого класу, який докладав усіх зусиль, щоб перевести народне господарство республіки на мирні рейки, залікувати рани війни, розвинути далі економіку і культуру на шляху завершення соціалістичного будівництва.

Запорукою успішного виконання грандіозних завдань четвертої п'ятирічки було посилення партійного керівництва відбудовою зруйнованого ворогом народного господарства.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 349.

³ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 156.

⁴ Ю. Ф. Вороб'єв. Выравнивание уровней экономического развития союзных республик, М., 1965, стор. 162.

⁵ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів, К., 1963, стор. XIX.

⁶ Валові збори і урожайність сільськогосподарських культур по Українській РСР. Статистичний збірник, К., 1959, стор. 6.

В ряді партійних і державних документів того періоду визначалися завдання партії та радянського народу в суспільно-політичному житті, в усіх галузях матеріального виробництва, у тому числі і сільському господарстві.

Справі відбудови сільського господарства, як необхідній умові відродження всього народного господарства СРСР і забезпечення дальшого поліпшення матеріального добробуту народу, партія надавала першочергового значення.

«Розв'язання цього найважливішого для всієї нашої держави завдання,— вказувалось у постанові лютневого Пленуму ЦК КПРС 1947 р.,— повинно бути в центрі уваги партійних і радянських органів, колгоспників, робітників радгоспів і МТС, спеціалістів сільського господарства, робітників та інженерно-технічних працівників промисловості, яка виконує замовлення для сільського господарства»⁷.

Рішення ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів СРСР з питань післявоєнного розвитку сільського господарства були конкретизовані з урахуванням завдань і умов України в постановах та матеріалах лютнево-березневого і травневого (1946 р.), березневих (1947 і 1948 рр.) Пленумів ЦК КП(б)У, в рішеннях і матеріалах XVI з'їзду КП(б)У (січень 1949 р.), травневого, червневого і грудневого (1949 р.) та червневого і листопадового (1950 р.) Пленумів ЦК КП(б)У⁸. Ці документи наголошували на необхідності розгортання шефської роботи, водночас застерігаючи від недоліків у цій важливій справі, оскільки подекуди шефська допомога не була планомірною і постійною, мала кампанійський характер. Деякі партійні, профспілкові і господарські організації не мали повсякденного зв'язку з підшефними господарствами, а окремі не включались у подання шефської допомоги колгоспам, МТС і радгоспам. Інколи шефство обмежувалося лише участю робітників і службовців у прополюванні посівів, збиранні врожаю, виділенні підприємствами колгоспам будівельних матеріалів, деякого устаткування.

Незважаючи на труднощі відбудови зруйнованого ворогом народного господарства, 1946 р. у селах України вже працювало 54,1 тис. тракторів, 15,4 тис. зернозбиральних комбайнів, 8,9 тис. вантажних автомашин⁹. Проте для освоєння довоєнних посівних площ республіки техніки ще не вистачало. На допомогу колгоспам прийшов робітничий клас.

У березні 1946 р. ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР прийняли постанову «Про державний план розвитку сільського господарства на 1946 р.», у якій було узагальнено досвід шефської роботи колективів промислових підприємств СРСР. Постанова зобов'язувала колективи промислових підприємств подавати постійну шефську допомогу МТС, радгоспам і колгоспам у проведенні ремонту тракторів і сільськогосподарських машин; постачати їх із фондів підприємств запасними частинами, металом, ремонтними матеріалами, інструментами, обладнанням; подавати посильну допомогу в будівництві й обладнанні МТС та приміщень для сільськогосподарських машин; рекомендувалося відряджати ремонтні бригади до МТС, колгоспів і радгоспів¹⁰.

Роботу колективів підприємств по поданню допомоги підшефним колгоспам і МТС у відновленні матеріально-технічної бази спрямовува-

⁷ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967 гг.), т. 3, М., 1967, стор. 427.

⁸ Див. Найважливіші дати з історії Комуністичної партії України, К., 1958, стор. 35—40.

⁹ В. С. Петренко. О подготовке сельскохозяйственных кадров на Украине (1946—1965 гг.).— «История СССР», 1969, № 4, стор. 81.

¹⁰ «Правда», 9 березня 1946 р.

ли міські партійні організації. Ці питання були предметом обговорення міських і обласних комітетів Компартії України, нарад директорів і секретарів первинних партійних організацій промислових підприємств.

Дійову допомогу у забезпеченні запасними частинами парку сільськогосподарських машин подавали робітники Ждановського заводу ім. Ілліча. Вони виготовили для працівників сільського господарства 250 тис. дефіцитних запасних частин до тракторів¹¹. А колективи машинобудівних заводів Запорізької області передали колгоспам, МТС і радгоспам області різних матеріалів та інструментів на суму близько 800 тис. крб.¹²

На кінець 1950 р. парк тракторів у сільському господарстві республіки становив 152,1 тис., тобто в 2,7 раза був більший, ніж на початок 1946 р., і майже в 1,5 раза, — ніж напередодні Великої Вітчизняної війни¹³. У підвищенні технічної оснащеності сільського господарства проявилась могутня сила союзу робітничого класу і селянства.

У відновленні й дальшому зміцненні матеріально-технічної бази сільського господарства важливе значення мала електрифікація колгоспів, МТС і радгоспів. Трудящі міста виготовляли понад план електромотори, генератори, трансформатори, електричні кабелі. Бригади багатьох промислових підприємств, виїжджаючи до колгоспів, радгоспів та МТС, встановлювали там апаратуру, пускали в дію техніку. Так, 1946 р. у Дніпропетровській області робітники у вільний від роботи час побудували в колгоспах і здали в експлуатацію 24 електростанції потужністю в 684 квт. години, електрифікували 158 колгоспів, 14 МТС, 2 радгоспи¹⁴. Робітники Києва до 30-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції допомогли електрифікувати 426 колгоспів Київської області¹⁵.

Всього за роки четвертої п'ятирічки на Україні з активною шефською допомогою робітників було електрифіковано 3388 колгоспів, що становило 18% усієї кількості колгоспів республіки¹⁶.

Електроенергія знаходила дедалі більше застосування в колгоспному виробництві. На фермах запроваджувалось електродоїння корів, електростриження овець, було механізовано подачу води та приготування кормів. Електрика пеступово входила в побут колгоспників. Підняти зруйновані будинки з попелу також допомагали трудящі міста. Так, робітники промислових підприємств Запорізької області з початку 1946 р. до кінця 1948 р. допомогли відбудувати й спорудити 8770 будівель громадського господарства і 25 019 будинків колгоспників¹⁷.

В 1946 р. колгоспи УРСР налічували 5567 тис. працездатних колгоспників проти 6679 тис. у 1940 р., тобто лише 85% довоєнної кількості. Тільки в 1950 р. число працездатних колгоспників в республіці перевершило довоєнний рівень і досягло 8 млн. чоловік¹⁸. Отже, протягом усіх років п'ятирічки для дострокового проведення сільськогосподарських робіт була необхідною шефська допомога робітничого класу.

¹¹ Див. «Радянська Україна», 17 січня 1947 р.

¹² Див. В. Юрчук. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства (1945—1952 рр.), К., 1965, стор. 111.

¹³ Див. Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник, К., 1960, стор. 314.

¹⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 9, спр. 28, арк. 1.

¹⁵ Київський обласний державний архів, ф. Р-880, оп. 11, спр. 961, арк. 5.

¹⁶ Народне господарство Української РСР в 1956 році. Статистичний збірник, К., 1957, стор. 341.

¹⁷ Нариси історії Запорізької обласної партійної організації, К., 1968, стор. 239.

¹⁸ Е. П. Талан. Соціальні зміни в колгоспному селянстві Української РСР (1946—1958 рр.).— «УІЖ», 1974, № 3, стор. 27.

Колективи шахт, заводів, будівельних організацій, залізничного транспорту, установ, навчальних закладів допомагали підшефним колгоспам, МТС, радгоспам обробляти посіви, збирати врожаї зернових, цукрових буряків, овочів, картоплі, ремонтувати техніку. Так, 10 серпня 1947 р. 24 тис. робітників промислових підприємств Дніпропетровської області взяли участь у червоному обозі. Вони допомогли трудівникам села взяти державі лише за один день 6,5 тис. тонн хліба¹⁹.

В роки четвертої п'ятирічки шефство робітничого класу над селянством не обмежувалося матеріальною допомогою, механізацією і електрифікацією сільськогосподарських робіт.

Трудящі міста під керівництвом Комуністичної партії проводили велику масово-політичну і культурно-освітню роботу серед колгоспників і механізаторів, брали активну участь у відбудові клубів, бібліотек.

В. І. Ленін писав: «...Ми можемо і повинні використати нашу владу на те, щоб дійсно зробити з міського робітника провідника комуністичних ідей в середовищі сільського пролетаріату»²⁰. Керуючись цією настановою В. І. Леніна, партійні організації республіки у післявоєнні роки спрямовували робітничий клас на допомогу селу в створенні матеріальної бази для розгортання культурно-освітньої роботи.

В 1948 р. партійна організація м. Осипенко (Запорізька область) прийняла спеціальне рішення про сприяння колективів промислових підприємств у відбудові сільських закладів культури. Робітники збудували 4 клуби, відремонтували 11, а також 4 бібліотеки, 15 клубів радіофікували²¹.

Партійні організації промислових підприємств і установ Львова взяли в 1949 р. шефство над 525 новоствореними колгоспами. Колективи підприємств, установ, навчальних закладів Львова і Золочева побудували 72 колгоспні клуби і читальні, 172 бібліотеки, що налічували 48 784 примірники книг, а також прочитали трудівникам сільського господарства 950 лекцій і доповідей²².

За роки четвертої п'ятирічки робітники Києва зібрали 500 тис. книг для колгоспних бібліотек і хат-читалень області²³.

Партійні й комсомольські організації України направили на роботу в культурно-освітні заклади сільської місцевості 2 тис. комуністів і 3 тис. комсомольців, спеціалістів бібліотечної та клубної роботи²⁴.

Комуністична партія приділяла значну увагу відновленню й дальшому розвитку радіомережі республіки. В 1946 р. із 680,4 тис. радіоточок на сільські місцевості припадало тільки 113 тис., або 16,6%. Більшість сіл республіки взагалі не було радіофіковано²⁵.

Робітничий клас республіки включився в активну шефську допомогу колгоспному селянству по радіофікації клубів, шкіл, будинків колгоспників і т. д. Наприкінці 1948 р. Запорізька комсомольська організація звернулася до молодих робітників області із закликом узяти участь у радіофікації села. Ініціативу комсомольців підтримав Запорізький обласний комітет партії. Робітники промислових підприємств області з листопада 1948 р.— до лютого 1949 р. радіофікували 352 сільські клуби, 127 шкіл, побудували в сільській місцевості 45 нових радіовузлів, встановили 4329 радіоточок у будинках колгоспників²⁶.

¹⁹ ІА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 9, спр. 27, арк. 48.

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 349.

²¹ ІА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 6, спр. 625, арк. 67.

²² В. П. Столяренко. Роль партійних організацій західних областей України в розвитку шефства міста над селом (1948—1950 рр.).— «УІЖ», 1962, № 1, стор. 46.

²³ ІА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 102, спр. 1903, арк. 25.

²⁴ Там же, оп. 16, спр. 962, арк. 17.

²⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 3112, арк. 44.

²⁶ ІА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 5, спр. 64, арк. 185.

До кінця 1950 р. кількість трансляційних радіоточок збільшилась у сільській місцевості республіки до 334,1 тис.²⁷

Важливим у роботі Компартії України у післявоєнні роки було питання про добір, розстановку і виховання кадрів. Гостра потреба в кадрах відчувалася на всіх ділянках народного господарства. Зокрема, багато колгоспів і радгоспів, МТС потребували досвідчених організаторів, спеціалістів сільського господарства, механізаторів. Тому Комуністична партія приділяла цій справі велику увагу. Тільки в 1947—1948 рр. з міст республіки було направлено на роботу в сільські райони майже 17 тис. партійних, радянських і господарських працівників²⁸.

Лютневий (1947 р.) Пленум ЦК ВКП(б), накресливши програму відбудови сільськогосподарського виробництва, визнав за необхідне в найкоротші строки ліквідувати нестачу досвідчених кадрів у МТС, колгоспах і радгоспах²⁹. Пленум вважав за доцільне вдосконалити систему навчання сільськогосподарських спеціалістів. На Україні було створено 19 державних дворічних шкіл, які готували кваліфіковані кадри для сільського господарства. Та вони не змогли задовольнити дедалі зростаючих вимог сільськогосподарського виробництва, і тому в роки четвертої п'ятирічки спеціалістів для сільського господарства готували безпосередньо на промислових підприємствах. Так, колектив ХТЗ протягом п'ятиріччя підготував понад 2 тис. трактористів, слюсарів, ковалів, техніків³⁰.

Виконуючи постанову лютневого (1947 р.) Пленуму ЦК ВКП(б), партійні організації України тільки в 1947—1948 рр. направили з міст республіки у сільські райони 5762 спеціаліста сільського господарства³¹.

В роки четвертої п'ятирічки основні зусилля партії і народу було зосереджено на відбудові зруйнованого ворогом народного господарства. Розв'язання цього завдання розпочалося з відбудови й зміцнення сільського господарства, що в основному і визначило зміст та форми шефського руху тих років.

Велика увага, яку приділяли Комуністична партія і Радянський уряд розвитку сільського господарства, спрямування робітничого класу, всіх трудящих міст на всебічну допомогу селянству в якнайшвидшому загоюванні ран війни створили необхідну суспільно-політичну атмосферу для широкого розмаху шефського руху. Робітничий клас продемонстрував глибоке усвідомлення своєї ролі в піднесенні сільського господарства, у зміцненні колгоспного ладу. Шефство міста над селом було в ті роки важливою складовою частиною загальної програми відбудови й дальшого розвитку сільського господарства, соціально-економічного єднання робітників і селян.

Основні напрями шефської діяльності робітничого класу республіки в роки четвертої п'ятирічки полягали у зміцненні матеріально-технічної бази сільського господарства, достроковому проведенні сільськогосподарських робіт, участі шефів-робітників у культурно-освітній роботі на селі, допомозі кадрами в справі поліпшення керівництва сільським господарством та в підготовці сільськогосподарських спеціалістів безпосередньо на промислових підприємствах.

Ці форми шефської допомоги робітничого класу колгоспному селянству збереглися і в наступні роки.

²⁷ Історія Української РСР, т. II, К., 1967, стор. 583.

²⁸ В. Й. Юрчук. Восстановление и укрепление партийных организаций на Украине в 1945—1953 гг.— «Вопросы истории КПСС», 1962, № 6, стор. 81.

²⁹ Див. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, К., 1954, стор. 475.

³⁰ Історія робітничого класу Української РСР, т. II, К., 1967, стор. 333—334.

³¹ Історія селянства Української РСР, т. II, К., 1967, стор. 360.

Шефський рух робітничого класу в роки четвертої п'ятирічки сприяв швидкій відбудові і дальшому піднесенню сільського господарства. Досвід перших післявоєнних років показав, що шефство, як одна із форм співробітництва робітничого класу і колгоспного селянства, прискорює розвиток продуктивних сил села, сприяє його культурному й духовному зростанню, подоланню істотних відмінностей між містом і селом, розумовою і фізичною працею, є дійовим засобом соціалістичного і комуністичного будівництва.

* *

В. Й. Проценко

**ШЕФСЬКА ДОПОМОГА
ТРУДЯЩИХ КИЄВА
ШАХТАРЯМ ДОНБАСУ
В РОКИ ПЕРШОЇ П'ЯТИРІЧКИ**

Яскравою сторінкою в історії нашої Батьківщини була боротьба Комуністичної партії і радянського народу за відбудову Донецького вугільного басейну.

Керуючись вказівками В. І. Леніна про те, що Донбас є основою економіки нашої країни і що «ні про яку відбудову великої промисловості в Росії, ні про яке справжнє будівництво соціалізму не може бути й мови..., якщо ми не відбудуємо, не поставимо на належну висоту Донбас»¹, партія вживала екстрених заходів для своєчасного введення в дію нових шахт, прискорення темпів видобутку вугілля в басейні. Сюди виїжджали члени ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, бригади ВЦРПС та ВУРПСу, на постійну роботу посилалися досвідчені партійні працівники². Для подання практичної допомоги в справі освоєння нової техніки, підвищення технічної грамотності гірників басейну над Донбасом брали шефство науковці та інженерно-технічні працівники Москви та Ленінграда³. Великого значення надавалося організованому набору робітників. Так, за даними Народного Комісаріату Праці СРСР кількість робітників у Донецьку за 1929 р. збільшилася в 5 разів і складала понад 250 тис. чол.⁴ Інтереси соціалістичного будівництва вимагали якнайшвидше залучити ці нові сили до виробництва. А для цього треба було навчити їх грамоти, підвищити політичну свідомість, дати їм кваліфікацію. У цій важливій справі взяли участь трудящі всієї країни.

Значну роль у піднесенні культурного, політичного рівнів та технічної грамотності робітників Донбасу відіграли трудящі м. Києва, які тривалий час шефствували над ними.

У квітні 1929 р. робітники Донбасу через газету «Пролетарська правда» звернулися до трудящих Києва з листом, в якому просили подати їм практичну допомогу в справі підвищення культурного рівня та технічної грамотності. «Нам потрібна реальна практична допомога,— писали вони,— ми чекаємо її від пролетарів Києва, того міста, де зосереджені найбільші культурні сили»⁵. Опублікувавши звернення шахтарів, газета, в свою чергу, закликала трудящих Києва організувати культурне шефство над робітниками Донбасу⁶.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 99.

² «Труд», 20, 24 грудня 1930 р.; «Диктатура труда», 3 листопада 1929 р.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 857, арк. 150, 154; «Горнорабочий», 1929, № 7, стор. 9.

⁴ «Пролетарська правда», 25 липня 1931 р.

⁵ За ударні темпи в підсиленні пролетарського проводу в будівництві української радянської культури (далі — За ударні темпи...), К., 1930, стор. 9.

⁶ О. Карпенко. Похід триває. Київ — Харків, 1930, стор. 10—11.

На лист робітників Донбасу одразу ж відгукнулися партійні, профспілкові й комсомольські організації, співробітники Академії наук, письменники, викладачі й студенти навчальних закладів, працівники музеїв та інших установ. Для офіційного оформлення шефства шахтарі Донбасу послали до Києва делегацію кращих робітників чисельністю майже 600 чол. Члени делегації взяли участь в урочистому засіданні міськради, в першотравневій демонстрації трудящих, відвідали установи Академії наук, зустрілися з письменниками, ознайомилися з музеями, театрами, побували в редакції газети «Київський пролетарій»⁷. У справжнє свято перетворилося підписання 2 травня 1929 р. в Колонному залі Палацу праці угоди про культурне шефство⁸.

Трудящі Києва зобов'язалися допомогти партійним, профспілковим, громадським та культосвітнім організаціям Донбасу в піднесенні культурного рівня робітників, домогтися ліквідації неписьменності й малописьменності серед шахтарів, подавати методичну та практичну допомогу місцевим науковим закладам, донецькій пресі тощо⁹.

При культвідділі Київської окружної ради професійних спілок була створена шефська рада. До її складу ввійшли представники від промислових підприємств, наукових установ, вищої школи, закладів культури та мистецтва. Члени шефської ради здійснювали загальне керівництво шефською роботою, розробляли і обговорювали на культнарадах, культуртивах та робітничих зборах плани культурного шефства над Донбасом, сприяли втіленню їх у життя. Так, на першому засіданні шефської ради з метою встановлення більш тісного спілкування трудящих Києва і Донбасу було вирішено закріпити окремі організації та установи міста за підприємствами та шахтами Донбасу, а також послати делегацію для ознайомлення із станом освітньої та культурно-виховної роботи на Донбасі, до складу якої мали ввійти вчені, викладачі вузів, робітники заводів «Більшовик», «Ленінська кузня» та редакції газети «Пролетарська правда»¹⁰. Поїздка делегації поклала початок зміцненню зв'язків трудящих Києва з робітниками Донбасу. «В історії ще не було такого випадку,— писала газета «Київський пролетарій»,— щоб академіки... спускалися в шахту і давали пояснення робітникам»¹¹.

Протягом першого року шефства в Донбас виїжджало 4 групи викладачів і студентів музично-драматичного інституту, кілька бригад письменників. У шахтарських клубах з успіхом гастролювали Київський робітничий театр, квартети ім. Лисенка та ім. Чайковського. На тривалу роботу сюди були направлені вчителі, керівники музичних і драматичних гуртків, випускники художнього інституту¹². Працівники Київського лекційного бюро за півроку перебування в Донбасі і Криворіжжі прочитали гірникам цих районів понад 1200 лекцій на різноманітні теми¹³.

Київська окружна рада професійних спілок, підводячи підсумки роботи, проведеної організаціями та установами міста протягом першого року шефства, відзначала значну допомогу, подану представниками м. Києва робітничому класу Донецького вугільного басейну.

Особливого розмаху набуло шефство після XVI з'їзду ВКП(б). Ще до з'їзду Центральний Комітет ВКП(б) 17 січня 1929 р. прийняв поста-

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 870, арк. 169.

⁸ «Київський пролетарій», 4 травня 1929 р.

⁹ За ударні темпи..., стор. 26—27.

¹⁰ «Київський пролетарій», 1, 5, 13 червня 1929 р.

¹¹ «Київський пролетарій», 20 червня 1929 р.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 9, спр. 833, арк. 4—5.

¹³ Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-159, оп. 1, спр. 18, арк. 204; Київський міський державний архів (далі — КМДА), ф. Р-326, оп. 1, спр. 218, арк. 14.

нову, яка поклала початок новому етапу в розвитку Донбасу — реконструкції його на новій технічній базі. Для виконання цього завдання ЦК КП(б)У вважав необхідним посилити агітмасову пропаганду, активізувати роботу клубів, червоних кутків, налагодити видання літератури. Рішення з'їзду та постанова ЦК ВКП(б) активізували увагу громадськості Києва на поданні шефської допомоги Донбасу. Шефська рада розглянула питання посилення темпів і поліпшення планування шефської допомоги. 8 листопада 1930 р. трудящі м. Києва на урочистих зборах, присвячених 13-й річниці Жовтня, підписали новий соціалістичний договір про культурне шефство над Донбасом¹⁴.

Вся громадськість Києва палко відгукнулася на цю подію. Так, з ініціативи робітників фабрики ім. Боженка в грудні 1930 р. до Донбасу було організовано культешелон, до складу якого увійшло понад 100 культармійців¹⁵. З радістю зустріли робітники Донбасу приїзд культешелону. На вечорі дружби, що відбувся в Палаці праці Донецького металургійного заводу і транслювався по радіо, посланці киян дали слово допомогти шахтарям перебудувати культосвітню роботу, підпорядкувавши її завданням реконструкції Донбасу, боротьбі за виконання планів 3-го року п'ятирічки¹⁶. Розділені на 12 бригад учасники культешелону за 2 тижні перебування в Донбасі провели значну роботу, охопивши нею майже всі шахти й заводи. Так, бригада бібліотекарів обстежила роботу масових бібліотек Донецька, а також провела з їх працівниками інструктивні бесіди. Артисти театру ім. Франка, студенти та викладачі музично-драматичного інституту дали 38 концертів та вистав в шахтарських клубах, червоних кутках та гуртожитках, на яких побувало 11,5 тис. гірників. Група письменників прочитала робітникам Донецького металургійного заводу ряд лекцій і доповідей про розвиток української радянської літератури, провела 3 літературні вечори, допомогла організувати літературний гурток і налагодити його роботу. Студенти індустріального робітфаку провели на шахті «Смолянка» близько 20 бесід та доповідей про розвиток вугільної промисловості Донбасу та її реконструкцію, налагодили роботу по ліквідації неписьменності, залучили понад 300 трудящих до лав Тсоавіахіму. За їх ініціативою й безпосередньою участю на ряді шахт було організовано виробничо-технічні гуртки для підготовки кваліфікованих робітників. Виїзна редакція газети «Київський пролетарій» разом з редакціями місцевих газет «Диктатура труда» і «Молодий робітник» випустила листівку-бюлетень, в якій висвітлювався досвід кращих виробничників, методи їх праці. Працівники вагону-клубу, в якому демонструвалася антирелігійна виставка, прочитали лекції, провели бесіди та показали кінофільм для гірників шахт «Смолянка», «Вітка», «Пролетарська» та робітників Донецького металургійного заводу¹⁷.

Діяльність культармійців сприяла подоланню недоліків у роботі шахтарів. Так, наприклад, на шахті Щеглівка постійно не виконувалися плани видобутку вугілля. Причинами цього були старі методи праці, низька трудова дисципліна серед шахтарів. На Щеглівку відправилася виїзна редакція культешелону. Її працівники звернулися до гірників шахти з відозвою, у якій закликали їх покласти край відставанню. Разом з редколегією багатотиражки Щеглівської рудоуправи «Зубок» вони організували в лавах і забоях комсомольські й робкорівські пости,

¹⁴ КМДА, ф. Р-326, оп. 1, спр. 61, арк. 10.

¹⁵ «Київський пролетарій», 22 листопада 1930 р.; КМДА, ф. Р-326, оп. 1, спр. 202. арк. 11.

¹⁶ «Диктатура труда», 8 січня 1931 р.

¹⁷ КМДА, ф. Р-326, оп. 1, спр. 202, арк. 11—15.

які повели боротьбу за налагодження виробничої дисципліни та виконання змінних завдань. З метою поширення передового досвіду, подання технічних консультацій робітникам шахти кожного дня виходив екстрений випуск бюлетеня, на сторінках якого виступали вчені Академії наук, провідні спеціалісти гірничої справи. Внаслідок проведеної роботи місячну програму видобутку вугілля гірники шахти виконали до ленинських днів. Шахта Щеглівка стала передовою, на неї почали орієнтуватися всі робітники Донбасу¹⁸.

З новою силою розгорнулося шефство трудящих Києва у квітні 1931 р. після звернення робітників одного з тульських заводів до всіх робітників і колгоспників СРСР — повести рішучу боротьбу за своєчасне введення в дію 518 нових фабрик і заводів та організацію 1040 МТС і колгоспів. З окремим листом робітники Тули звернулися до гірників Донбасу, в якому пропонували їм розгорнути масову бойову кампанію за перегляд норм видобутку вугілля, щоб дати країні ще більше «чорного золота», необхідного для безперебійної роботи підприємств¹⁹. Прагнучи допомогти трудящим Донбасу у виконанні їх зобов'язань, кияни послали шефську допомогу. У травні 1931 р. на пленумі шефської ради було вирішено відрядити до Донбасу другий культешелон. До його складу, крім письменників, бібліотечних працівників, лікарів, лекторів-антирелігійників, акторів, студентів та викладачів вузів, були включені бригади інженерів, хіміків, будівельників, комунальників та спеціалістів інших галузей виробництва. Трудящі Києва поставили перед учасниками культешелону завдання допомогти гірникам Донбасу виконати накреслені партією та урядом плани видобутку вугілля, необхідного для своєчасного введення в дію нових підприємств та організації МТС і колгоспів.

Під час перебування в Донбасі учасники культешелону подали допомогу робітникам-винахідникам, налагодили роботу лабораторій, на ряді шахт провели технічні консультації²⁰. Працівники кіностудії за 20 днів створили на місцевому матеріалі короткометражний фільм, присвячений проблемі механізації Донбасу²¹. Члени художньої бригади, до складу якої ввійшли кращі артисти київських театрів, студенти та викладачі музично-драматичного інституту, дали на шахтах, в цехах заводів ряд концертів та вистав, на яких побувало понад 8 тис. шахтарів. Працівники виізної редакції «Пролетарської правди» систематично друкували на сторінках газети нариси про передових робітників, списки ударників виробництва, нещадно критикували порушників трудової дисципліни, ледарів, симулянтів. Спеціальна сторінка газети була виділена для популяризації передових методів праці, висвітлення роботи раціоналізаторів та винахідників. Гірники 6-го забою Східної лави боролися за право називатися ударною лавою ім. газети «Пролетарська правда»²². Значну роботу в справі ліквідації неписьменності та малописьменності, а також антирелігійної пропаганди провели бригади київського товариства «Геть неписьменність» та Спілки воєвничих безвірників²³. Внаслідок проведеної 2-им культешелоном роботи зміцнилися шефські зв'язки трудящих Києва та Донбасу, підвищився культурний рівень робітників вугільного басейну, значно активізувалася культосвітня робота. Надалі, за проханням донецьких організацій, було вирішено

¹⁸ «Пролетарська правда», 17 січня 1931 р.

¹⁹ «Известия ВЦИК», 5 квітня 1931 р.

²⁰ КМДА, ф. Р-326, оп. 1, спр. 205, арк. 7.

²¹ «Диктатура труда», 29 квітня 1931 р.

²² Там же.

²³ КМДА, ф. Р-752, оп. 1, спр. 11, арк. 33.

обслуговувати робітників Донбасу за їх замовленнями, надсилаючи спеціальні бригади згідно раніше розробленого плану²⁴.

У своїх замовленнях гірники просили шефраду надсилати їм фахівців для роботи в гуртках художньої самодіяльності, у бібліотеках, школах лікнепу, клубах, червоних кутках тощо, а також допомагати методичною літературою. Так, Донецький райком металістів потребував спеціалістів з виробничої пропаганди та допомоги у проведенні двотижневика техніки²⁵. Правління Костянтинівського міського будинку культури просило допомогти методичною літературою та надіслати плани роботи київських культосвітніх закладів з метою запозичення досвіду роботи²⁶. Враховуючи запити трудящих вугільного басейну, сектори шефради посилали на Донбас методичну та учбову літературу, сценарії тематичних вечорів, плани роботи агітбригад, бібліотечки. Для подання практичної допомоги на місцях організувалися виїзди бригад. Так, київські працівники освіти разом з членами добровільного товариства «Геть неписьменність» провели перепис неписьменних та малописьменних на Донбасі, для їх навчання було мобілізовано культармійців і проведено з ними заняття з методики²⁷. Тільки на шахтах «Смолянка» і «Рутченківка» було організовано 20 семінарів, на яких підготовлено 300 чол. для проведення індивідуально-групового навчання та політбесід. Сотні шахтарів було залучено до лав добровільного товариства «Геть неписьменність», створено 60 нових осередків товариства, організовано близько 100 груп для навчання неписьменних. Спільною працівників освіти на постійну роботу до Донбасу було надіслано понад 40 вчителів²⁸.

Мистецтвознавчий сектор шефради постійно надсилав на Донбас бригади кращих митців Києва, серед яких були композитори, музиканти, артисти. Бригади дали в клубах та червоних кутках понад 30 концертів, провели консультації з музичними та драматичними гуртками Макіївки, організували районну олімпіаду самодіяльного мистецтва. На постійній роботі в Макіївці залишалося близько 30 працівників мистецтва²⁹. У травні 1931 р. на Донбас виїхала капела «Думка». Понад 4 місяці гастролювали тут симфонічний оркестр та театральний колектив «Іскра»³⁰.

Для підготовки кадрів культосвітніх працівників донецькі організації направляли своїх представників на навчання до учбових закладів Києва³¹. Так, тільки в 1931 р. Київський художній інститут зарахував студентами 50 робітників шахт Донбасу — кращих учасників художньої самодіяльності³².

Протягом 6 місяців перебував на Донбасі перший Київський робітничий театр. Тільки у квітні 1931 р. на шахтах Голубівки, Максимівського рудника, «Марія», «Ірміно» актори театру дали 37 вистав, які відвідали понад 20 тис. глядачів. Актори робітничого театру налагодили культосвітню роботу в гуртожитках шахт № 6, 22, ім. Крупської, «Марія», прочитали в червоних кутках цих гуртожитків ряд доповідей, дали 8 концертів. З нагоди міжнародного свята солідарності трудящих 1 травня відбувся карнавал і вистава, прибуток від якої було передано на поліпшення побуту в шахтарських гуртожитках. Ударна бригада акторів ра-

²⁴ Там же. ф. Р-326, оп. 1, спр. 205, арк. 8.

²⁵ Донецький обласний державний архів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 659, арк. 81, 99.

²⁶ КМДА, ф. Р-326, оп. 1, спр. 43, арк. 3.

²⁷ Там же. ф. Р-752, оп. 1, спр. 11, арк. 38.

²⁸ Там же, ф. Р-326, оп. 1, спр. 205, арк. 40.

²⁹ Там же.

³⁰ Там же, спр. 204, арк. 219, 221; спр. 205, арк. 19.

³¹ Донецький обласний державний архів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 650, арк. 157.

³² ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 4, спр. 817, арк. 196.

зом з художніми керівниками працювала у свій вихідний день в шахті № 22, де перевиконала завдання по підбутовуванню лави³³. Надзвичайно тепло відгукнулися шахтарі про колектив першого Київського робітничого театру, відзначаючи ідеологічну чіткість репертуару і високу виконавську майстерність акторів. Так, рудками шахт Першотравневого крила та «Голубівка», висловлюючи їм свою подяку, писали що «...театр провадить роботу темпами ударництва та методом пролетарської солідарності, ...робота театру цілком зрозуміла і методом доступна масовому шахтарському глядачеві»³⁴. Успішно гастрював на Донбасі і другий Київський робітничий театр. Використовуючи виключно місцевий матеріал, його колектив висвітлював питання боротьби за новий побут, хід передвиборної кампанії до Рад, роботу серед робітників-сезонників, проводив антирелігійну пропаганду тощо. Тільки з грудня 1930 по березень 1931 р. в палацах культури і шахтарських клубах актори театру дали 77 вистав³⁵. Глядачі писали в листах, надісланих до шефради, що другий робітничий театр своїм репертуаром та художнім оформленням цілком відповідає вимогам шахтарів, «...це той театр, якого вимагає на сьогодні робітнича аудиторія»³⁶. Йдучи назустріч побажанням робітників і виконуючи прохання Донецького окружного виконавчого комітету, президія Київської міської Ради професійних спілок (вересень 1931 р.) залишила другий робітничий театр на постійній роботі в Макіївці³⁷.

Шефська допомога трудящих Києва робітникам Донбасу постійно перебувала під контролем Київського міського партійного комітету, Всеукраїнської та Київської окружних рад професійних спілок. Так, у вересні 1931 р. група міськкому партії, обстеживши роботу шефради, підкреслила, що замовлення робітників Донбасу виконуються вчасно, з підприємствами й установами вугільного басейну підтримується постійний зв'язок³⁸. Президія Київської міської ради професійних спілок, підводячи підсумки дворічного шефства, у резолюції від 3 листопада 1931 р. відзначала чималі досягнення в справі піднесення свідомості робітників вугільного басейну, підвищення їх політичного, культурного та виробничо-технічного рівнів³⁹. З метою обміну досвідом шефської роботи, якого набули київські партійні й профспілкові організації, та залучення до цієї справи якомога більшої кількості трудящих були надруковані і розповсюджені на підприємствах афіші з 1-им і 2-им договорами про культурне шефство киян над робітниками Донбасу⁴⁰. Робота шефських організацій постійно висвітлюється на сторінках періодичних видань — газет та журналів. У Києві та Донецьку довгий час функціонували виставки, матеріали яких популяризували досвід шефства та його результати⁴¹. Все це сприяло дальшому розгортанню шефства. Досвід київських робітників з успіхом використовувався трудящими Харкова, Дніпропетровська, Одеси, які шефствували над робітниками Кривого Рога, Горлівки та Луганська⁴².

³³ КМДА, ф. Р-1, оп. 1, спр. 3627, арк. 23—24.

³⁴ Там же, арк. 26—27.

³⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2595, оп. 1, спр. 3830, арк. 9; КМДА, ф. Р-326, оп. 1, спр. 204, арк. 325.

³⁶ КМДА, ф. Р-326, оп. 1, спр. 204, арк. 327—328.

³⁷ Там же, спр. 214, арк. 356, 405.

³⁸ Там же, спр. 202, арк. 233—234.

³⁹ Там же, арк. 271.

⁴⁰ Там же, спр. 4, арк. 1—4.

⁴¹ Там же, спр. 61, арк. 7, 89.

⁴² Там же, арк. 233; «Культуробітник», 1931, № 19—20, стор. 21; «Червоний гірник», 26 червня 1930 р.; Розвиток української культури за роки Радянської влади. К., 1967, стор. 85.

Боротьба Комуністичної партії та Радянського уряду за швидкі темпи розвитку Донецького вугільного басейну, мобілізація на розв'язання цього завдання трудящих усієї країни увінчалися цілковитим успіхом. На кінець першої п'ятирічки Донбас дав країні 44 млн. т вугілля проти 27,3 — у 1928 р., а деякі шахти виконали план першої п'ятирічки вже на початку 1931 р.⁴³ Велика заслуга в цьому належала також трудящим Москви, Ленінграда, Києва, які, відгукнувшись на заклик партії, тривалий час подавали допомогу робітничому класу Донбасу.

Успіхи, досягнуті робітничим класом Донбасу в роки першої п'ятирічки, значно прискорили виконання ленінської політики індустріалізації, сприяли зміцненню економіки СРСР, відіграли значну роль у побудові соціалізму в нашій країні.

⁴³ Історія Української РСР, т. 2, К., 1967, стор. 293—294; Л. Азовский. Топливная база СССР, Харьков, 1933, стор. 7.

Т. Ф. Дем'янова
ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
РАДЯНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ПРАВДА»
(1932—1937 рр.)

Важливою складовою частиною ленінського плану побудови соціалізму в нашій країні була культурна революція. Втілюючи ленінські накреслення в життя, Комуністична партія постійно дбала про розвиток усіх галузей найпрогресивнішої в

світі радянської культури і, зокрема, художньої літератури.

Ще задовго до перемоги Великого Жовтня В. І. Ленін у праці «Партійна організація і партійна література» визначив важливу роль літератури та мистецтва у класовій боротьбі трудящих, встановленні диктатури пролетаріату і побудові соціалізму. Формулюючи суть принципу комуністичної партійності і народності літератури, Володимир Ілліч наголошував, що творчість майстрів художнього слова «повинна стати *частиною* загальнопролетарської справи»¹.

Велика Жовтнева соціалістична революція створила всі умови для бурхливого розвитку художньої літератури та її участі у будівництві нового суспільства. Особливе місце в історії нашого красного письменства належить 30-м рокам, які ознаменувалися такими важливими для нього подіями, як вихід у світ постанови ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» (квітень 1932 р.)², що відкривала якісно новий етап розвитку багатонаціональної радянської літератури, та I Всесоюзний з'їзд радянських письменників (серпень 1934 р.).

Велика роль у розвитку літературного процесу в нашій країні, в популяризації кращих досягнень літератур народів СРСР у цей час належала центральному органу нашої партії газеті «Правда». На її сторінках систематично публікувалися тексти різних партійних документів, передові та редакційні статті, а також інші матеріали, в яких визначалася політика ВКП(б) та Радянського уряду в галузі художньої творчості, намічалися далішні шляхи розвитку соціалістичної культури. В газеті на високому ідейно-політичному рівні аналізувалася творчість багатьох провідних письменників Країни Рад, вміщувалося краще з написаного

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 93.

² КПСС в резолюціях и рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК, т. 5, М., 1971, стор. 44—45.

представниками нашої багатонаціональної, зокрема української радянської, літератури. Особливо широко розгорнулася ця робота після прийняття у квітні 1932 р. згадуваної вже постанови ЦК ВКП(б). Протягом досліджуваного періоду (1932—1937 рр.) газета опублікувала понад 20 передових і редакційних статей, присвячених культурному будівництву, розвитку радянської художньої літератури, в тому числі й української³.

Виконуючи постанову Центрального Комітету партії, «Правда» надрукувала серію статей з питань теорії літератури, соціалістичного реалізму, боротьби з ворожою ідеологією тощо. Глибокою актуальністю, партійністю і пристрасністю відзначалися виступи О. М. Горького, насамперед такі його статті, як «З ким ви, майстри культури?», «Про стару і нову людину», «Про літературу», які відіграли величезну роль у консолідації художників слова всіх братніх республік.

У 1934 р. «Правда» детально висвітлювала хід підготовки та роботу I Всесоюзного з'їзду радянських письменників. У матеріалах, присвячених цій важливій події в культурному житті народів СРСР, наголошувалося на зміцненні зв'язків творчої інтелігенції з Комуністичною партією, з життям трудящих та їх боротьбою за побудову соціалізму. «Важливо те,— писала газета напередодні відкриття з'їзду,— що переважна більшість письменників, творців духовних цінностей, безроздільно і безповоротно йде з партією більшовиків, з пролетаріатом, з народом Радянської країни. В пролетаріаті і трудящих масах, в їх боротьбі, в їх ділах і думках радянські письменники знаходять джерело свого натхнення і творчості, в них бачать єдину свою аудиторію. Відданість ідеям соціалізму новоствореного Союзу радянських письменників — безсумнівна»⁴.

З'їзд став яскравою демонстрацією дружби народів СРСР, сприяв взаємному збагаченню братніх національних літератур, підкреслив їх новаторський характер. Він завершив організаційну і творчу перебудову всього літературного життя в країні, закріпив створення Союзу радянських письменників, відкрив широкі горизонти для художньої творчості на основі методу соціалістичного реалізму.

В період роботи I Всесоюзного з'їзду радянських письменників «Правда» публікувала промови, з якими виступали на ньому представники творчої інтелігенції з усіх куточків нашої Батьківщини, зокрема й з Радянської України. Так, у промові голови Спілки радянських письменників України І. Ю. Кулика, надрукованій у газеті 20 серпня 1934 р., розповідалося про підсумки роботи I Всеукраїнського з'їзду літераторів, що проходив у червні 1934 р., містився аналіз української радянської літератури, успіхи якої стали можливими завдяки ленінській національній політиці партії в галузі культури, братнім інтернаціональним зв'язкам з культурою і літературою всіх народів нашої країни, насамперед великого російського народу.

Крім промови І. Ю. Кулика, «Правда» опублікувала й виступи І. Микитенка («Творчий характер письменника»), П. Панча («Про героя нашого часу»), Н. Забіли («Дітям — відмінну книгу»), М. Бажана («Отруйний мед з потворних квітів»), І. Кочерги («За сюжетну п'єсу») та інших делегатів з'їзду від української письменницької організації⁵. Ці виступи були пронизані «чуттям єдиної родини», гордістю за багатона-

³ «Правда», 9 травня 1932 р.; 11 липня, 9 вересня, 21 листопада 1933 р.; 28 липня, 17, 21—24, 29 серпня, 12 грудня 1934 р.; 14 січня, 14 травня 1935 р.; 24 березня, 15 липня 1936 р.; 23 квітня, 24 грудня 1937 р.

⁴ «Правда», 17 липня 1934 р.

⁵ «Правда», 22, 24, 26, 28—30 серпня 1934 р.

ціональну радянську літературу, впевненістю в тому, що письменники Радянської України з честю виконають поставлені перед ними завдання.

Свідченням пильної уваги Комуністичної партії до української радянської літератури було ґрунтовне висвітлення на сторінках «Правды» підсумків I з'їзду письменників нашої республіки⁶, різних питань літературного процесу на Україні. Так, 10 червня 1935 р. газета опублікувала виступ на пленумі правління СПУ секретаря ЦК КП(б)У П. П. Постишева, який, проаналізувавши розвиток української радянської літератури за період, що минув з часу Великої Жовтневої соціалістичної революції, піддав справедливій критиці розгромлені ще в 20-х роках буржуазно-націоналістичні ухили та їх теоретиків на чолі з Шумським і Хвильовим⁷. П. П. Постишев спинився також на завданнях партійного керівництва культурою та літературою в умовах соціалістичного будівництва, звернув увагу письменників на необхідність дальшого підвищення ідейного та художнього рівня літературних творів. «...Письменник,— говорив він, звертаючись до літераторів республіки,— повинен бути справжнім борцем за здійснення найпередовіших ідеалів людства, носієм яких є наша партія... Обстановка для вашої творчості зараз виключно сприятлива. Міцною ходою, єдиним інтернаціональним фронтом літератур усіх народів України і всього Радянського Союзу боріться за справжню творчість великої радянської художньої літератури України»⁸.

Газета систематично публікувала статті і рецензії українських літературознавців і критиків, відгукувалася на кожну видатну подію в творчому житті художньої інтелігенції республіки. 21 листопада 1933 р. весь номер «Правды» був присвячений успіхам індустріально-колгоспної Радянської України. Тут, зокрема, було вміщено широко відомий нині вірш П. Г. Тичини «Партія веде» на мові оригіналу та передову статтю під такою ж назвою.

Поряд з іншими жанрами, газета багато уваги приділяла розвитку радянської, в тому числі й української, драматургії, орієнтувала драматургів на повнокровне відображення пафосу соціалістичного будівництва, героїчних бойових і трудових подвигів народу. «Наші письменники,— наголошував орган Центрального Комітету партії,— повинні проїнятися величезною повагою до театрального глядача і дати йому таку художню продукцію, яку він вправі від них вимагати»⁹. На сторінках «Правды» були вміщені рецензії на п'єси «Загибель ескадри» О. Є. Корнійчука, «Майстри часу» («Годинникар і курка»), І. А. Кочерги, «Дівчата нашої країни» І. К. Микитенка та ін. Завдяки цьому п'єси українських авторів діставали всесоюзне визнання. Так, про «Загибель ескадри» О. Є. Корнійчука газета писала, що цей твір є результатом зростаючої майстерності молодого драматурга, «однією з кращих історико-революційних п'єс», великою і безсумнівною заслугою якої, крім художніх якостей, є те, що вона «завдає міцного удару по українському націоналізмові і виховує глядачів у дусі пролетарського інтернаціоналізму»¹⁰.

Відзначаючи успіхи, яких українська література досягла в повоєнних роки, «Правда» 15 липня 1936 р. підкреслювала: «Нині ми маємо вже значні кадри радянських письменників. Серед них є й такі, що починали свій творчий шлях ще до революції. Широкий радянській гро-

⁶ «Правда», 18 червня, 15 серпня 1934 р.

⁷ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1971, стор. 349.

⁸ «Правда», 10 червня 1935 р.

⁹ «Правда», 29 серпня 1934 р.

¹⁰ «Правда», 5 квітня 1934 р.

мадськості відомі видатні сучасні українські поети — Тичина, Рильський, Бажан, Первомайський, Усенко, драматурги — Корнійчук, Микитенко, Кочерга, автори великих прозаїчних творів — Головка, Панч, Кириленко, Копиленко, Яновський, Смолич, Ів. Ле...». У цьому ж номері газети, як свідчення великого вкладу українських радянських письменників у зміцнення духовного єднання народів, були надруковані вірші П. Тичини, уривки з поеми Ш. Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» в перекладі М. Бажана та з роману у віршах «Євгеній Онєгін» О. С. Пушкіна в перекладі М. Рильського. Тут же містилися статті «Дружба народів» М. Бажана, «Шевченко і поети братніх республік» П. Тичини, «Поезія наших днів» М. Рильського, «Роки громадянської війни» П. Панча, «Герої села» І. Ле, «Співці соціалістичної індустрії» І. Микитенка.

Наприклад, у статті М. Бажана йшлося про той значний вклад, який внесли українські літератори у скарбницю художніх цінностей нашої країни, про переклади на українську мову кращих творів російської, білоруської, грузинської, вірменської, казахської, азербайджанської літератур, епосу Ойротії тощо. Він висловив упевненість в тому, що українська радянська література, «вільно розвиваючись, буде квітнути в братньому єднанні, у глибокій співтворчості, в загальному соціалістичному устремлінні з великою російською літературою, з літературою народу, який кров'ю допоміг народові України завоювати свободу і радість»¹¹. Такою ж упевненістю була проникнута й стаття М. Рильського, який, зокрема, писав: «Для мене немає сумніву в тому, що в багатоголосому хорі поезії Радянського Союзу наша поезія має свій тембр, свою яскраво окреслену мелодію, свій характер... Великих узагальнень чекає читач від нас, поетів. Епопеї, якої не знає світ. Ми повинні дати поеми не лише за назвою, не лише за кількістю рядків, але й за широтою охоплення... Праця, пильне вивчення світу і скарбниць світової поезії, сміливість і повага до найбільшого критика — народу — ось наша дорога, друзі поети»¹².

З оцінкою деяких творів українських письменників виступали на сторінках органу ЦК ВКП(б) видатні партійні та державні діячі. Так, у статті «Про п'єси, присвячені Жовтню» Н. К. Крупська, аналізуючи «Правду» О. Корнійчука та «Людину з рушницею» російського драматурга М. Погодіна, з похвалою відгукувалася про роботу обох авторів. «На п'єсі О. Корнійчука «Правда», — писала вона, — глядачі аплодують перемогам робітників, успіхам братання, роблять уголос зауваження, вигукують, — видно, переживають п'єсу разом з автором і артистами, що її грають. Це, по-моєму, дуже велике досягнення. Коли з'являється Ленін, публіка вибухає громом оплесків... Обидві п'єси гарні, співзвучні з переживаним моментом»¹³.

Важливою формою популяризації досягнень української радянської літератури було публікування газетою літературних портретів провідних письменників республіки. У 1935 р., наприклад, вона вмістила змістовні статті про П. Панча, Ю. Яновського, П. Тичину, О. Копиленка¹⁴. Їх автори — українські та російські літературознавці і критики — розповідали про життя, творчість, ідейні шукання і труднощі, які цим письменникам довелося подолати, перш ніж вони написали твори, гідні своєї революційної епохи.

У зв'язку з 5-ю річницею постанови ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» «Правда» опублікувала статтю І. Ми-

¹¹ «Правда», 15 липня 1936 р.

¹² Там же.

¹³ «Правда», 13 грудня 1937 р.

¹⁴ «Правда», 30 липня, 17, 24 серпня, 13 вересня 1935 р.

китенка «На піднесенні». Відзначаючи успіхи української радянської поезії, нерозривно пов'язані з іменами таких яскравих її представників, як П. Тичина, М. Рильський, Л. Первомайський, М. Бажан, П. Усенко, він писав: «Можна без перебільшення сказати, що українська радянська поезія за це п'ятиріччя зайняла одно з найпередовіших місць у поезії Радянського Союзу»¹⁵.

Велику роль у підвищенні ідейно-естетичного рівня української радянської літератури, в її дальшому розвитку відіграли вміщені в «Правду» огляди літературно-художніх та громадсько-політичних журналів — органів СПУ. Так, у 1933 р. в газеті були опубліковані замітки про журнал «Літературный Донбасс»¹⁶, що допомогло його редакції критично осмислити і усунути недоліки в роботі, підвищити ідейний рівень публікацій, запозичити краще з досвіду аналогічних видань в інших республіках.

Навіть цей побіжний огляд виступів «Правды» з питань української радянської літератури в 1932—1937 рр. свідчить про ту велику допомогу, яку подавав їй центральний орган нашої партії. Газета виявляла постійну увагу до творчих проблем, що поставали перед письменниками республіки, дбала про підвищення ідейно-теоретичного рівня та підвищення професійної майстерності літераторів. Вона виховувала у них почуття глибокої відповідальності за письменницьку працю перед партією, перед народом. Все це стало запорукою дальшого бурхливого розвитку літератури українського народу — складової і невід'ємної частини багатонаціональної радянської літератури.

¹⁵ «Правда», 23 квітня 1937 р.

¹⁶ «Правда», 14 грудня 1933 р.

С. К. Мішурієва

**УЧАСТЬ РАЙНИ КАНДЕВОЇ
В РОБОТІ ОРГАНІВ
НАРОДНОЇ ОСВІТИ
НА УКРАЇНІ (1928—1938 рр.)**

Боротьба за соціалістичну індустріалізацію і колективізацію сільсько-го господарства в нашій країні була безпосередньо зв'язана із завданням підвищення культурного рівня робітничого класу і трудящого селянства.

Успіхи в культурному будівництві, досягнуті за відбудовний період, повністю підтвердили лєнінське вчення про культурну революцію як органічну складову частину соціалістичного будівництва. Проте вони далеко не відповідали темпам економічного розвитку країни.

При переході до соціалістичної індустріалізації половина сільського і майже третина міського дорослого населення були неписьменними. Скрізь відчувалася гостра потреба в кваліфікованих кадрах¹.

Тому в перші роки соціалістичного будівництва центральне місце в діяльності Комуністичної партії і Радянського уряду займало питання народної освіти і, насамперед, запровадження загальнообов'язкового початкового навчання — необхідної умови для здійснення культурної революції в СРСР.

Згідно з постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 30 липня 1924 р. на Україні вводилося загальне навчання дітей. По всій республіці прова-

¹ Історія Української РСР, том другий, К., 1967, стор. 300.

дився облік дітей шкільного віку. Дво-, трикласні школи перетворювалися у чотирикласні. Було відкрито десятки педагогічних курсів з різним строком навчання. На роботу в шкolu поверталися вчителі, які працювали не за фахом. ЦК комсомолу проводив мобілізацію комсомольців на вчительську роботу.

25 липня 1930 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову про загальне обов'язкове початкове навчання, якій 14 серпня того ж року ЦВК і РНК СРСР відповідною постановою надали сили закону. В ній були накреслені конкретні заходи щодо розширення сітки шкіл й охоплення навчанням дітей шкільного віку, дальше зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл й забезпечення їх необхідними педагогічними кадрами.

23 серпня 1930 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про запровадження загального обов'язкового початкового навчання на Україні», в якій підкреслювалася необхідність починаючи з 1930/31 навчального року повсюдно охопити не менш як чотирирічним навчанням дітей та підлітків 8—15 років.

1930 р. при РНК СРСР та раднаркомах союзних республік, крайових, обласних виконкомах, а також при міських, районних, сільських Радах депутатів трудящих були створені комітети сприяння всеобучу. До їх складу входили представники державних, партійних, профспілкових, комсомольських та інших громадських організацій. На них покладалося завдання роз'яснювати й проводити в життя постанови партії та уряду про всеобуч. При уряді України комітет сприяння всеобучу очолював голова РНК УРСР В. Я. Чубар.

В успішному виконанні завдань всеобучу й ліквідації неписьменності серед 200 тис. болгарського населення, яке в 20—30-х роках проживало на території України і користувалося всіма правами, що й радянські люди, визначна роль належала болгарським політемігрантам і, зокрема, революціонерці, педагогу-марксисту Райні Михайлівні Кандевої.

Райна Кандева народилася в 1882 р. у м. Стара Загора (Болгарія) в сім'ї шевця-кустаря. Незважаючи на тяжкі умови життя, закінчила школу. Навчаючись у старших класах педагогічної гімназії, познайомилася з соціалістами. Їх ідеї Райна сприйняла під час свого перебування в соціалістичному гуртку, яким керував Г. Кіркoв. Після X з'їзду партії (1903 р.), на якому Болгарська робітнича соціал-демократична партія розкололася на тісних соціалістів-марксистів («тісняків») і широких соціалістів-опортуністів («широких»), Райна Кандева стала членом БРСДП («тісняків»). Працюючи вчителькою в с. Єлехча (нині с. Тракієць Хасківського округу), вона брала активну участь в організації просветительської групи «Свідомість», де вела революційну діяльність серед робітників. На XI з'їзді партії (1904 р.) познайомилася з Д. Благоевим та Г. Димитровим.

В 1913 р. Райну Кандеву було обрано членом Центральної жіночої комісії по роботі серед жінок при ЦК БРСДП («тісняків»). На шпальтах газети «Учителска искра» друкувалися її численні статті з питань навчання і виховання підростаючого покоління, революційної діяльності вчителів-соціалістів. Під час першої світової війни на сторінках партійної преси полум'яна революціонерка закликала болгарських жінок стати під червоне знамено робітничого класу, на чолі якого стояла партія тісних соціалістів.

1919 р. Р. Кандева стала головним редактором газети «Равенство» — органу Центральної жіночої комісії при ЦК ВКП. Разом з своїм чоловіком видним партійним діячем Ламбі Кандевим та іншими вчителями-комуністами вона широко популяризувала заходи Радянського уряду в розвитку народної освіти.

1923 р. Р. Кандева брала активну участь у підготовці антифашистського збройного повстання. В квітні 1925 р. внаслідок фашистського терору в Болгарії було вбито понад 500 комуністів. 16 квітня фашисти заарештували Райну і Ламбі Кандєвих, а 18 квітня по-звірячому вбили Ламбі. Райну було випущено з тюрми під поліцейський нагляд. 1926 р. за рішенням партії вона спочатку емігрувала до Албанії, а в 1928 р.— прибула до Радянського Союзу.

Представництво БКП у ВККІ направило Р. Кандєву працювати в Преславський болгарський педагогічний технікум. Ставши в березні 1929 р. директором цього середнього навчального закладу, членом Коларівського райкому партії і секретарем партосередку в с. Преслав, вона внесла вагомий вклад у справу соціалістичного будівництва в Коларівському районі Мелітопольського округу і, насамперед, у підготовку вчительських кадрів для болгарських шкіл України².

В серпні 1930 р. на районній вчительській конференції Р. Кандева у своєму виступі заявила, що є всі можливості для здійснення всеобучу й ліквідації неписьменності серед болгарського населення. «Необхідно лише,— продовжувала вона,— щоб закінчення 5 класу зараз стало обов'язковим, а до кінця п'ятирічки всі учні повинні закінчити 7 класів»³. Р. Кандева відзначила також необхідність підготовки педагогічних кадрів, організації з допомогою викладачів технікуму в селах вечірніх курсів по підготовці вчителів, підвищення вимог і поліпшення якості навчально-виховної роботи⁴.

Виконуючи рішення ЦК КП(б)У про запровадження в республіці обов'язкового початкового навчання, бюро Коларівського райкому партії зобов'язало усі районні, сільські партійні і громадські організації мобілізувати населення для освітньої справи. Були проведені збори, на яких роз'яснювалася суть закону про всеобуч, ставилися конкретні завдання щодо подолання труднощів у цій нелегкій справі. В 1931 р. план охоплення дітей шкільного віку загальним обов'язковим початковим навчанням в обсязі чотирирічної школи в болгарських селах було виконано на 76%. 96,3% школярів-болгар навчалися в школах⁵.

Проблемам всеобучу велику увагу приділяв журнал «Млад ударник», відповідальним редактором і упорядником якого з 1931 по 1933 рр. була Р. Кандева. Так, наприклад, уже в його першому номері (вересень 1931 р.) підкреслювалося, що «наше початкове навчання є обов'язковим і політехнічним. У Радянському Союзі діти не повинні залишатися неписьменними»⁶. Далі в цьому ж номері наголошувалося на необхідності проведення роботи серед дітей робітників, батраків, бідняків і середняків з тим, щоб якомога більше залучити їх до школи.

Щоб привернути увагу населення до всеобучу в республіці було проведено місячник громадського огляду загального навчання. Промислові підприємства та установи брали шефство над школами, допомагали ремонтувати й обладнувати їх. У містах і селах відбувалися масові суботники: трудящі споруджували школи, ремонтували та виготовляли обладнання тощо. Вже в 1931/32 навчальному році на Україні було відкрито 14 200 нових шкільних приміщень⁷. План по всеобучу в

² «Народна просвета», 1972, № 7, стор. 105-111.

³ Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 366, оп. 1, спр. 14, арк. 18.

⁴ Там же.

⁵ «Млад ударник», 1931, № 1, стор. 12.

⁶ Там же, стор. 5.

⁷ М. С. Гриценко. Нариси з історії школи УРСР (1917-1967), К., 1968, стор. 119.

багатьох районах республіки, в тому числі й болгарських, був переви-конаний.

Велику роль у боротьбі з неписьменністю відіграли написані Р. Кандевою «Буквар», «Граматика за п̄рвоначалното училище», «Буквар за ликбеза» та інші її підручники. Так, у ряді нарисів, вміщених у підручнику «Буквар за ликбеза», йдеться про роль знань в соціалістичному будівництві. «Радянська влада, робітники й трудящі селяни,— писала Р. Кандева,— під керівництвом Комуністичної партії приступили до ліквідації неписьменності. Неписьменним важче справлятися з машинами, грамотні легко опановують ними, легко стають технічно грамотними... Боротьба проти неписьменності є боротьбою за здійснення соціалістичного будівництва, боротьбою за соціалізм»⁸. Посилаючись на Декрет РНК від 26 грудня 1919 р. про ліквідацію неписьменності, болгарська революціонерка відзначала, що за 12 років з дня його опублікування 20 млн. неписьменного дорослого населення ліквідували цю найганебнішу спадщину царизму. Проте, говорить вона далі, в країні ще налічується 10 млн. неписьменних, а тому «перед нами стоять три завдання: перше — вчитися, друге — вчитися, третє — вчитися»⁹.

В нарисах «В. І. Ленін», «Клянемося тов. Леніну», «Заповіт Леніна», «По ленінському шляху» та інших матеріалах розповідається про ленінську політику партії в справі соціалістичного будівництва, про труднощі, які виникли внаслідок розкольніцької діяльності «лівих» і «правих» опортуністів у питанні щодо перебудови життя села на соціалістичних засадах. «Є один шлях, по якому йде Ленінська Комуністична партія,— писала Р. Кандева в нарисі «По ленінському шляху».— Це — шлях свідомої класової боротьби, шлях, указаний Леніном, шлях соціалістичного будівництва... Робітничий клас у союзі з трудящим селянством під керівництвом Комуністичної партії стоїть на чолі цієї боротьби. Кожен, хто намагається відвернути партію з цього шляху, є ворогом робітничого класу, трудящого селянства»¹⁰. «Буквар за ликбеза» широко знайомив підлітків і дорослих, які навчалися, з життям сіл, колгоспів, буднями Червоної Армії, індустріалізацією країни. В ньому вміщені нариси про МТС, сільськогосподарські машини, доменні печі тощо¹¹, а також є сторінки, що розповідають про тяжке становище болгарських трудящих. У нарисах «Як живуть робітники і трудящі селяни в Болгарії» та «3 життя робітників у Болгарії» йдеться про жахливі умови життя і праці болгарських робітників і селян. «У Болгарії з п'яти-мільйонним населенням — близько 250 тис. безробітних, які разом із сім'ями становлять понад 1 млн. душ приречених на голод через те, що влада знаходиться в руках багатіїв, капіталістів-фабрикантів, банкірів, куркулів і лихварів..., що там панує фашизм, фашистський терор»¹². У підручнику подано матеріали про героїчне антифашистське збройне повстання (вересень 1923 р.) у Болгарії, його жорстоке придушення та криваві репресії проти робітників, селян і Болгарської комуністичної партії. В кінці підручника надруковані методичні поради і рекомендації вчителям — керівникам шкіл і пунктів ліквідації неписьменності¹³.

1932 р. Всеукраїнське відділення Центрвидаву випустило у світ болгарською мовою як підручник для шкіл неписьменності й малописьмен-

⁸ Р. Кандева. За сеобща колективизация.— Буквар за ликбеза, Центриздат, Всеукраїнско отделение, Москва — Харьков — Минск, 1931, стор. 31.

⁹ Там же, стор. 32—33.

¹⁰ Там же, стор. 42—49, 80, 87.

¹¹ Там же, стор. 87—88.

¹² Там же, стор. 104—105.

¹³ Там же, стор. 115—119.

ності працю Р. Кандевої і Т. Маркова «За загальну колективізацію»¹⁴, в якій було подано широку інформацію про життя в нашій країні, основні рішення XVI партконференції, про ліквідацію куркульства як класу, про ВКП(б), КП(б)У, Комінтерн, БКП, комсомол тощо. Багато уваги в підручнику приділено проблемам колективізації, сільськогосподарським кооперативам, комуні ім. Д. Благоева на Полтавщині, соціалістичним перетворенням на селі, а також надруковані вірші Х. Ботева, Х. Смирненського, Т. Г. Шевченка та інших поетів. У ряді малюнків відображено боротьбу за загальну обов'язкову початкову освіту, ліквідацію неписьменності й малописьменності тощо. Підручник (у двох книгах) вийшов у світ загальним тиражем 7 тис. примірників.

Успіхи, досягнуті радянським народом у ліквідації неписьменності та розвитку освіти, у тому числі й болгарських районах УРСР, забезпечували умови для широкого розгортання культурного будівництва по всьому фронту, зокрема для підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, у яких тоді відчувалася гостра потреба.

Повернувшись в 1945 р. на батьківщину, Р. Кандева до останніх днів свого життя (травень 1967 р.) брала найактивнішу участь в громадському житті своєї країни. Досвід, набутий в СРСР, вона з успіхом використовувала під час перебування на посадах члена правління Болгарського народного жіночого союзу, члена Вітчизняного фронту, радника Софійської міської Народної Ради. За заслуги в соціалістичному будівництві НРБ болгарський уряд нагородив її сімома орденами і декількома медалями. Їй було також присвоєне звання почесного громадянина Софії і заслуженої вчительки Болгарії.

Життя полум'яної болгарської революціонерки, педагога-марксиста Р. Кандевої * було тяжким, але героїчним. Безмежно віддана справі партії, вона боролася за нову соціалістичну Болгарію.

---

¹⁴ Р. Кандева, Т. Марков. Към сеобща колективизация. (После букварна част към работническа книга по езика за ликбеза. Разрешена от ДНМК от УССР като учебник за училищата по ликбеза), Центриздат, Всеукраинско отделение, Москва - Харьков - Минск, 1931, кн. I, II.

* Життю та діяльності Р. Кандевої в СРСР присвячена наша стаття, опублікована в журналі «Читалище», Софія, 1974, № 3.

На допомогу викладачу історії

ЗНАЧЕННЯ РЕФЕРАТУ НА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРІЇ КПРС

Комуністична партія Радянського Союзу, її Центральний Комітет надають виключно великого значення розвитку суспільних наук. Свідченням цього є, зокрема, постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» та «Про роботу в Московському вищому технічному училищі імені М. Е. Баумана і Саратовському державному університеті імені М. Г. Чернишевського по підвищенню ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук», в яких визначено основні напрями діяльності кафедр суспільних наук, наголошено на необхідності дальшого посилення ролі марксистсько-ленінської теорії у комуністичному вихованні студентів. «Наполегливо домагатися,— вказується у другій з названих постанов,— щоб кожний випускник вищої школи творчо володів марксистсько-ленінською теорією, прагнув постійно поповнювати і поглиблювати свої знання, застосовувати їх в житті, мав комуністичні переконання, володів високими моральними якостями, був гарячим патріотом і інтернаціоналістом, послідовним борцем проти буржуазної ідеології...»¹

Необмежені можливості для виховання радянського спеціаліста має, поряд з іншими суспільними науками, історія КПРС. Саме з вивчення історії нашої партії починається формування у вузі наукового світогляду майбутнього спеціаліста, що зумовлює необхідність особливо ретельного підходу до методики викладання цієї дисципліни.

Не перебільшуючи і не применшуючи значення лекційних занять та самостійної роботи студентів, зупинимось на деяких аспектах проведення семінарів з історії КПРС, які є однією з дійових форм навчально-виховної роботи у вузах. На семінарах підбиваються підсумки самостійного опрацювання студентами першоджерел, аналізуються складні явища суспільного життя. Тут студенти вчать логічно мислити, аргументовано полемізувати, переконливо і активно захищати принципи марксистсько-ленінської теорії, розвінчувати ідейно ворожі погляди, оцінювати суспільні явища з класових позицій. Семінарські заняття сприяють формуванню і розвитку у студентської молоді навичок пропагандистської та науково-дослідної роботи.

Глибоке засвоєння студентами теоретичних положень марксистсько-ленінської теорії, їх уміння правильно використовувати ці положення у своїй майбутній практичній діяльності значною мірою залежать від обумовленого тією чи іншою темою вибору найбільш ефективної форми семінарського заняття.

Практика проведення семінарських занять з історії КПРС знає багато різноманітних форм: запитання-відповідь; розгорнута бесіда на основі заздалегідь розданих студентам планів семінарських занять; усні доповіді студентів з наступним їх обговоренням; обговорення письмових рефератів, підготовлених окремими студентами і напередодні се-

¹ «Коммунист», 1974, № 10, стор. 5.

мінару прочитаних усією групою; семінари-бесіди; семінари-диспути тощо.

Однією з найефективніших форм семінарського заняття є написання і обговорення рефератів. Не випадково у постанові ЦК КПРС «Про роботу в Московському вищому технічному училищі імені М. Е. Баумана і Саратовському державному університеті імені М. Г. Чернишевського по підвищенню ідейно-теоретичного рівня викладачів суспільних наук» рекомендується постійно удосконалювати проведення семінарських занять як найважливішої форми самостійної роботи студентів над першоджерелами, науковою літературою, ширше практикувати в них постановку і обговорення студентських доповідей і рефератів².

Питання про місце і значення реферату в навчальному процесі взагалі і на семінарському занятті зокрема майже не висвітлено в методичній літературі. З'ясувати його і є метою даного повідомлення.

Реферат — письмова робота, присвячена аналізу того чи іншого твору або будь-якої проблеми, виконана на основі вивчення ряду різних джерел. Від звичайної доповіді він відрізняється більшою самостійністю думки, наявністю елементів власного аналізу, творчого пошуку. Написання і обговорення рефератів сприяє поглибленому засвоєнню студентами основних теоретичних положень марксистсько-ленінського вчення, відкриває широкі можливості для індивідуальної роботи викладача з вихованцями вузів, допомагає останнім глибоко і всебічно познайомитися з місцевим матеріалом про героїчні революційні, бойові і трудові традиції радянського народу.

Робота студента над рефератом розпочинається з вибору теми, яка звичайно рекомендується викладачем. Тому ще до початку навчального року кафедри розробляють примірну тематику рефератів і знайомлять з нею студентів. Тематика складається так, щоб якнайповніше охопити корінні теоретичні положення, викладені в працях класиків марксизму-ленінізму, основні проблеми теоретичної і практичної діяльності Комуністичної партії на різних етапах її героїчної історії, актуальні питання світового комуністичного руху, боротьби з буржуазною ідеологією, правим і «лівим» ревізіонізмом.

Проблемний принцип визначення реферативних тем, безумовно, передбачає нерозривний зв'язок з відповідними темами курсу історії КПРС. Але цей зв'язок має бути не механічним, як це інколи трапляється, а творчим, спрямованим на поглиблене вивчення окремих питань відповідних тем. Тому не можна погодитися з тими, хто твердить, що реферати потрібно писати з основних питань теми, винесених на семінарське заняття. Це неправильно хоча б тому, що, даючи завдання написати реферати лише з питань семінарського заняття, викладач свідомо орієнтує на участь у цій роботі частину, а не всіх студентів академічної групи. Однак, прагнучи уникнути дублювання в тематиці семінарських занять і рефератів, можна припуститися й іншої помилки: тема реферату інколи є настільки широкою, що її ґрунтовне висвітлення не під силу для студента. Чи може, наприклад, студент у рефераті розкрити таку проблему, як «Викриття радянськими істориками сучасних фальсифікаторів марксизму» або «Ленінська теорія соціалістичної революції і сучасність»³.

Безумовно, єдиної тематики рефератів для всіх вузів не може бути хоча б з тієї причини, що кожна кафедра, затверджуючи теми, як правило, враховує профіль навчального закладу і навіть профіль факульте-

² Там же, стор. 6.

³ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. Методичні рекомендації для студентів-медиків, вид. друге, вип. 1, Львів, 1974, стор. 16, 47.

ту. Йдеться лише про тематичну спрямованість рефератів у межах програми курсу історії КПРС.

Теми рефератів слід підбирати так, щоб вони не виходили за рамки навчальної програми і сприяли глибокому і всебічному засвоєнню різноманітних питань тієї чи іншої теми курсу.

Досвід показав, що увагу студентів особливо привертають теми, пов'язані з теоретичною і практичною діяльністю В. І. Леніна. Та це й зрозуміло. Молодь прагне якнайбільше знати про життя і діяльність вождя світового пролетаріату, організатора і вождя Комуністичної партії, творця Радянської держави. Читаючи і перечитуючи біографію В. І. Леніна, його твори, студентська молодь вчиться жити і працювати по-ленінськи, рівняти на Леніна, керуватись його заповідями.

Тому при опрацюванні теми «Боротьба за створення марксистської партії в Росії. Утворення РСДРП. Виникнення більшовизму (1894—1903 рр.)» студентам доцільно рекомендувати реферати на такі теми: «В. І. Ленін — організатор і вождь партії нового типу», «Значення ленінських ідеологічних та організаційних принципів більшовизму і норм партійного життя для комуністичних і робітничих партій світу»⁴. Робота над ними сприяє поглибленню знань основних теоретичних положень ленінських праць, дає змогу краще зрозуміти їх значення для діяльності комуністичних і робітничих партій в сучасних умовах.

При вивченні теми «Партія в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918—1920 рр.)» студенти із задоволенням готують реферати «Промова В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ — бойова програма діяльності комсомолу», «Військова діяльність В. І. Леніна в роки громадянської війни» та ін.

Такі реферати, як «Життя і діяльність В. І. Леніна — яскравий зразок для будівника комунізму», «В. І. Ленін — ініціатор утворення СРСР» та інші, сприятимуть кращому засвоєнню теми «Комуністична партія в боротьбі за відновлення і перебудову народного господарства країни на основі нової економічної політики (1921—1925 рр.)».

З великим інтересом працюють студенти над рефератами про теоретичну і практичну діяльність Комуністичної партії. Цей інтерес значно посилюється, коли тема реферату передбачає висвітлення політики партії в тій чи іншій галузі народного господарства, науки і культури, тобто, коли враховується профіль вузу і факультету. Ось чому в тематиці рефератів бажано відображати найактуальніші проблеми, що впливають з програми курсу історії КПРС. Зокрема, при вивченні теми «Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» залежно від майбутньої спеціальності студентів їм можна рекомендувати такі реферати: «Вклад радянських учених у перемогу над фашизмом в роки Великої Вітчизняної війни», «КПРС — організатор трудових подвигів радянських людей в роки Великої Вітчизняної війни» та інші. Тематика рефератів, присвячених рішенням XXII—XXIV з'їздів КПРС має розкривати багатогранну діяльність партії, спрямовану на розвиток усіх галузей науки. Так, при вивченні матеріалів XXIV з'їзду КПРС студентам гуманітарних факультетів можна порадишити написати реферат «XXIV з'їзд партії про соціально-політичний розвиток радянського суспільства» або «Від Декрету про мир до Програми миру», а студентам природничих факультетів, враховуючи конкретну спеціальність, — «КПРС — організатор науково-технічної революції».

⁴ Плани семінарських занять з курсу історії КПРС для студентів перших курсів. Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, кафедра історії КПРС природничих факультетів, К., 1974, стор. 4.

Для глибокого і свідомого засвоєння студентами основних документів партії з питань зовнішньої і внутрішньої політики і викладених у них нових теоретичних положень у галузі економічного, соціально-політичного та ідеологічного розвитку радянського суспільства на шляху до комунізму, а також для кращого з'ясування актуальних проблем світового революційного процесу на заключні семінарські заняття слід виносити реферати підсумкового характеру, наприклад: «Побудова розвинутого соціалізму в СРСР — головний підсумок революційно-перетворюючої діяльності ленінської партії», «Боротьба КПРС за зміцнення єдності міжнародного комуністичного руху на сучасному етапі» та ін.

У зв'язку із загостренням ідеологічної боротьби на міжнародній арені необхідно запропонувати студентам широке коло тем для підготовки доповідей з критики сучасних фальсифікаторів марксизму-ленізму. Можливості включення реферативних тем з критики псевдонаукових теорій антикомунізму в навчальний процес надзвичайно широкі. Нам можуть заперечити, що питання, пов'язані з критикою буржуазної ідеології, викладач зобов'язаний висвітлювати під час кожного семінарського заняття й без реферату. Це, безумовно, так. Але викладач і студенти на семінарських заняттях викривають антимарксистські концепції з багатьох питань і часто без їх взаємозв'язку, що не сприяє створенню у студента цілісного уявлення про той чи інший буржуазний витвір. Тому з'ясуванню суті основних концепцій антикомунізму, виробленню у студента навичок наукової критики буржуазних фальсифікаторів найкраще допоможе систематизований реферативний виклад. Причому найбільший ефект досягається лише в тому випадку, коли такий реферат зачитується і обговорюється на підсумковому занятті з відповідної теми. У зв'язку з цим рекомендовані теми рефератів, як правило, носять узагальнюючий характер. На заключному семінарі з теми «Ленінська програма партії з національного питання», наприклад, варто заслухати реферат: «Викриття буржуазної фальсифікації національної політики КПРС». Охоче готують студенти реферати з таких тем, як «Критика буржуазної фальсифікації ленінської теорії соціалістичної революції», «XXIV з'їзд КПРС про необхідність боротьби проти буржуазної ідеології» та ін.

Важливе місце у тематиці рефератів має належати проблемам виховання студентської молоді на принципах пролетарського інтернаціоналізму і радянського патріотизму, у дусі непримиренного ставлення до буржуазної ідеології. Так, реферат «Пролетарський інтернаціоналізм і буржуазний націоналізм — два непримиренних світогляди» може бути заслуханий під час семінару «Ленінська програма партії з національного питання». При вивченні теми «Боротьба партії за удосконалення розвинутого соціалістичного суспільства і поступовий перехід до комунізму» студентам бажано виконати реферати «КПРС — партія інтернаціоналістів», «Марксизм-ленінізм, пролетарський інтернаціоналізм — основа братніх взаємовідносин між комуністичними і робітничими партіями».

З метою виховання студентів на революційних, бойових і трудових традиціях Комуністичної партії і радянського народу до тематики рефератів слід включати теми, розробка яких передбачає опрацювання матеріалів з історії місцевої партійної чи комсомольської організації. Можливість використовувати місцевий матеріал є в кожній темі курсу історії КПРС, зокрема й у темі «Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні», при вивченні якої радимо написати студентам реферати «Героїчні подвиги партизанів-комсомольців у роки Великої Вітчизняної війни», «Трудові подвиги комсомольців та молоді в роки Великої Вітчизняної війни». Вивчаючи матеріали XXIV з'їзду КПРС, місцевий матеріал можна вико-

ристати в рефератах «Комсомол — активний помічник партії у виконанні завдань дев'ятої п'ятирічки», «Молоді вчені СРСР і науково-технічний прогрес» та ін.

Розроблена тематика рефератів не є незмінною. Вона постійно удосконалюється, доповнюється новими темами, які диктуються самим життям. Так, готуючись до святкування тридцятирічного ювілею великої Перемоги над фашизмом, у вузах були проведені студентські науково-теоретичні конференції, учасники яких заслухали кращі доповіді з цієї тематики, насамперед ті з них, що сприяють воєнно-патріотичному вихованню молоді: «Подвиг захисників міст-героїв Ленінграда, Москви, Одеси, Волгограда, Севастополя, Києва, Новоросійська, Керчі, Мінська й фортеці-героя Бреста — яскравий приклад беззавітної відваги і мужності радянських людей», «Трудовий подвиг радянських людей в роки Великої Вітчизняної війни» та ін.

При розробці тематики рефератів на новий навчальний рік кафедри прагнули до того, щоб вона націлювала студентів на ґрунтовне вивчення підсумків розвитку нашої країни у дев'ятій п'ятирічці, на гідну зустріч XXV з'їзду партії. Велику користь щодо цього принесе студентам робота над такими рефератами: «XXIV з'їзд КПРС і створення матеріально-технічної бази комунізму», «Успішне виконання дев'ятого п'ятирічного плану — найважливіша умова дальшого зростання матеріального добробуту трудящих мас», «КПРС на чолі боротьби радянського народу за успішне виконання народногосподарського плану 1975 року — завершального року п'ятирічки» та ін.

До кожної теми реферату рекомендується відповідна література, яка включає твори класиків марксизму-ленінізму, документи партійних з'їздів і пленумів ЦК КПРС, монографічні дослідження, довідковий матеріал, статті з періодичної преси тощо.

На початку навчального року викладач допомагає студентам вибрати тему реферату, встановлює строк, протягом якого він має бути виконаний.

У зв'язку з тим, що саме з історії КПРС студенти розпочинають вивчення системи суспільних наук у вищій школі, їх робота над рефератом з цієї дисципліни має деякі особливості. До певної міри правильним буде сказати, що вона започатковує наукову діяльність першокурсників, допомагаючи їм здійснити перехід від шкільних до вузівських методів навчання, ознайомитися з методикою роботи над першоджерелами і оформлення наукового апарату. Все це вимагає від викладачів посиленої індивідуальної роботи із студентами. Підготовка реферату вимагає тривалого часу (три—чотири тижні). В процесі цієї роботи, під час консультацій викладачі роз'яснюють студентам основні положення рекомендованих першоджерел, коротко аналізують додаткову літературу, роз'яснюють суть проблеми. Лише після цього обговорюється і погоджується детальний план реферату. В процесі роботи над ним студенти продовжують підбирати і вивчати літературу з теми, узагальнюють, якщо це потрібно, місцевий та інший фактичний матеріал, дістаючи, на випадок непередбачених ускладнень, консультації у викладача. Після того, як студент закінчить писати реферат, викладач знайомиться з ним і робить висновок про можливість обговорення цієї праці на семінарі.

Практика написання та обговорення рефератів на семінарських заняттях виявила й певні недоліки. Один з них полягає в тому, що після розподілу тем рефератів серед студентів не проводиться ніякої індивідуальної роботи. Деякі реферати взагалі не обговорюються на групі, а якість їх виконання враховується викладачем під час сесії. Подібні випадки, хоч вони й рідкісні, негативно впливають на піднесення актив-

ності студентів під час семінарів, знижують їх інтерес до наукової роботи.

Для обговорення на семінарське заняття вноситься не більше 1—2 рефератів, і на кожну доповідь відводиться 10—15 хвилин. Включення реферату в семінарське заняття — важливий методичний момент. Від цього значною мірою залежить ефективність не лише реферату, а й семінару в цілому. Важливо правильно вибрати момент для заслуховування того чи іншого реферату. Якщо він спрямований на поглиблене вивчення першоджерел з якогось питання, то робити це слід після розгляду самого питання. У випадку ж, коли тема реферату пов'язана з критикою буржуазних фальсифікацій, його доцільно заслухати на останньому семінарському занятті з відповідної теми. Причому найбільший ефект досягається тоді, коли з даного реферату призначити двох рецензентів, які дають оцінку праці свого товариша і доповнюють його.

Незалежно від форми семінарського заняття воно завершується заключним словом викладача, яке має надзвичайно важливе значення як для закріплення матеріалу, що вивчався на семінарі, так і для стимулювання подальшої роботи студентів.

У ході заслуховування і обговорення рефератів керівник семінару відбирає питання, на які слід дати пояснення, внести уточнення чи правки, звернути увагу студентів на більш глибоке з'ясування їх у процесі самостійної роботи над першоджерелами. У заключному слові викладач оцінює реферати і виступи студентів, що брали участь в їх обговоренні, відзначає позитивні сторони і недоліки, які потрібно усунути, доопрацьовуючи реферат.

У вузівській практиці ще досить частими є випадки, коли викладач вимагає обов'язкового доопрацювання реферату до його обговорення на семінарі. На наш погляд, методично це не зовсім виправдано. Безумовно, після знайомства з рефератом викладач вказує на допущені в ньому помилки, неточності, і студент зобов'язаний їх ліквідувати. Але питання про остаточне доопрацювання реферату краще ставити після обговорення його на семінарі, коли з'ясовується ще цілий ряд моментів, на які необхідно звернути увагу. Після остаточного доопрацювання реферату викладач рекомендує прочитати його на засіданні наукового студентського гуртка, студентській науковій конференції, подати на конкурс студентських праць із суспільних наук чи використати в агітаційно-пропагандистській діяльності.

Таким чином, підготовка рефератів з історії КПРС сприяє глибшому вивченню програмних теоретичних положень праць класиків марксизму-ленінізму, теоретичної і практичної діяльності КПРС на різних етапах її розвитку.

Л. П. БОГІНЯ, В. В. МУСІЄНКО

ОХОРОНА І ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

СТАРОДАВНІ УКРІПЛЕННЯ І ФОРТЕЦІ КИЄВА

Фортифікація Києва — одного з найдавніших міст Європи — почалася щонайпізніше у VI ст. н. е., тобто півтори тисячі років тому. Протягом віків укріплення перебудовувалися, а то й зводилися наново, залежно від історичних обставин. Протягом багатьох століть Київ знаходився на стику двох цивілізацій — осілих народів Європи з їх стародавніми культурами, до яких належала і Київська Русь, та кочових азійських племен. Від стійкості, мужності й військової вправності киян протягом цілих епох залежав не лише власний спокій міста, а й збереження та подальший розвиток національних культур багатьох народів.

Фортифікаційні системи Києва були широко розгалуженими і багатократно ешалонованими вже наприкінці X ст. Вони склалися з оборонних споруд самого міста та його регіонів: фортець на ближніх і дальніх підступах до Києва. З півдня київській землі загрожувала постійна небезпека від кочівників. Оборонна лінія, зведена ще за часів Володимира, проходила вздовж річок Стугни, Красної та верхів'їв Ірпеня. В літопису про це сказано: «І рече Володимир се не добро, еже мало город около Киева. І поча ставити городи по Десні, і по Вострі, і по Трубежеві, і по Сулі, і по Стугні. І поча нарубати мужи і лутшіі от Словен, і от Кривичь, і от Чуді, і от Вятичь, і от сих насели гради...»¹.

Ця та інші оборонні лінії входили до єдиної величезної і надзвичайно складної системи, що охоплювала обидва береги Дніпра та його приток і звалася Зміївими валами.

Для дальньої оборони Києва служила і Пороська лінія з двома відгалуженнями та рядом міст-фортець, збудованих за Ярослава Мудрого.

Що ж власне до Києва, то найдавнішою його фортецею — дитинцем — вважається городище на Старокиївській горі, споруджене у VI—VII ст. На думку Б. О. Рибаківа та П. П. Толочко, ймовірно, що цей дитинець і є літописним «городом Кия», тобто київським акрополем². Розташований на північно-східній частині плато Старокиївської гори, він являв собою потужне для тих часів укріплення площею майже 2 га. Суцільний оборонний вал, рів глибиною понад 7 м та стрімкі схили дніпровських круч були надійним захистом цьому поселенню. Його південна й південно-західна частини не мали природних перепон і були фортифіковані сильніше.

З часом забудова Києва за межами оборонних валів набагато перевершила розміри дитинця. І, щоб захистити «столий град», Володимир Великий наприкінці X — на початку XI ст. значно зміцнив його укріплення. Так було створено місто Володимира, до складу якого увійшов і дитинець. Оборонна лінія нового Києва обгортала північний

---

¹ Літопись по Ипатскому списку, СПб., 1871, стор. 83.

² Б. А. Рыбаков. Начало русского государства. Вестник МГУ, № 4–5, 1955, стор. 65; П. П. Толочко. Исторична топографія стародавнього Києва, К., 1972, стор. 50–51.

край Старокиївської гори, а біля яру, що колись був на місці траси фунікулеру, повертала і вздовж нього йшла до перетину з сучасною Великожитомирською вулицею й далі по ній до крутояру Гончари. Як і в дитинці, найпотужнішими були південний і південно-західний відрізки оборонної лінії. Тут знаходилася і відома в обороні Києва 1240 р. Градська брама, що пізніше була названа Батієвою. Як і вся система укріплень, її головна споруда — Градська брама — відзначалася не лише високою військово-технічною досконалістю, а й являла собою взірць архітектурної майстерності.

Територія міста Володимира складала понад 10 га, що для тих часів було ознакою великого міста. Крім Градської, воно мало ще дві брами — Подільську та Михайлівську. За Володимира Святославовича було зміцнено укріплення й інших київських городищ — на Хоревіці, Щекавиці, Подолі, Копиревому кінці, Лисій горі тощо.

Величезна забудова Києва та його укріплення проводилися за часів князювання Ярослава Мудрого, на честь якого Верхнє місто було назване містом Ярослава. Для тієї пори це було дійсно велике місто, а його укріплення грандіозними. Всю територію міста площею понад 70 га довкола охоплювала величезна оборонна лінія довжиною понад 3,5 км. Вали проходили в основному по бровці крутих схилів Старокиївської гори, поміж Золотими воротами та укріпленнями Михайлової гори спускалися до Хрещатого яру, де Київ чатувала Лядська брама, звідки піднімалися, огортаючи Верхнє місто з боку Володимирової гори. За стратегічними і тактичними ознаками це були дійсно могутні укріплення з комплексом потужних оборонних споруд, які мали в своїй основі 18 м, досягали висоти 16 м і були укріплені рубленими городнями. По верху валів стояли високі глухі стіни.

Оборонна потужність підсилювалася ще й підвальними ровами, що тяглися по периметру укріплень і мали ширину до 18 м. З міста Ярослава вели 4 брами: Лядська, Львівська, стара Подільська та південна — Золота брама. Крім того, 3 внутрішні брами, що були колись зовнішніми, сполучали поміж собою старі частини міста. Дві Михайлівські брами з'єднували місто Ізяслава — Святополка з містами Володимира і Ярослава, а Градська брама вела до Софійського монастиря і звалася тепер Софійською. Як і в «городку Кия» та у Володимировому місті, найвідповідальнішою в обороні Києва лишалися його південна та південно-західна частини, які в зв'язку з цим і було найбільш зміцнено.

У системі новітніх укріплень роль заборолу Києва перейшла від Градської брами до Золотих воріт. Місто ж Володимира стало цитаделлю Верхнього Києва. І це підтвердилося в 1240 р., під час татаро-монгольської навали. Від Золотих воріт вали розгорталися двома величезними крилами, охоплюючи все Верхнє місто. Ліворуч воріт вони йшли вздовж Великої Підвальної вулиці (вона лежала під валом), а минувши Львівську браму, тяглися аж до Подільської, праворуч від Золотої брами — в напрямку сучасної Володимирської вулиці, до Малої Підвальної, далі — складною конфігурацією, обумовленою рельєфом місцевості, звивалися до Лядської брами і ще складнішою трасою піднімалися на гору. Залишки цього валу простежуються й нині в районі Новопушкінської вулиці, а також на перетині Володимирської з Ірининським провулком (поруч з підмурками Ірининської церкви XI ст.). Всебічна осмисленість планування міста Ярослава та його укріплень гідна подиву. І все ж одна з його споруд — Золоті ворота — привертають найбільшу увагу. Величезна й могутня брама була надійним захистом Києву на найнебезпечнішому для нього напрямку. Увінчувалася вона надзвичайної краси храмом Благовіщення. То була видатна пам'ятка

архітектурного та інженерного мистецтва, що вражала навіть у зруйнованому вигляді. Про неї з захопленням писали мандрівник П. Алепський і польський дипломат Р. Гейденштейн, її малював відомий голландський художник А. Вестерфельд. Незважаючи на те, що вороги обирали для нападу саме цю частину київських укріплень, позбавлених природного захисту, Золоті ворота не були подолані навіть під час штурму Києва татаро-монголами у 1240 р. Вороги оволоділи ними лише з тилу, через Лядську браму. Золоті ворота в народі звалися ще «залізними», «великими». Тому у всі часи за велику честь вважалося в'їхати до Києва саме через Золоту браму.

Розвинену систему оборони мали й інші частини Києва: Поділ, Копирів кінець, Хоревця, Щекавиця, Юрковиця, Лиса гора, Клов, Берестове, Печерськ і віддалений від Київського дитинця — Кирилівський монастир. Серед них найважливішими були укріплення найбільшого з торговельно-ремісничих посадів Києва — Подолу. Північна і північно-західна частини його майже не мали природних перепон. Тому лінія укріплень, що оточувала весь Поділ і складалася з дерев'яної оборонної стіни — палісаду, була тут потужнішою і мала вал зі «столп'єм» та рів. Ця лінія укріплень тяглася від гори Скавики (Щекавиці) до Почайни, вздовж мудро введеної до системи оборони річечки Юрковиці і такої природної перепони, як заболоченого пониззя Оболоні. Ці укріплення змикалися з оборонною лінією посадів Хоревці, Щекавиці, Копиревого кінця і Лисої гори. Це збільшувало їх потужність. Поновлені, вони служили багато років і збереглися майже до кінця XVIII ст. Пролягали укріплення приблизно вздовж нинішньої вулиці Ратманського, тобто далеко північніше другого ешалону — по р. Глибочиці, що відповідає сучасній вулиці з подвійною назвою Верхній і Нижній вал.

Другим за своїми розмірами укріпленим посадом стародавнього Києва був Копирів кінець, що мав близько 40 га і змикався з містом Ярослава з його північно-західного боку. Копирів кінець межував з Подолом, до якого, вірогідно, вів нинішній Вознесенський узвіз. Посад було огорожено валом з палісадом і ровом. Вал і рів простягалися від Ярославового міста, охоплюючи територію, що включала нинішні вулиці Воровського та Обсерваторну, а також Глибочицю та плато поміж крутоярами Кудрявця, де тепер проходить вул. Смирнова-Ласточкина і прилеглі до неї вулички.

Особливу роль у системі укріплень стародавнього Києва відіграла Хоревця. Будучи єдиним, цілком відокремленим узвишшям Києва, вона сама по собі являла природну фортецю. Згодом Хоревця стала одним з перших осередків укріплення міста. І є підстави вважати, що вже тоді Хоревцьке городище входило до складу Верхнього міста, а хоревцькі укріплення становили єдине ціле з усією системою його оборони. Воно не втратило свого значення і пізніше, будучи протягом багатьох століть важливим, а іноді й головним осередком оборони Києва.

Форпостом Києва з північного заходу була гора Щекавиця. Велике плато довжиною близько 0,5 км й шириною понад 200 м давало змогу створювати на ньому укріплення і розміщувати поселення. Підступи з боку Хоревці прикривали річки Глибочиця і Киянка. До загальної системи київської оборони Щекавицю приєднували укріплення Копиревого кінця.

Проте Верхнє місто та всі перелічені вище посади, що були органічними елементами його укріплень, ще не складали всього міста. До нього належали й поселення околиць, монастирі, резиденції тощо. Поступаючися потужністю своїх укріплень, вони все ж входили до спіль-

ної глибокоешалонованої оборони Києва, будучи її форпостами. На північному заході такими форпостами були укріплені поселення на Юрковиці, Лисій горі, Дорогожичах, а також Кирилівський монастир. Про це свідчить і літопис: «Стояша Володимиръ обрився на Дорогожичі, межі Дорогожичемъ и Капичемъ, и есть ров и до сего дне»³.

На Либеді стояло старокняже село Предславине, а на південь і південний схід від верхнього Києва — ряд стародавніх укріплених поселень: Клов, Берестове, Печерський і Микільський монастирі, Красний двір, поселення на урочищі (поблизу Аскольдової могили), де за літописом знаходилася Угорська брама, що вела до об'єднаного укріплення цих поселень.

Серед околичних укріплень Києва особливе значення мало Печерське. Розміщений на кількох плато стрімких узвиш, розділених ручаями і крутими ярами, Печерськ являв собою природну фортецю. В X ст. тут виник Печерський монастир, а поряд з ним — Берестове — укріплене поселення Володимира Великого (тут 1015 р. він і помер). У Печерському монастирі будувалися кам'яні храми, що при потребі ставали до оборони, а на початку XII ст. у його стінових укріпленнях була споруджена за зразком Золотих воріт в'їзна брама. Потужність печерських укріплень значно зросла, коли дерев'яне «столпіє» навколо всього монастиря замінив кам'яний оборонний мур: «Самый монастырь окрестъ каменными стенами обведень бысть на два стрельбища; в толстоту же, или въ широту каменна стена бяше на сажень и врата каменныя же, и де же ныче Церковь Троицы»⁴. У 1240 р. кам'яні монастирські мурі були зруйновані татаро-монголами.

Останнім форпостом Києва по течії Дніпра на самому його березі були Видубечі, розташовані за 3 км від Печерського монастиря. Про майстерність наших предків зводити укріплення, зокрема муровані, свідчить збудована у 1200 р. київським будівничим П. Мілонегом на дніпровській кручі Видубечів грандіозна система кам'яних стін. Розміщені біля підніжжя Михайлівської церкви, вони врятували цю унікальну споруду від зсуву.

Короткий огляд укріплень Києва X—XII ст. свідчить, що їх площа разом з укріпленнями посадів складала 340—350, а з укріпленнями околиць — 400—550 га і налічувала населення до 50 000 чол. Київські укріплення були найпотужнішими в державі і протягом двох століть практично нездоланими. І якщо Київська Русь була тією багатирською заставою, об яку розбивалися нескінченні навали і віками оберігала спокій Європи, а то й рятувала її, то Київ був цитаделлю цієї застави. Створення таких укріплень вимагало проведення у надзвичайно короткий строк величезних за обсягом і дуже різноманітних робіт, що свідчить про могутність та високий рівень розвитку Київської Русі. Одним з найстрашніших ударів, якого вона зазнала, була татаро-монгольська навала 1240 р. Тоді київські укріплення і їх оборонці пройшли справжнє випробування силою, якій не змогла протистояти жодна держава. Найбільшого спустошення зазнало Верхнє місто, що стало головним осередком оборони Києва. Тут точилася боротьба за кожен будинок і за кожне подвір'я. Метою ворогів було знищення тих оборонних споруд, якими кияни могли б скористатися у боротьбі з поневолювачами.

Напади на Київ не припинялися і протягом наступних століть. Тому оборона міста лишалася життєвою необхідністю. Стародавні київські укріплення відновлювалися і удосконалювалися. Особливо зміц-

³ Літопись по Ипатскому списку, стор. 50.

⁴ Киевский Синописецъ, К., 1836, стор. 93.

нювали їх на Подолі. Роль цитаделі, що раніше належала Верхньому місту, стали виконувати нові укріплення Хоревіци, де в XV ст. було зведено княжий замок, звідки й гора ця почала зватися Замковою. Замок був резиденцією династії київських князів Олельковичів, періодично — гетьманів, а також місцем постійного перебування палатинів-воєвод та комендантів замку. Оточувала його висока дерев'яна стіна, що складалася з 133 городень і мала 15 бойових шестикутних башт та одну надбрамну. Укріплення були створені за новою системою: бойові стіни зроблені подвійними, вкриті захисним дашком, а поміж ними засипана земля. Ці стіни вмщали в своїй товщі порохові льохи, сховища для зброї та продовольства, приміщення для залоги і, навіть, криниці. Переважна частина залоги жила в 30 великих казармах. На озброєнні замку в середині XVI ст. було 16 осадних гармат, 11 серпентин (польових) та близько 100 гаківниць. Самих тільки гармашів та обслуги налічувалося до 400 чол. Резервна артилерія переховувалася в арсеналі. У 1416 р. хан Едігей не зміг здобути замку. Однак через 66 років хан Менглі-Гірей зненацька напав, захопив і зруйнував його.

Київ зазнавав дуже частих нападів, після яких замок треба було відновлювати і зміцнювати. З ближніх земель скликали небачену для тих часів кількість людей — до 20 000 майстрів та 40 000 воїнів. Керував цими роботами київський городник Іван Служка (Слушка). Вигляд замку зафіксовано на малюнку київського ченця Кальнофойського (1638 р.) та на зображенні Києва 1651 р. То був останній замок на Киселівці. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. в ньому засіла польсько-шляхетська залога. Козаки взяли замок і знищили його на очах польського війська, що йшло на з'єднання з гарнізоном замку.

Згодом російське командування обрало місцем розташування для свого війська колишнє місто Ярослава, назвавши його Верхнім Великим містом. Тоді ж терміново почали поновлюватися і стародавні укріплення цієї частини міста. Такі ж роботи по відновленню укріплень проводилися і в колишньому місті Володимира, яке ввійшло до загальної системи фортифікації під назвою Верхнього Малого міста. Разом це була велика укріплена територія, що мала довкола понад 5 км з гарнізоном близько 7000 чол. Верхнє Велике місто мало 7, Мале — 5 воріт. У Великому місті, крім зовнішніх, були і внутрішні, так звані поперечні вали, що цілком повторювали оборонну дислокацію XI ст. Так через сім з половиною століть підтвердилася геніальність стратегії та фортифікаційної майстерності городників та осадчих Київської Русі. Це стосується також стародавніх подільських та печерських укріплень, дислокацію і самі споруди яких так широко використали залоги російських військ у Києві.

До системи укріплень XVII—XVIII ст. також були введені Золота, Львівська, Лядська, Михайлівська, Градська та Подільська брами. Зокрема, про Золоту браму в «Описі Києва» М. Закревського сказано: «У золотыхъ же воротъ промеж каменныхъ стенъ проезжие ворота, да сверху поставлена железная большая решотка... По правую сторону Золотыхъ воротъ сквозь большой вал, подлаз, да ход в ровъ»⁵. Отже, у другій половині XVII ст. всі брами часів Володимира і Ярослава ще боронили Київ.

Визначне місце в системі укріплень Києва посідає й Печерське, а точніше — Печерський монастир та посад. В «Описі Києва», наприклад, повідомляється, що «около Печерскаго монастыря учинен валь, во

⁵ Н. Закревский. Описание Киева, т. II, М., 1868, стор. 901.

187 (1679 г.) по приказу гетьмана Івана Самойловича»⁶. Про це згадують і козацькі літописи: «Войська козацькія, за поводомъ гетьманскимъ городъ Кіевъ Печерській... ими же был обставлень тожь ровами и крепкими валами обваровали и уфондовали»⁷. До Печерського укріплення вело троє воріт: Київські, Васильківські та П'ятницькі. Тут було створено пороховий завод.

Що ж до Києво-Подолу, то його укріплення в загальноміській системі фортифікації були найслабшими. Як розповідає той же «Опис», Поділ «огражденъ заборомъ», тобто лише дерев'яним гостроколом, у якому були дерев'яні ворота: «Кожум'яцькі — навпроти «Скавики», Йорданські — поблизу Юрковиці та Воскресенські — очевидно, в бік Кудрявця. Навіть з планів Києва 1750 та 1752 рр. видно, що ці укріплення цілком повторювали оборонні лінії X—XIII ст. Зрозуміло, що в XVII ст. цього було замало.

У 1678 р. під час нападу турецьких військ на Чигирин виникла безпосередня загроза і Києву. Після вигнання ворога козаки фортифікували Печерське і мусили це робити також протягом останніх років XVII ст. Тоді ж, щоб захистити Печерський монастир з усіма його унікальними спорудами, були споруджені нові оборонні мури, що велетенським семикутником оточили Лавру. Їх висота досягала 6 м, товщина внизу — близько 2,5 м, а довжина значно перевищувала кілометр. Вздовж муру йшла аркатура, в якій були розміщені бійниці. В системі цих мурів налічувалося 6 бойових башт. Так було створено першу Печерську фортецю. Цікаві спогади про цей час залишив московський паломник І. Лук'янов, що в 1701 р. побував і в Києві. Він писав: «Градъ Кіевъ... зело прекрасень; въ Московскомъ и Росийскомъ Государстве такового града врядъ сыскать. Верхній градъ — вальъ земляной, вельмы крепокъ и высокъ; а по градской «стране» (старого міста — *Автор*) все караулы стоятъ крепкіе... зело опасно блюдутъ сей градъ, да и надо бы блюсти: прямой замок Московскому Государству». «...Ныне кругъ монастыря ограда делают каменную, великую; да делают же палату друкарную»⁸.

XVIII ст. почалося Північною війною між Росією та Швецією (1700—1721 рр.). Занепокоєний переможним просуванням шведських військ вздовж кордону Росії та очікуючи удару Карла XII через Україну, Петро I обрав основним плацдармом оборони імперії Київ. У 1706 р. він заклав на Печерську нову фортецю, що за територією у 5 разів перевищила Лаврську і стала її цитаделлю.

Фортифікація Печерська тривала і після Полтавської битви, бо Петро I побоювався спільного виступу Швеції та Туреччини знову ж таки з півдня. Призначене під фортецю Печерське містечко зносилося, а його люди зганялися. До фортеці вело троє воріт — Київські, Московські та Васильківські. У валах, що оточували фортецю, було створено 9 бастіонів та один напівбастіон. Частина фортеці, що була звернена до Дніпра, підсилювалася батареями, а на Неводничі — люнетом. Петро I широко скористався і досвідом іноземних фортифікаторів. То була першокласна фортеця, яка стала відомою згодом як Петрівська. За фортецею, на місці колишніх Печерської та Микільської слобід, було створено великий військовий форштадт, який поступово і досить безладно забудовувався «избами по-черному» та заселявся відставними російськими солдатами. Так з'явилася Солдатська слобода. А тим ча-

⁶ Там же, стор. 62.

⁷ Сборник материалов для исторической топографии Киева. Изъ казацкихъ летописей, К., 1874, стор. 45.

⁸ Там же. Путешествия И. Лукьянова, отд. 2, стор. 119—120.

сом, до ще незавершеної Печерської фортеці перемістилися військово та цивільне врядування, передислокувалася з старого міста і Подолу частина війська, а сам Печерськ підпорядковувався вже не магістрату, а військовій владі.

Готуючись до наступної війни з Туреччиною, Петро I у 1712 р. укріпив Печерську фортецю. Роком пізніше він надіслав до Києва гетьмана Скоропадського з козаками, завданням яких було оружно охороняти і розвивати фортифікацію київських укріплень. Саме тоді й споруджено перші ретраншементи (лінійні фортифікаційні споруди — рови, вали та редути в них), що тяглися від Московської слобідки, вздовж Либеді аж до Подолу, з'єднуючи в одну величезну систему всі фортеці Києва. Однак 1718 р. під час страшної пожежі дві з трьох київських фортець — Печерська і Подільська — зазнали значних пошкоджень. У 1720 р. на їх відновленні працювало 5000 козаків. Вони ж зміцнили і укріплення старого міста.

І в пізніші часи царат надавав Києву великого значення, а тому зміцнював і озброював його фортеці. Так було перед війною з Туреччиною 1732—1737 рр. Тоді головнокомандуючий російською армією фельдмаршал Мініх значно зміцнив укріплення всіх фортець Києва. Особливу увагу він приділив найслабшій ланці у фортифікаційній системі — Подолу. Тут було зведено стіни і башти, а в бік Дніпра, Оболоні та Плоского — ще й батареї. З північного боку було споруджено поруч два рівнобіжні вали. Всі дерев'яні споруди цієї фортеці згоріли разом з академією, корпусами Братського монастиря і магістратом під час пожежі 1811 р. Підсилив Мініх і фортифікацію Старого (Верхнього) міста та Копиревого кінця. Тоді ж було удосконалено та скореговано ретраншементи.

В Печерську царат розбудовувався, незважаючи на виняткову цінність цього архітектурного ансамблю. Так, у 1743 р. підполковнику де-Боскету було наказано збудувати неподалік від церкви Спаса на Берестові (XII ст.), зовсім поруч споруд Лаври, великий пороховий льох. Благальні листи ченців до правительствующого сенату та священного синоду про те, що «...всей Кієво-Печерской Лавры... крайнего и невозвратного надлежит ожидать разорения»⁹, не принесли ніяких змін. Київський генерал-губернатор Леонтев відповів, що будівництво льоху «...ныне къ окончанию приходит и казеннаго кошту немало стоит»¹⁰. А 1758 р. з Москви до льоху завезли 4150 пудів пороху, створивши пряму загрозу унікальним спорудам Лаври і життю людей усього Печерська. Реальність цієї небезпеки з часом підтвердилася страшними вибухами льохів у Новочеркаську, Москві і Шльонську, а потім і на Саперному полі в Києві. І така загроза висіла над Лаврою протягом 130 років.

У 1750 р. в Печерській фортеці почалося будівництво артилерійського арсеналу (замість тимчасового). То була одна з найбільших тогочасних споруд імперії. По суті, вона являла собою фортецю з довжиною 800 м по периметру. Збудований у формі суцільного квадрата, арсенал мав великий внутрішній двір. Він служив для виготовлення й збереження артилерійської та іншої зброї. Тому з його побудовою майже зникла потреба в фортецях старого міста та Подолу, де були розташовані аналогічні підприємства. Арсенал звели на місці знесеного Вознесенського монастиря і поставили свідомо навпроти Троїцької брами — головного входу до Лаври. За жовтий копір цегли, з якої він був збудований, Катерина II називала його «мій порцеляновий арсенал».

⁹ Київ та його околиці, К., 1926, стор. 268.

¹⁰ Там же, стор. 270.

Якщо протягом XVIII ст. Київ відігравав важливу роль «укріпленого форпосту Російської держави»¹¹, то пізніше він, як місто-фортеця, втрачає своє призначення захисника імперії і стає знаряддям потаємної політики царату, в якій все більшої ваги набирає придушення національно-визвольної та революційної боротьби як у самій Росії, так і поза її межами. Так, на потужні київські фортеці і, зокрема, на їх гарнізони царат спирався під час придушення селянських повстань на Україні, що по суті не переривалися протягом XVIII ст.

У XIX ст. Київ став фортецею-арсеналом живої сили та військової техніки царського абсолютизму на найнеспокійнішому рубежі — революційної тоді Західної Європи. Найпильніша увага в цей час приділялася зміцненню Петрівської фортеці, яка розрослася в бік Неводничів та Звіринця.

Переможні війни Наполеона і занепокоєння тим, що він у війні з Росією здійснить задум Карла XII примусили Олександра I приїхати до Києва з «особистою інспекцією» фортець міста. Косність державних інституцій, включаючи і їх військово-інженерний департамент», була причиною того, що, незважаючи на величезні витрати для безперервних фортифікацій Києва, все це не встигало за стрімким розвитком новітніх засобів ведення війни. Тому київські фортеці у старому місті та на Подолі давно вже втратили своє колишнє значення. Та й відносно нова Петрівська фортеця на Печерську також не відповідала тогочасним вимогам. За наказом Олександра I у Києві в районі колишнього Всеволодового Красного двора в 1810 р. розгортаються інтенсивні роботи по спорудженню велетенської фортеці за проектом генерала Оппермана. Це був величезний фортечний комплекс — «табір-депо» на 43 батальйони, 16 ескадронів, 2 полки козаків та 2 роти піонерів (розвідників, саперів). Тут же передбачалося арсеналізувати 333 гармати, 20 000 пудів пороху, 2 000 000 патронів, величезний парк інженерних засобів, а також 43 000 чвертей борошна та 3000 — крупи, 65 000 пудів солоного м'яса тощо. Тривалість осади фортеці була розрахована на 8 місяців автономної оборони. Будівництво розгорнулося на південь та захід від Петрівської фортеці, яка тепер стала цитаделлю нової. Були зведені Затильне та перше Звіринецьке укріплення. Основу останнього складали 6 полігонів. При полігонах було створено люнети, під фланками редутів — кам'яні каземати для гармат, а під гласисами — мінні ходи. Укріплення мали бастіони та напівбастіони. Тоді ж було створено передмостове укріплення на лівому березі Дніпра. На цьому фортифікація припинилася, оскільки змінився напрямок наступу Наполеона.

Царат, наляканий революційними подіями на Заході, які наближались до рубежів Росії, а до того ж польським визвольним повстанням 1830—1831 рр. в самій імперії, намагався будь-що зміцнити свої західні кордони. У березні 1830 р. Микола I власноручно ствердив проєкт нової надвелетенської фортеці, створений генералом О. фон Фрейманом. Структура системи нових укріплень, названих разом Великою Печерською фортецею, принципово відрізнялася від старої Петрівської фортеці, яка хоч і була класичною для початку XVIII ст., однак дещо локальною. Нова фортеця складалася з ряду укріплень, об'єднаних в одну грандіозну фортифікаційну систему. Вона охоплювала величезну територію, пересічену урочищами, заплавами та увізвищами, що самі по собі були природними перепонами для ворога. В її зовнішнє коло ввійшли Затильне, Звіринецьке, Васильківське, Шпитальне, а піз-

¹¹ Історія міст і сіл Української РСР. Київ, 1968. стор. 71.

ніше і Лисогірське укріплення. І якщо Петрівська фортеця перевищувала стародавню Лаврську в 5 разів, то Миколаївська була більша за останню в 50 разів. Збільшилися й розміри та потужності старих укріплень. Зокрема, до Звіринецького укріплення, під контролем якого перебували підходи до Ланцюгового моста, ввійшли Видубецький і Святогорський монастирі з їх капітальними спорудами. Затильне укріплення підсилили парком осадної артилерії, а його цейхаузи переробили на оборонні. У цей час було зведено також Неводницьку браму. Південніше від Звіринецьких укріплень розташувалося нове Лисогірське укріплення. Місцевість була тут дуже зручною для оборони: круті схили самої гори та рукав Либеді, що ускладнював підступи до нього.

На шляху до Василькова стояло Васильківське укріплення, яке оточували високі вали й глибокі рови. До складу його оборонних споруд входило 2 бойові башти. З фронту укріплення захищав рavelін із спеціальним ходом до нього — сортією та капоніром у рову, а з тильного боку — великий редут. Справжніми цитаделями були оборонна казарма та тюремний замок. Фронтальний мур казарми мав бійниці і був багатотовщий від інших.

Суміжними з Васильківським були Звіринецьке та Шпитальне укріплення. Останнє являло собою складний комплекс, до якого входили і споруди спеціального призначення. Зводилося воно з 1835 по 1845 р. У своїй тильній частині укріплення вміщало шпитальну цитадель, яка складалася з трьох величезних корпусів — бастионів. З лобового боку цитаделі знаходилася брама з центральним капоніром, а перед нею рів з підйомним мостом. Фронт укріплення, де розташовувався північний форштадт, захищали Косий капонір, що служив для ведення косопріцільного вогню, та велика напівбашта Північна, яка водночас прикривала і правий фланг укріплення. На лівому фланзі знаходилися полігони і ще один капонір у рові. Вали і рови Шпитального укріплення були чи не найбільшими по всій фортеці. Неподалік укріплення розташовувалися артилерійський двір і шпитальний табір.

Однак найбільша роль відводилася укріпленню центральної частини Печерська, яке створювалося на основі Петрівської фортеці. Тепер внутрішніми стали не тільки її Київська, Васильківська та верхня Московська брами*, а й нижня. Біля Київської брами поставили гарнізонну офіцерську гауптвахту, а приміщення Васильківської брами були перетворені на офіцерське зібрання. Головною ж брамою нової Печерської і всієї великої фортеці, стала Микільська, що вела до старого міста і Подолу. По обидва боки цієї брами починалися лінії фортечних споруд, довжина яких дорівнювала майже 7 км. На території 27 кварталів Печерського укріплення знаходилися також будинки генералітету, губернатора, коменданта всієї фортеці та екзерциргауз — манеж для навчання солдатів та кавалерійських вправ.

В південній частині Печерського укріплення розміщувалася цитадель, роль якої виконувала стара Печерська фортеця з укріпленнями Ближніх і Дальніх печер та Печерським монастирем. Нову цитадель боронили мури з бійницями для ведення рушничного і гарматного вогню.

Південну частину нової Печерської фортеці, як більш вразливу, підсилили ще й люнетами. Редут поставили навіть біля церкви Різдва та дзвіниці, зведеної С. Ковніром. Подільський бастион та оборонні стіни, що водночас були й підірними, спорудили в двох рівнях навіть з боку Дніпра, незважаючи на крутизну схилів. Микільську браму під-

---

* Нині вони є пам'ятками архітектури XVIII ст.

силили гарматним капоніром та оборонним кофром. Сама ця брама являла собою зразок не тільки інженерно-фортифікаційного, а й архітектурного мистецтва. Вона стояла ліворуч нинішнього в'їзду на вул. Січневого повстання, біля Миколаївської казарми. Зубчатий, з бійницями і турами мур, зведений в стилі англійського замку, прорізали два арковані проїзди, обрамовані багатопрофільними архівольтами та потроєними колонами, які увінчували бронзові капітелі. Оббиті металом ворота прикрашало металеве литво, на тлі якого були зображені лев'ячі маски. Перед пілонами брами стояли художньої роботи ліхтарі. З боку еспланадного плацу, що розміщався перед Царським палацом, (нині на цьому місці розбито парк), було споруджено гласіс.

По оборонній лінії нової фортеці, що об'єднувала всі укріплення, було створено багатоярусні й різноманітні фортифікаційні заслони, підсилені верками та іншими оборонними спорудами, а на фасі кожного з них поставлено батареї. Майже кожна оборонна споруда мала бойові каземати, на фронтальних стінках яких розміщалися гарматні або ж стрілецькі амбразури. Основні споруди укріплень сполучалися між собою підземними ходами типу галерей, а поміж Андріївським та Олексіївським бастіонами у 1829 р. було прорито тунель.

Всі оборонні споруди, включаючи й казарми, зводилися на гранітних підмурках з високоякісної київської цегли. З метою запобігання корозії, в конструкціях уникали металу. Кам'яні будинки фортеці було казематовано, тобто збудовано неодмінно з склепінчатыми перекриттями. За своєю обороноспроможністю всі споруди фортеці поділялися на оборонні казематовані, оборонні неказематовані та не оборонні. На спеціальному обліку перебували і всі кам'яні приватні будинки поблизу фортеці. За підрахунками фахівців, дислокація особового складу нової фортеці була такою: у 884 казематах бойових споруд могли розміститися 10 560 чол., в не оборонних казематованих — 4756, у шпиталі — 1550. На час облоги двадцятитисячного гарнізону у льохах та мурованих складах зберігався запас продовольства на рік. Вода постачалася механізованим водопідйомником з Дніпра на висоту 107 м, а крім того, кожне укріплення та цитаделі мали муровані колодязі. Пороху у фортецях зберігалася до 55 000 пудів. Ядра, картеч та порох містилися в спеціальних льохах. Недоторканий запас всього необхідного знаходився в центральній цитаделі. Крім того, мобілізаційний план передбачав необмежене використання всіх споруд та запасів Лаври¹².

Страшним лихом для киян були так звані «еспланадні правила» (у перекладі з французької «esplanade» означає незабудований). За наказом Миколи I поміж фортечними валами та межею дозволеної міської забудови залишався великий простір, який мав наскрізь проглядатися й прострілюватися. Зона еспланади на десятки років лягла зашморгом на райони стародавнього Києва. Це були найкращі щодо родючості землі: Видубечі, Звіринець, Лиса гора, Печерськ, Неводничі, Липки, Клов, Красниця, Черепанова гора та горішне Прилибіддя. Під час будівництва нової фортеці зносилися житло й громадські споруди цілих районів, а людей силоміць відселяли на заболочені заплави Либеді¹³. Вирубувалися липові й шовковичні гаї, київські сади й виноградники, від яких з часом лишилися тільки назви районів та вулиць: Липки, Виноградна, Шовковична, Садова... Тяжко позначилася ця пора і на пам'ятках історії та архітектури старого міста, де зносилися всі фортифікаційні споруди, включаючи й зведені за часів Володимира Великого та Ярослава Муд-

¹² Военное обозрение Киевского военного округа, К., 1869, стор. 108—109.

¹³ «Київські губернські ведомости», 16 квітня 1870 р.

рого. Особливого розмаху такі руйнування набрали у 1832—1837 рр. і тривали майже до кінця 40-х років XIX ст.

З часом військовий потенціал київської фортеці почав зменшуватися, аж поки 1897 р. її не було перетворено на фортецю-склад. Колись грізні бастіони, верки та рavelіни перетворювалися не тільки на особливі гауптвахти, а й на військові та політичні в'язниці. Такими, зокрема, стали тюремний замок Васильківського, бастіони Лисогірського укріплення, Косий капонір, який влучно прозвали «київським Шліссельбургом». На початку 60-х років в ньому були заточені студенти Київського університету, а через кілька років каземати Косого капоніру заповнили польські повстанці. Під його мурами розстріляно керівників повстанських загонів, що діяли на Київщині. За глухими мурами цієї та інших фортечних в'язниць опинилося багато борців за народну справу. І знаменним є той факт, що на боротьбу проти самодержавства піднялися саме робітники основного підприємства фортеці — Арсеналу.

О. П. СИЛИН

Наш календар

100-РІЧЧЯ
ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У жовтні 1975 р. минає 100 років з часу заснування університету в м. Чернівцях. Історія його розвитку складна. Університет був відкритий

з нагоди століття загарбання Австро-Угорщиною буковинських земель і, як значилося в «Установчому акті», підписаному імператором Францом-Йосифом, мав «оберігати і поширювати австрійську вірність», тобто сприяти зміцненню політичної влади монархії Габсбургів на Буковині¹. Інтереси корінного населення краю, насамперед українців, повністю нехтувались. Імперський радник К. Лемайєр писав, що українське населення «за станом своєї культури навіть не має права вимагати заснування власного університету», на його думку, університет повинен був «...дати можливість прищепити німецький елемент, який репрезентує високу культуру, а разом з тим і мову імперії»².

І в румунський період завданням університету було стати розсадником ідей і знаряддям румунізації населення окупованого краю.

Вчені університету не займалися розробкою проблем, розв'язання яких сприяло б економічному і культурному піднесенню Буковини. Серед викладачів переважали люди маловідомі в науці, з консервативними політичними поглядами. Панування в університеті клерикально-шовіністичних тенденцій негативно позначалося на якості підготовки фахівців. Навіть через більш як 30 років після відкриття університету крайове управління Буковини змушене було констатувати, що він «не в змозі дати своїм студентам повної наукової освіти і навіть відповідної підготовки для вчителів»³.

Серед студентів переважали вихідці з панівних класів. Плата за навчання була високою. Студентам доводилося платити за матрикуляцію, за складання іспитів, за участь у більшості семінарів, за користування бібліотекою⁴. Стипендію отримувала незначна частина студентів. Так, у 1890/91 навчальному році — 10%, 1912/13 — менше 4%, 1933/34 — 6% студентів.

Про національне гноблення в краї свідчив склад студентів і професури університету. За перші 25 років українців в університеті навчалося лише 13,3%⁵. Чисельно переважали німці. У румунський період студентів-українців було ще менше: в 1933/34 навчальному році — лише 4,78%⁶, а 1939/40 — закінчили університет тільки 4 українці, тобто 0,8% від загальної кількості випускників.

¹ Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Viertel jahrhundert ihres Bestandes. Czernowitz, 1900, s. XXXVI.

² Чернівецький обласний державний архів (далі — ЧОДА), ф. 216, оп. 3, спр. 190, арк. 2—14.

³ Лист Крайового управління Буковини до Міністерства культів і освіти від 10.V.1909 р. — ЧОДА, ф. 3, оп. 2, спр. 24986, арк. 3—6.

⁴ ЧОДА, ф. 3, оп. 2, спр. 23307, арк. 5.

⁵ Встановлено за статистичними даними зб. "Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Viertel jahrhundert ihres Bestandes. Czernowitz, 1900.

⁶ Anuarul universității din Cernăuți..., 1937, стр. 35, 178.

Проте правлячим колам ні Австро-Угорщини, ні Румунії не вдалося перетворити університет на опору реакції, слухняне знаряддя окупантів. Всупереч їх бажанню, він відіграв певну позитивну роль у культурному розвитку краю, у формуванні на Буковині революційно-демократичної інтелігенції. Професорами Чернівецького університету були Гнат Онишкевич (1843—1883) — видавець «Руської бібліотеки», який пропагував ідею єдності трудящих західноукраїнських земель з братами зі Сходу, відомий вчений Омелян Калужняцький (1845—1914), лекції якого з слов'янських літератур високо оцінив І. Франко⁷. Він був пропагандистом російської літератури на Буковині; як визначний фахівець з слов'янської палеографії, О. Калужняцький був обраний членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук.

В університеті вчилися письменники Лесь Мартович (1871—1916), Д. Лукіянович (1873—1965); тут здобули освіту український лексикограф Юліан Кобилянський (1859—1922) — брат письменниці О. Кобилянської, перекладач творів Т. Г. Шевченка на німецьку мову Сергій Шпойнаровський (1858—1909). У 1890—1891 рр. студентом Чернівецького університету був Іван Франко.

Студенти перекладали на українську мову праці Ф. Енгельса, К. Лібкнехта, П. Лафарга, А. Бебеля, пропагували соціалістичні ідеї поза університетом. У 1905—1907 рр. прогресивні студенти брали участь у мітингах і демонстраціях на підтримку російської революції.

Протягом 1918—1940 рр. вони виступали проти насильного приєднання Північної Буковини до Румунії, брали участь у боротьбі за возз'єднання її з Радянською Україною, яку очолила створена у 1918 р. Компартія Буковини. У 1924 р. підпільний ЦК Компартії Буковини очолював студент університету В. Гаврилюк, членом ЦК був студент І. Стасюк.

1931 р. було створено університетську комуністичну організацію «Революційний комітет студентів міста Чернівці»⁸. На кожному факультеті діяли комсомольські осередки, представники яких входили до складу революційного комітету.

У 1939 р. вони вітали визволення Червоною Армією Західної України та Західної Білорусії⁹.

У 1940 р. здійснилася мрія трудящих Північної Буковини про возз'єднання в сім'ї радянських народів. Завдяки мудрій ленінській національній політиці Комуністичної партії і Радянського уряду та братній допомозі всіх народів Країни Рад тут за короткий час відбулися грандіозні соціальні перетворення. 13 серпня 1940 р. університет став радянським вищим навчальним закладом¹⁰. Цю подію трудящі Буковини сприйняли як велике свято. Газета «Правда» писала: «З усіх міст, містечок, гірських сіл Північної Буковини безперервним потоком йдуть в університет ходоки»¹¹.

Радянська держава виділила університетові великі кошти на обладнання навчальних кабінетів і лабораторій та виплату студентам стипендії. З Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Одеси та інших міст країни прибули вантажі з лабораторним обладнанням, суспільно-політична та наукова література. Для налагодження навчально-виховної та наукової роботи в Чернівецький університет були направлені спеціалісти з багатьох вузів країни, серед них нині відомі вчені, академіки

⁷ Див. І. Франко. Твори в двадцяти томах, т. XX, К., 1956, стор. 412.

⁸ ЧОДА, ф. 5, оп. 2, спр. 8746, арк. 1.

⁹ Там же, ф. 132, оп. 1, спр. 28, арк. 48, 219—220.

¹⁰ Там же, ф. 82, оп. 1, арк. 5.

¹¹ «Правда», 20 серпня 1940 р.

М. М. Боголюбов, М. В. Пасічник та ін. Неоціненну допомогу подали молодому вузу академіки І. Г. Петровський, А. М. Колмогоров, П. С. Александров, з якими підтримувалися активні творчі зв'язки.

Усе це дало можливість за кілька місяців створити 23 кафедри, навчальні та науково-дослідні лабораторії і кабінети, бібліотеку¹².

На шести факультетах університету — історичному, філологічному, фізико-математичному, біологічному, хімічному та геолого-географічному — тоді навчалось 510 студентів, працювало 59 викладачів, з них 16 доцентів і кандидатів наук. Першим ректором був призначений доцент З. П. Шульга¹³.

Безкорисливу, справді братерську допомогу колективи вузів і науково-дослідних установ інших міст Радянського Союзу подавали Чернівецькому університетові й тоді, коли він згідно з постановою РНК УРСР від 22 червня 1944 р.¹⁴ відновлював свою діяльність після визволення Буковини від німецько-фашистських та румунських загарбників.

Відтоді минуло три десятиліття. Тепер на 11 факультетах дістають фахову підготовку 10 тис. студентів денної, вечірньої і заочної форм навчання. Невпинно поліпшується і якість науково-теоретичних і практичних знань, якими озброюються майбутні фахівці 36 спеціалізацій.

За останні роки в університеті зроблено багато для успішного виконання рішень ХХІV з'їзду КПРС, постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому вдосконаленню вищої освіти в країні» (1972 р.), в якій визначено багатопланове завдання по підвищенню якості підготовки і поліпшенню ідейно-політичної загартованості майбутніх спеціалістів.

За роки Радянської влади університет підготував для народного господарства близько 18 тис. висококваліфікованих спеціалістів: інженерів-оптиків, математиків-обчислювачів, економістів, гідрологів і кліматологів (інженерний профіль), вчителів. Багато вихованців університету стали партійними, радянськими та господарськими працівниками, відомими вченими, близько 500 — докторами і кандидатами наук.

Значно зріс науковий потенціал Чернівецького університету, на його кафедрах сформувався колективи, які ведуть дослідження в галузі технічних, природничих, суспільних та гуманітарних наук. Результати пошуку багатьох науковців здобули широке визнання і застосовуються в різних науково-дослідних установах та безпосередньо на виробництві. Тільки у 1974 р. економічний ефект від застосування наукових розробок у народному господарстві становив 3,5 млн. крб. Ряд відкриттів і винаходів запатентовано в Японії, Франції, США, ФРН та інших країнах. Деякі роботи співробітників університету зареєстровані Комітетом у справі винаходів та відкриттів при Раді Міністрів СРСР. Лише у 1968—1974 рр. вони отримали понад 70 авторських свідоцтв про винаходи.

Плодотворно працюють колективи вчених і на кафедрах суспільних та гуманітарних наук. Дорогоказом у їх діяльності є постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» та «Про поліпшення економічної освіти трудящих», «Про роботу в Московському вищому технічному училищі імені М. Е. Баумана і Саратовському держуніверситеті імені М. Г. Чернишевського про підвищення ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук».

¹² «Вестник высшей школы», 1941, № 2, стор. 24.

¹³ ЧОДА, ф. Р-82, оп. 1, спр. 1, арк. 65, 73.

¹⁴ Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. 2, К., 1961, стор. 44—45.

Викладачі кафедр суспільних наук беруть участь у розробці актуальних проблем історії КПСР, наукового комунізму, політекономії, марксистсько-ленінської філософії та інших галузей суспільствознавства.

Привернули увагу широкої громадськості та здобули схвальну оцінку в пресі книги «Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область» (1969), «Північна Буковина, її минуле і сучасне» (1969), підготовлені авторськими колективами вчених.

Значну цінність становлять праці, в яких досліджуються літературний процес та мовні явища на Буковині. Працівники кафедри історії української літератури підготували й опублікували близько двадцяти видань творів письменників, які жили й працювали на Буковині, та збірки фольклору. Філологи досліджують народну творчість та мови молдавського й румунського населення Радянської Буковини, а також міжнаціональні взаємини.

Робота по наближенню наукових досліджень до потреб народного господарства особливо активізувалася протягом дев'ятої п'ятирічки. Кафедри й науково-дослідні лабораторії значно розширили зв'язки з підприємствами, вагомішою стала їх участь у впровадженні у виробництво результатів досліджень. Це, зокрема, реалізується шляхом виконання госпдоговірної тематики, обсяг якої постійно зростає. Якщо, наприклад, 1968 р. госпдоговірні роботи виконувалися менш як на 150 тис. крб., то 1972 р. їх вартість перевершила мільйонний рубіж. 1974 р. обсяг госпдоговірної тематики становив 1,5 млн. крб. Загальний економічний ефект їх дає майже 3,5 млн. крб.

Свідченням зростання наукового авторитету Чернівецького університету є й те, що в його стінах часто збираються вчені з різних республік для обговорення назрілих проблем науки і техніки. За останнє п'ятиріччя тут відбулося близько 70 всесоюзних та республіканських наукових конференцій.

До науково-дослідної роботи залучається широке коло студентів. Наукове студентське товариство у своїх 60 гуртках та конструкторсько-дослідних групах об'єднує понад 2 тис. юнаків і дівчат. Напрями їх наукових пошуків тісно пов'язані з проблематикою, що досліджується колективами відповідних кафедр. Студенти беруть участь у виконанні госпдоговірних договорів, конструюють прилади і пристрої, що нерідко впроваджуються у виробництво. На основі досліджень, виконаних членами наукового гуртка кафедри напівпровідникових матеріалів, винайдено якісно новий тип фотоприймачів, які успішно використовуються в промисловості. У лабораторній техніці ряду науково-дослідних установ та вузів застосовується сконструйований ними ж агрегат для живлення лабораторних магнітів.

Студенти, які працюють у наукових гуртках при кафедрах суспільних та гуманітарних наук, вивчають проблеми соціального розвитку, міжнародного комуністичного, робітничого і молодіжного руху, досліджують питання літературознавства, мовознавства.

Члени НСТ беруть участь у всесоюзних і республіканських наукових конференціях та конкурсах студентських робіт, відряджаються для обміну досвідом до інших вузів союзних республік. Дослідницькі роботи студентів часто переростають у серйозні наукові праці. В студентських гуртках при кафедрах університету робили свої перші наукові спроби лауреати Ленінської премії А. Д. Булкін та В. Б. Шуман, член-кореспондент АН УРСР М. Т. Шпак та ін. Успіхові наукової роботи сприяє постійне зміцнення навчально-матеріальної бази університету.

Завдяки асигнуванням, виділеним для цього Урядом Української

РСР, розгорнуто широке капітальне будівництво. Вже зведено чотири гуртожитки на 2,5 тис. місць, 100-квартирний будинок для співробітників, велику студентську їдальню. Обладнано нову оранжерею. Швидкими темпами ведеться будівництво навчально-лабораторного корпусу фізичного факультету з корисною площею 15 тис. кв. метрів.

В авангарді багатотисячного університетського колективу йдуть комуністи і комсомольці. Партійна організація об'єднує 568 членів і кандидатів у члени КПРС. Предметом постійної уваги партійного комітету і факультетських парторганізацій є найбільш вирішальні ділянки навчально-виховної і господарської роботи. Це, насамперед, виховання і розстановка кадрів, вдосконалення професійної підготовки студентів, формування у них наукового комуністичного світогляду, підготовка спеціалістів вищої наукової кваліфікації та ін. Завдяки великій роботі, яку проводить партійна організація університету, колектив професорів, викладачів і студентів відзначається глибокою ідейною переконаністю, відданістю справі комунізму, високою політичною зрілістю і активністю. У його складі багато талановитих учених-комуністів, які ведуть навчально-виховну та громадсько-політичну роботу.

Переважає більшість комуністів-викладачів виконують відповідальні партійні та громадські доручення. Вони працюють завідувачами й інструкторами позаштатних відділів, лекторами обласного, міського й районного комітетів Компартії, викладають в університеті марксизму-ленінізму. Великій групі комуністів університету доручено керувати правлінням і секціями обласної, міської, районних організацій товариства «Знання», обласних відділень спілок письменників, журналістів, культурних зв'язків з зарубіжними країнами тощо.

Науково-педагогічні працівники проводять велику роботу серед населення області по пропаганді рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України, формуванню марксистсько-ленінського світогляду трудящих, вихованню їх у дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму.

Наші успіхи були б немислимі без допомоги місцевих партійних органів. Вони обговорюють звіти парткому, аналізують діяльність ректорату й інших структурних підрозділів закладу, вивчають потреби, пов'язані з його дальшим розвитком. Перед комуністами й співробітниками систематично виступають секретарі та члени бюро обласного, міського й районного комітетів партії, відповідальні радянські працівники.

У резолюції XXIV з'їзду КПРС на Звітну доповідь Центрального Комітету зазначено, що розвиток радянської науки є одним з основних факторів успішного розв'язання завдань комуністичного будівництва. Тому, розгортаючи широким фронтом наукові дослідження, «треба концентрувати зусилля вчених на розв'язанні найважливіших проблем, змцнювати зв'язок науки з практикою комуністичного будівництва, прискорювати застосування її досягнень у народному господарстві»¹⁵.

Своє століття університет зустрічає на піднесенні, у розквіті творчих сил науково-педагогічного колективу та студентства. Це досягнуто завдяки втіленню в життя ленінської національної політики та постійному піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду про розквіт науки, освіти і культури в усіх республіках і краях багатонаціональної соціалістичної Вітчизни. Тільки в умовах радянської дійсності Чернівецький університет зміг досягти високого рівня розвитку і всю свою діяльність підпорядкувати інтересам служіння народові.

К. О. ЧЕРВІНСЬКИЙ

¹⁵ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 231—232.

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦК РСДРП(б) — РКП(б) У 1917—1918 РОКАХ

Майже шість десятиріч відділяють нас від Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка відкрила нову епоху всесвітньої історії — епоху революційного оновлення світу, переходу від капіталізму до соціалізму. З вершини десятиліть Комуністична партія, радянський народ осмислюють пройдений шлях, розглядаючи вивчення історичного досвіду як одну із необхідних умов наукового обґрунтування й успішного розв'язання теоретичних і практичних завдань сучасності. Особливий інтерес викликають питання діяльності ленінської партії в період закладання основ радянського суспільства, коли робились перші кроки на шляху соціалізму, які потрясли весь світ і дали йому новий напрямок розвитку.

Перетворившись із гнані і переслідуваної в царській та буржуазній Росії в правлячу партію, керівну силу суспільства, більшовики спрямували свої зусилля на розв'язання завдань всесвітньо-історичного значення: створення і зміцнення Радянської держави; організацію оборони Вітчизни від контрреволюційних сил всередині країни та іноземної воєнної інтервенції; перебудову суспільного життя на соціалістичних засадах; зміцнення інтернаціональної єдності з пролетаріями всіх країн. «Коли країна стала на шлях величезних перетворень, — говорив В. І. Ленін, — тоді заслугою цієї країни і партії робітничого класу, переміщеного в цій країні, є те, що до завдань, які ставилися раніше абстрактно, теоретично, ми щільно підійшли практично»¹.

Успішне розв'язання всього комплексу завдань, які стояли перед ленінською партією, у величезній мірі залежало від спрямовуючої і організуючої діяльності її бойового штабу — Центрального Комітету. Цій проблемі і присвячена книга В. В. Анікеєва². За формою — це хроніка подій і фактів, які день за днем розповідають про титанічну діяльність ЦК нашої партії на чолі з В. І. Леніним в перший рік Радянської влади — з 7 листопада 1917 р. по 7 листопада 1918 р.

Хроніка містить сотні документальних матеріалів. Значна частина з них вперше вводиться в науковий обіг (тільки на фонди Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС в книзі є більше 300 посилань). Багато відомостей взято з ленінських творів, партійних документів, періодичної преси, спогадів активних діячів партії та Радянської держави. Вони органічно доповнюють уже відомі дані, опубліковані в книгах «Протоколи Центрального Комітету РСДРП(б). Август 1917 — януар 1918» (М., 1958), «Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) — РКП(б) с местными партийными организациями» (тт. II—IV, М., 1957—1969) та інших документальних збірок і монографічних досліджень. Систематизовані і взяті разом, всі ці факти з найбільш можливою повнотою відображають багатогранну діяльність ЦК більшовиків в один із найскладніших періодів в історії нашої країни.

Центральне місце в книзі належить висвітленню діяльності В. І. Леніна. Численні факти відтворюють образ вождя, його керівну участь в роботах II—V з'їздів Рад та VII з'їзду РКП(б), Пленумів і засідань ЦК партії, засідань ВЦВК, РНК, розповідають про розробку Леніним теоретичних питань діяльності партії в нових історичних умовах, про розв'язання ним практичних питань партійного і державного будівництва.

Центральним завданням тогочасного моменту В. І. Ленін вважав злам старої державної машини і створення нової держави. Направляючи боротьбу за послідовне проведення в життя вчення про диктатуру пролетаріату, він продовжував розвивати його далі на основі не тільки прозорливого наукового передбачення, але перш за все, узагальнення конкретно-історичної практики, процесу створення Радянської держави. Ленінські статті й виступи перших післяжовтневих місяців являють собою величезну теоретичну цінність.

Як насущне практичне завдання диктатури пролетаріату В. І. Ленін вважав: забезпечення перемоги революції по всій країні і проведення революційно-демократичних та соціалістичних заходів, накреслених ще в переддень Жовтня і втілених в перших Декретах Радянської влади (вихід із війни і укладення миру, скасування поміщицької власності на землю, встановлення робітничого контролю над виробництвом, націоналізація банків і великої промисловості).

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 360.

² В. В. Анікеєв. Деятельность ЦК РСДРП(б) — РКП(б) в 1917—1918 годах, М., 1974.

Зібрані в хроніці факти розкривають історичну обумовленість та історію підготовки декретів робітничо-селянської влади, в більшості своїй написаних В. І. Леніним або розроблених з його участю і затверджених Центральним Комітетом більшовицької партії.

Великий і різноманітний фактичний матеріал рецензованої праці відтворює грандіозну картину триумфального походу Радянської влади по країні, в т. ч. на Україні і в Прибалтиці, в Поволжі і на Уралі, в Сибіру і на Далекому Сході, в Закавказзі і в Середній Азії. «3 жовтня,— відзначав В. І. Ленін,— наша революція, яка віддала владу в руки революційного пролетаріату, встановила його диктатуру, забезпечила йому підтримку величезної більшості пролетаріату і біднішого селянства, з жовтня наша революція йшла переможним триумфальним походом...

Цей період переможного, триумфального походу диктатури пролетаріату і Радянської влади, коли вона залучила на свою сторону безумовно, рішуче і безповоротно гігантської маси трудящих і експлуатованих в Росії, ознаменував собою останній і найвищий пункт розвитку російської революції...»³

У цьому процесі ЦК партії орієнтувався передусім на силу, організованість, самовідданість і стійкість робітничого класу, прагнучи згуртувати навколо пролетаріату трудящі маси міст і сіл, в першу чергу селянську бідноту, солдатів і матросів, жінок-робітниць і селянок, трудящу, учнівську і студентську молодь. Консолідуючою силою в цих процесах стали Ради, які з дня на день розширяли і поглиблювали свій вплив, залучали на свій бік найбільш свідомі верстви трудящих. Наведені в книзі документи місцевих партійних організацій, окремих комуністів, робітників, селян, солдатів в Центральний Комітет показують ставлення широких мас до переможного повстання в Петрограді, відображають практичну діяльність більшовиків на місцях по мобілізації трудящих на боротьбу з силами реакції і контрреволюції, на розв'язання корінних питань соціалістичної революції. З листопада 1917 р. один з керівників комітету РСДРП(б) Свиначевського рудника (область Війська Донського) С. М. Засько повідомив ЦК про те, що під час повернення з II з'їзду Рад він і його супутники на своєму шляху «скрізь спостерігали спокійний перехід влади в руки воєнно-революційних комітетів» (стор. 39—40). «За вами стоять всі солдати і селяни»,— писав А. В. Луначарському селянин с. Терешполь Подільської губернії В. І. Муляр (стор. 104).

Реальним виявом процесів, які підтверджують життєвість Радянської влади, все зростаючий авторитет партії більшовиків стали вибори до Установчих зборів. Матеріали, вміщені в книзі, розповідають про результати виборів у Луганську, Гомелі і повіті, в с. Корчажка Уфимської губернії, в Олександрійському повіті Херсонської губернії, в 24 Сибірському стрілецькому полку та ін. (стор. 76, 77, 79, 81, 86, 89). Вони свідчать, що за партією йшла більшість робітничого класу, майже половина армії і широкі верстви селянства у всіх районах країни, в тому числі і на окраїнах.

Документи спростовують міфи буржуазних фальсифікаторів історії, які, зневажаючи факти або повторюючи інсинуації змстених революцією і залишених за бортом історії «діячів», твердять про тодішню «незрілість» Росії для соціалізму, про «насилля» більшовиків над природним ходом розвитку країни, особливо в її національних районах. Фальсифікатори із стану українських буржуазних націоналістів намагаються зобразити торжество соціалістичної революції на Україні у вигляді перемоги «лівничих багнетів» та ін. Але факти підтверджують істинно демократичний, всенародний характер Великого Жовтня, історичну обумовленість його перемоги. «Наша справа,— говорив В. І. Ленін,— забезпечена тим, що маси самі взяли за будівництво нової, соціалістичної Росії»⁴.

Матеріали праці показують наскільки мудрою, гнучкою, класово цілеспрямованою була позиція В. І. Леніна, його соратників у Центральному Комітеті партії в одному з важливих і відповідальних питань — про вихід з імпералістичної війни і укладення миру. Розв'язання цього надзвичайно гострого питання ускладнювалось відсутністю єдності поглядів у партії і навіть в її ЦК на значення укладання мирного договору з Німеччиною для Радянської республіки. Тільки в результаті напруженої боротьби в ЦК (у хроніці містяться матеріали про обговорення питання про мир на зборах членів ЦК і партійних робітників 8/21 січня, на засіданнях ЦК 11/24 січня, 19 січня (1 лютого), 17, 18 і 23 лютого 1918 р.). В. І. Ленін у його соратникам вдалося одержати надзвичайно важливу перемогу над лівацькою дрібнобуржуазною позицією «лівих комуністів» і Троцького. Книга відбиває багаторазові усні і друковані виступи Володимира Ілліча, який вклав у них всю свою революційну пристрасть і нездоланну волю в боротьбі за збереження і відстоювання завоювань соціалізму, за забезпечення миру і прогресу. «Брест,— писав В. І. Ленін,— знаменний тим, що вперше у масштабі гігантски-великому, серед труднощів неосяжних ми зумі-

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 90—91.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 75.

ли використати суперечності між імперіалістами так, що виграв кінець кінцем соціалізм»⁵.

Ленінські принципи мирного співіснування держав з різним соціальним ладом, вперше проголошені Радянською владою у «Декреті про мир», збагачені і розвинуті В. І. Леніним у наступні роки, в тому числі і в період боротьби за закінчення Брестського миру, стали нерізними каменями зовнішньополітичного курсу Комуністичної партії і Радянської держави. Неухильно слідуючи цим принципам, КПРС, радянський уряд добились'я всевітньо-історичних перемог на міжнародній арені, забезпечили і забезпечують найбільш сприятливі умови для побудови нового суспільства, для розвитку сил миру і прогресу, здобули собі авторитет і повагу у народів всіх країн. Найбільш зримим підтвердженням цьому служать успіхи, досягнуті партією і країною в здійсненні Програми миру, виробленої XXIV з'їздом КПРС.

Все це ще раз спростовує намагання буржуазних ідеологів подати перші зовнішньополітичні акції молодого Республіки Рад як чисто пропагандистські, як такі, що мають тимчасовий, кон'юктурний характер, а ленінську мирну програму лише як «спритний тактичний крок» більшовиків.

У боротьбі за мир вся партія згуртувалася на ленінських позиціях. VII Екстремний з'їзд РКП(б) прийняв рішення про затвердження Брестського мирного договору, а IV Надзвичайний Всеросійський з'їзд Рад ратифікував його. Почалась мирна перебудова. ЦК партії зосередив свої сили на мобілізації всіх наявних ресурсів для розв'язання творчих завдань соціалістичної революції. За дорученням ЦК РКП(б) В. І. Ленін провів гігантську теоретичну роботу по дослідженню можливостей виходу з економічної і господарської розрухи і приступу до соціалістичного будівництва. В ряді творів, перш за все у працях «Чергові завдання Радянської влади», «Головне завдання наших днів», «Про «ліве» хлоп'яцтво і про дрібнобуржуазність», «Начерк плану науково-технічних робіт», «Основні положення господарської і особливо банківської політики» вожда партії дав розгорнутий, науково обгрунтований план створення основ соціалістичної економіки, розробив принципи соціалістичного господарювання.

Особливо докладно в книзі представлена історія створення В. І. Леніном праці «Чергові завдання Радянської влади». Її обговорення в ЦК, публікацію. Частина вміщених документів (виклад протоколів засідань ЦК) друкуються з посиланням на ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС. Вони свідчать: на засіданні ЦК 31 березня з порядком денним «Загальна політика ЦК» «виявилась наявність в ЦК різних відтінків по відношенню до курсу ділових людей (спеціалістів)... Тому було прийняте рішення обговорення питання перенести на Пленум ЦК, який скликати 7 квітня» (стор. 241). На засіданні ЦК в той день про загальну політику ЦК виступив В. І. Ленін, який говорив «про необхідність використання спеціалістів у різних галузях праці, про новий період революції. Розбіжностей по всім питанням загальної політики не виявилось. ЦК запропонував Леніну «виробити тези, які стосуються даного моменту і представити їх в ЦК» (стор. 244). На засіданні ЦК 26 квітня тези В. І. Леніна приймаються в цілому, вирішено надрукувати їх в «Правде», і «Известиях» і окремою брошурою. В. І. Леніну доручено підготувати тези у стислому вигляді до 29 квітня і виступити з доповіддю в ЦК Рад (стор. 255). 3 травня Центральний Комітет односторонньо затвердив ленінські тези (стор. 263). Історія створення ленінської праці показує, що політична лінія партії вироблювалась в обстановці творчих дискусій, колективними зусиллями ЦК партії.

Ленінські положення і висновки, схвалені ЦК РКП(б) щодо значення розробки політики нашої партії і розвитку країни в той період, не втратили свого теоретичного і практичного значення і сьогодні (положення про те, що найголовнішим і найважливішим для перемоги нового ладу є всемірне підвищення продуктивності суспільної праці, про роль і значення соціалістичного змагання у будівництві комуністичного суспільства).

Матеріали хроніки розкривають багатогранну організаційну діяльність ЦК, спрямовану на втілення в життя ленінського плану соціалістичного будівництва (завершення експропріації поміщиків і буржуазії, боротьба за організований, планомірний характер націоналізації засобів виробництва, проти проявів у цій справі анархо-синдикалістських тенденцій, налагоджування управління націоналізованими підприємствами, організація виробництва в загальнодержавному масштабі на основі принципів демократичного централізму, використання державного капіталізму, здатного в руках пролетарської держави стати своєрідним засобом боротьби проти самих основ буржуазного суспільства).

Читач знайде в книзі численні факти, які розкривають діяльність ЦК РКП(б) по розробці і проведенню в життя політики партії на селі, спрямованої на дальший розвиток і поглиблення соціалістичної революції, на боротьбу проти куркульства, на забезпечення робітничої і селянської бідноти хлібом.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 53.

Період мирного перепочинку в 1918 р. був недовгим. Внутрішні контрреволюційні сили при підтримці іноземних імперіалістичних кіл розгорнули збройний похід проти молодой Радянської республіки. Почалась іноземна воєнна інтервенція і громадянська війна. Радянська республіка опинилась у кільці фронтів. Першочерговими для всієї партії, Центрального Комітету стали питання захисту країни, мобілізації всіх сил на розгром інтервентів і білогвардійців, постачання паливом і продуктами та ін. Хроніка наочно показує, як, очоливши оборону країни, Комуністична партія, Центральний Комітет творчо застосовували найширший арсенал політичних, воєнних, дипломатичних і ідеологічних засобів боротьби проти агресії. Вперше в історії внутрішня, зовнішня і воєнна політика держави базувались на знаннях і різносторонньому використанні законів суспільного розвитку, на марксистському діалектичному аналізі співвідношення класових сил, які боролися між собою. Деякі відомості чи окремі подробиці про уже відомі факти публікуються вперше. Так, 19 травня на засіданні ЦК одним з пунктів порядку денного стояло питання про скликання воєнної наради. При його обговоренні, відмічається в книзі, «вказувалося, що в низах, в партійних масах виражається незадоволення з приводу надання широких прав колишнім офіцерам і генералам, висловлювалося побажання поставити їх в становище консультантів. Було вирішено скликати 26 травня засідання ЦК з запрошенням партійних товаришів, які працювали в старій армії і в Червоній Армії, до засідання бажано мати певні пропозиції» (стор. 279). І хоч протокол засідання ЦК від 26 травня не зберігся (до цього часу не знайдено протоколів засідань ЦК в період з 19 травня по 16 вересня) вищевказаний документ свідчить про ретельність підготовки наради, ґрунтовність і глибину підходу до проблеми. ЦК партії, турбуючись про партійний вплив у військах Червоної Армії, на засіданні 25 жовтня підкреслював, що завдання партійних працівників в армії полягають «...в проведенні агітаційної роботи, розподілі літератури, піднесенні загального рівня Червоної Армії до комуністичної свідомості, в роботі по підняттю духу дисципліни, сприянню проведення в життя всіх розпоряджень, які давав той чи інший центральний орган» (стор. 457).

В умовах перемігшої диктатури пролетаріату створювалась принципово нова система керівництва і управління Збройними Силами і захистом країни, яка стала однією з найважливіших передумов перемоги радянського народу у війні проти імперіалістичної агресії і внутрішньої контрреволюції. Нагромаджений у роки громадянської війни досвід організації відсічі агресорові, керівництва зовнішньою політикою Комуністична партія постійно використовувала і розвивала на наступних етапах історії Радянської держави.

Численні факти хроніки свідчать про широкі і міцні зв'язки ЦК з місцевими партійними організаціями, про керівництво роботою більшовиків у різних районах країни. Кожного дня найвищий партійний орган одержував десятки листів, приймав відвідувачів з місць, направляв інструктивні листи, літературу, матеріальну допомогу, кадри на периферію. Про розмах цієї роботи свідчать такі факти. Для інформування про хід подій у дні революції 29 жовтня 1917 р. Секретаріат ЦК надіслав «Бюлетени ЦК РСДРП(б)» в 535 організацій, а в наступний — в 609 організацій (стор. 25, 27).

Велику допомогу подавав ЦК РСДРП(б) більшовицьким організаціям України. В полі зору В. І. Леніна, ЦК постійно перебували питання розвитку революції на Україні (про це свідчать близько 150 документальних фрагментів книги), які неодноразово ставали предметом обговорення на засіданнях вищого керівного органу партії. В. В. Анікеєв наводить деякі нові дані. Так, на засіданні ЦК 15 березня першим пунктом порядку денного значилось: «Україна. ...Відбувся обмін думками про стан партійної роботи і становище радянських організацій на Україні, а також про взаємовідносини між Українським ЦВК і Донецькою республікою. Було прийнято рішення, щоб на з'їзд Рад України, який скликається, поїхали товариші із всієї України, в тому числі і Донбасу. З'їзд повинен утворити один уряд для всієї України, всім партійним працівникам ставилось в обов'язок працювати разом «по створенню єдиного фронту оборони». Донбас розглядався як частина України. Про Кримську республіку було вирішено відкласти оголошення її самостійною. ЦК призначив Г. К. Орджонікідзе своїм представником на Україні» (стор. 230—231). Нові цікаві факти обговорення ЦК становища на Україні містяться в наведених протоколах засідань від 4 квітня, 3 травня (у хроніці вміщено автограф першої сторінки протокольного запису цього засідання), 25 жовтня 1918 р. (стор. 243, 263, 456—457). У книзі відбиті бесіди, наради, зустрічі В. І. Леніна з керівними працівниками більшовиків України, з делегатами I і II з'їздів КП(б)У (стор. 122, 123, 225, 328, 444), які справили великий вплив на здійснення більшовицькими організаціями України політики партії, проведення в життя ленінських принципів партійного будівництва.

Питання організаційного оформлення Комуністичної партії України були постійно в полі зору ЦК, який боровся за утвердження інтернаціональних принципів в партійному будівництві, у взаємовідносинах радянських республік (стор. 83, 93, 136, 263, 457 та ін.). На протязі досліджуваного періоду ЦК партії підтримував зв'язок з 33 організаціями України, відрядив сюди багато партійних працівників, серед них М. О. Скрипника, В. О. Антонова-Овсієнка, Г. К. Орджонікідзе (стор. 39, 83, 123, 125,

128, 231 та ін.), подавав допомогу порадами, літературою, матеріально. В період окупації території України німецькими імперіалістами через ЦК РКП(б) йшла допомога більшовикам, трудящим республіки від робітників, селян, партійних організацій всієї країни (стор. 378, 385, 410, 419, 455). Більшовицькі комітети систематично направляли своїх представників в ЦК для розв'язання різноманітних питань. Тільки з 10 січня по 11 березня 1918 р. Секретаріат ЦК відвідало 28 посланців від більшовиків України.

Таким чином, відтворюючи в першу чергу діяльність ЦК партії, наведені в книзі відомості в той же час дають цінні і цікаві матеріали по історії місцевих партійних організацій, дозволяють судити як про діяльність видатних діячів центральних органів партії, так і про представників низових організацій в 1917—1918 роках.

Матеріали хроніки показують, що предметом особливої турботи В. І. Леніна, ЦК партії були питання національно-державного будівництва, розкривають процес керівництва Центрального Комітету більшовиків утворенням Російської Радянської Соціалістичної Федерації, Української РСР, Туркестанської Федерації, підготовкою до створення автономних соціалістичних республік в Башкирії і Татарії, автономії Киргизького краю. Неухильне проведення в життя вимог національної програми партії, в першу чергу ліквідація національного гноблення і нерівноправності у всіх формах, забезпечення свободи розвитку великих і малих народів, допомога відсталим з боку передових, поклали початок бурхливому розвитку не тільки національних, але одночасно інтернаціональних процесів. Поставивши загальну мету — побудову соціалізму і комунізму, Комуністична партія забезпечила ідейну та політичну основу для встановлення братерських відносин трудящих усіх національностей, їх співробітництва і взаємодопомоги, прокладаючи тим самим шлях до розвитку всіх народів та їх поступового зближення.

Особливу цінність книзі В. В. Анікеєва надають нові відомості з протоколів засідань ЦК, які вперше введено в науковий обіг або використовувались тільки частково (засідання ЦК 15, 30, 31 березня, 4, 7, 26 квітня, 3, 13, 18, 19 травня, 16 вересня, 2 і 15 жовтня 1918 р.). Так, викладений автором протокол засідання ЦК РКП(б) від 13 травня свідчить, що з питання про міжнародне становище були «прийняті запропоновані Леніном тези, які вносились від імені ЦК на обговорення Московської міської конференції РКП(б). В. І. Леніну було доручено виступити з тезами від імені ЦК на конференції і об'єднаному засіданні ЦВК та Московської Ради» (стор. 271). Таке ж рішення з аналогічного питання було прийнято на засіданні 2 жовтня (стор. 426). В числі інших, на відзначених засіданнях вирішувались питання про постановку агітаційно-пропагандистської роботи в зв'язку з підготовкою до V з'їзду Рад (стор. 278), керівництва газетою «Правда» (стор. 231, 255, 276, 426) та іншими друкованими органами (стор. 239, 426), координації внутріпартійної роботи (стор. 243, 276, 279), взаємовідносин з лівими есерами (стор. 231, 240, 243), відношення до буржуазних спеціалістів (стор. 241) та ін.

Серед нових відомостей про діяльність Центрального Комітету партії більша частина взята із ділових та фінансових документів, які розкривають, зокрема, такі питання, як надходження в касу ЦК від місцевих організацій коштів, перерахунки на підписку літератури, грошова та інша матеріальна допомога місцевим організаціям, комітетам, окремим членам партії. Надзвичайно цікаві самі по собі наведені дані істотно доповнюють уже відомі факти і є цінним матеріалом для висновків по цілому ряду питань. Так, наприклад, вони свідчать про розмах агітаційно-пропагандистської роботи партії, видавничої діяльності. Лише за листопад 1917 р. ЦК направив чи вирішив питання про відправлення літератури на Україну на суму більш як 2700 крб., а в грудні — понад 3250 крб.

У науково-довідковому апараті, який доповнює основний текст книги, особливий інтерес викликають іменний покажчик та відомості про більш як 650 партійних організацій, що мали зв'язки з Центральним Комітетом на протязі першого року після перемоги Жовтневої революції.

Коротка хроніка діяльності Центрального Комітету у книзі В. В. Анікеєва, яка органічно доповнюється п'ятим томом біографічної хроніки В. І. Леніна та XXXVIII ленінським збірником, переконливо показує, якою гігантською за своїм характером та масштабами була діяльність Комуністичної партії, керованої Леніним, по мобілізації трудящих нашої країни та створення нового державного та суспільного ладу.

До історичного досвіду боротьби КПРС за побудову соціалізму постійно звертаються і будуть звертатися всі комуністи, всі прогресивні сили планети. «Цей досвід не забудеться., що б не було, які б тяжкі не були перипетії російської революції і міжнародної соціалістичної революції, цього досвіду відняти не можна. Він увійшов в історію, як завойовання соціалізму, і на цьому досвіді майбутня міжнародна революція споруджуватиме свою соціалістичну будову»⁶.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 360.

Зібраний в хроніці матеріал є ще одним свідченням того, що в період, коли під керівництвом партії радянський народ робив перші кроки по створенню нового державного та суспільного ладу, запорукою успішного руху вперед була вірність комуністів марксизму-ленінізму, їх непорушна віра в творчі можливості, силу мас, непримирність до будь-яких проявів опортунізму. Зібрані у книзі матеріали допомагають боротьбі проти буржуазної та ревізіоністської ідеології.

Як підкреслено в постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції», «розвиток людства за минулі півстоліття проходив під знаком торжества ідей Жовтневої революції, величезних революційних звершень, які докорінно змінили соціально-політичну карту світу»⁷. «Ідеї марксизму-ленінізму, під прапором яких переміг Жовтень,— підкреслював Л. І. Брежнев,— сьогодні оволоділи умами й серцями мільйонів людей, стали могутньою творчою силою»⁸.

Документи і матеріали хроніки послужать новим джерелом до дальшої розробки питань діяльності Комуністичної партії у 1917—1918 роках. Книга В. В. Анікеєва подасть велику допомогу всім, хто вивчає історію КПРС, нашої соціалістичної Батьківщини.

І. Ф. КУРАС, В. Ф. СОЛДАТЕНКО

---

⁷ Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 4 січня 1967 року, К., 1967, стор. 3.

⁸ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1973. стор. 72—73.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

ПОД ЗНАМЕНЕМ ПРОЛЕТАРСКОГО,
СОЦІАЛІСТИЧЕСКОГО
ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА,

изд-во при Киевском университете,
К., 1974, 162 с.

В наш час все більш міцним і всеохоплюючим стає співробітництво Радянського Союзу з іншими соціалістичними країнами, інтернаціональна солідарність радянського народу, Комуністичної партії з братніми марксистсько-ленінськими партіями, з міжнародним робітничим і національно-визвольним рухом.

Яскравим прикладом міжнародних відносин, народжених новим суспільним ладом, стали відносини всебічного співробітництва і братерської дружби між Радянським Союзом і Німецькою Демократичною Республікою, які Л. І. Брежнев оцінив як «одне з найбільших досягнень післявоєнного періоду, як ще один переконливий доказ того, що саме соціалістичний лад здатний утверджувати справжнє братерство народів»¹.

Одним з прикладів міцніючого співробітництва двох країн в галузі науки є рецензований збірник статей, присвячений видатній даті в історії радянського народу і всього прогресивного людства — 50-річчю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Збірник підготовлений авторським колективом учених Інституту ім. Франца Мерінга при Лейпцизьському університеті ім. Карла Маркса та Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському ордені Леніна державному університеті ім. Т. Г. Шевченка.

Як зазначається у передмові, автори, керуючись рішеннями XXIV з'їзду КПРС і VIII з'їзду СЄПН, поставили перед собою завдання висвітлити деякі аспекти пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, і з цим завданням вони успішно справилися. Статті збірника відзначаються високим науковим та ідейно-теоретичним рівнем. Їх методологічну основу становлять праці класиків марксизму-ленінізму, рішення з'їздів та пленумів ЦК КПРС і СЄПН, документи й матеріали двох братніх партій, а також Комуністичного інтернаціоналізму, Міжнародних нарад кому-

ністичних і робітничих партій. У своїх положеннях та висновках автори також спиралися на твори видатних діячів світового комуністичного і робітничого руху: Л. І. Брежнева, Г. Димитрова, Т. Живкова, Г. К. Орджонікідзе, В. Піка, Е. Тельмана, П. Тольятті, В. Ульбріхта, Е. Хонеккера.

Висвітлення тих чи інших питань у працях збірника дається на основі широкого кола джерел, серед яких документи, видані в СРСР і НДР, архівні матеріали, періодична преса. Авторі часто посилаються на опубліковані праці радянських і зарубіжних дослідників, звертають увагу на деякі дискусійні моменти, висловлюють власну точку зору з поставлених питань.

Різноманітні за тематикою і характером статті рецензованого збірника об'єднуються спільною проблемою пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму. Їх автори підкреслюють інтернаціональний характер марксистсько-ленінського вчення, його нездоланну силу і вирішальне значення для розв'язання найбільш актуальних питань світового суспільного розвитку. На сторінках збірника піддаються гострій критиці сучасні буржуазні фальсифікатори теорії марксизму-ленінізму, ідеологи антикомунізму та ревізіоністи, які намагаються перевернути сутність інтернаціоналізму, протиставити його принципам незалежності, суверенітету і рівноправності різних загонів світового комуністичного руху, підмінити інтернаціоналізм націоналізмом. На основі аналізу конкретних фактів і явищ суспільного життя автори статей переконливо показують наукову неспроможність усіх цих намагань класових ворогів пролетаріату.

Кілька статей збірника, авторами яких є П. М. Шморгун, М. С. Климок, Г. Г. Ємельяненко, торкаються таких важливих питань, як інтернаціональний характер КПРС, її керівна роль у створенні і розвитку Союзу Радянських Соціалістичних Республік, всесвітньо-історичне значення досвіду Комуністичної партії і Радянської держави у розв'язанні національного питання.

«КПРС, — говорив Л. І. Брежнев у доповіді про 50-річчя СРСР, — партія інтернаціоналістів-ленінців і своєю ідеологією та політикою, і складом та будовою»². Саме в такому плані на основі переконливих

¹ Л. І. Брежнев. Ленінський курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 122.

² Там же, стор. 59.

фактів, прикладів та цифрових даних висвітлює питання про інтернаціональний характер нашої партії П. М. Шморгун. Особливо заслуговує на увагу, що автор показує послідовну боротьбу ленінської партії — від часу її заснування і до наших днів — за неухильне дотримання принципів пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму у міжнародному комуністичному і робітничому русі.

У статті В. Решеке розглядається проблема пролетарського інтернаціоналізму як основоположного принципу політики та ідеології робітничого класу. Автор особливо підкреслює, що пролетарський інтернаціоналізм слід розглядати як живий, динамічний процес, що постійно змінюється та розвивається. Він висвітлює різні сторони пролетарського інтернаціоналізму у взаємозв'язку і нерозривній єдності.

У шойно згаданій статті та інших матеріалах збірника особливо наголошується на важливості таких критеріїв пролетарського інтернаціоналізму, як ставлення до Радянського Союзу, до всієї світової системи соціалізму. Ці критерії, відзначає В. Решеке, фактично виступають принципами пролетарського інтернаціоналізму. Міжнародний комуністичний рух завжди давав рішучу відсіч будь-яким ворожим нападам на СРСР та інші країни соціалізму, від кого б вони не виходили. Справжні революціонери, марксист-ленінці завжди розглядали і розглядають підтримку першої в світі соціалістичної держави як прояв інтернаціоналізму не на словах, а на ділі.

Частина збірника присвячена конкретно-історичним проявам пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму на різних етапах історії. Зокрема, у статті М. Андерса «В. І. Ленін і Комуністичний Інтернаціонал (До історії розробки тактики єдиного робітничого фронту)» висвітлюється боротьба Комінтерну, очолюваного В. І. Леніним, за створення єдиного робітничого фронту в Німеччині та в інших капіталістичних країнах. Автор показав значення принципів стратегії й тактики, вироблених у перші роки існування Комінтерну, для наступної діяльності комуністичного і робітничого руху, спрямованої проти фашизму, імперіалістичної реакції та війни, за мир, демократію і соціальний прогрес.

Про інтернаціональну солідарність німецького пролетаріату з Радянською Росією в період Брестських мирних переговорів 1918 р. розповідається у статті Г. Л. Нікольникова. В той час, як у попередніх дослідженнях про Брестський мир широко висвітлена дипломатична боротьба, автор цієї статті зупиняється на малодослідженій проблемі створення єдиного революційного фронту німецького пролетаріату з трудящими Радянської Росії, зміцнення інтернаціональної солідарності трудящих Німеччини з країною Великого Жовтня, яка послідовно здійснювала політику миру. На основі видах в СРСР і НДР документальних збірників, архівних матеріалів та періодичної преси того часу, в статті по-

казані різноманітні прояви цієї інтернаціональної солідарності: збори робітників та їх резолюції з висловленням підтримки вимог Радянської делегації на Брестських переговорах, широкий розмах страйкової боротьби за мир без анексії і контрибуцій, поширення революційних настроїв у німецькій армії, а також перемога Листопадової революції 1918 р. в Німеччині, яка допомогла Радянській Росії покінчити з грабінницьким та принизливим Брестським миром. Ці сторінки історії незабутні. «В пам'яті радянського народу назавжди збережуться революційні виступи німецького пролетаріату, який підняв слідом за Великим Жовтнем червоний прапор пролетарської революції, прапор солідарності з Радянською Росією»³.

Одній з малодосліджених проблем присвячена стаття Г. Андерса «Роль Радянської Військової Адміністрації в Німеччині (РВАН) в демократизації органів правосуддя (1945—1948 рр.)», що написана на основі документальних збірників та архівних матеріалів НДР. Спираючись на висновки попередніх дослідників про те, що діяльність Радянської Військової Адміністрації в Німеччині була проявом соціалістичного інтернаціоналізму з боку Радянської держави, автор розкриває ці положення на прикладах діяльності Юридичного відділу РВАН, який здійснив величезну роботу по ліквідації однієї з ланок фашистського апарату влади та заміні її антифашистськими демократичними органами.

Деякі матеріали збірника висвітлюють проблеми становлення і розвитку світової системи соціалізму. Так, у статті Є. Кальбе йдеться про інтернаціональну сутність антифашистського визвольного руху народів і про перемогу народно-демократичної революції. Автор розкриває фактори, що сприяли перемозі народної демократії в ряді країн, особливо підкреслює значення інтернаціональної допомоги СРСР, формулює основні загальні риси народно-демократичних революцій. Окремі статті збірника присвячені проблемам співробітництва країн РЕВ на новому етапі розвитку.

Автори статей збірника постійно підкреслюють велику життєву силу і непереможність ідей пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, їх важливе значення для розвитку СРСР, інших країн соціалізму та успішного розв'язання ними завдань соціалістичного і комуністичного будівництва.

Рецензований збірник в цілому — це серйозне наукове дослідження вчених СРСР і НДР. Він послужить справі дальшого зміцнення дружби та співробітництва народів двох братніх країн.

А. Ф. Суrowsий

³ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 504.

В. С. ЧИСТЯКОВ.
 ПАРТИЙНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ
 УКРАИНЫ ВО ГЛАВЕ ДВИЖЕНИЯ
 НОВАТОРОВ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
 (1959—1965 гг.).

Издательское объединение
 «Вища школа».
 Издательство
 при Харьковском
 государственном университете,
 Харьков, 1974, 140 с.

Досвід новаторів промислового і сільськогосподарського виробництва — золотий фонд нашого соціалістичного суспільства. Виховувати прикладом, навчати на кращому досвіді, неухильно вести наподегливу і неослабну боротьбу за розширення галузі, застосовуючи доброго зразка — обов'язок кожної партійної організації, кожного комуніста.

Комуністична партія нагромадила величезний досвід розвитку новаторського руху, вивчення і узагальнення якого є одним з актуальних завдань історико-партійної науки. В історико-партійній літературі, в т. ч. і на Україні, широко висвітлено розвиток трудової активності робітничого класу, розгортання соціалістичного змагання, раціоналізаторського руху. У монографіях О. Г. Митюкова, Г. М. Окладного, В. І. Полуреза, П. Т. Руценка, П. С. Федорчака, В. П. Шевчука та інших відображені деякі аспекти партійного керівництва новаторським рухом у промисловості України в умовах розвинутого соціалізму. Висвітлення цієї проблеми проловжує В. С. Чистяков у рецензованій монографії.

В окремих працях, опублікованих до жовтневого (1964 р.) Пленуму ЦК КПРС, мали місце помилкові тлумачення деяких новаторських починів, елементи суб'єктивізму в оцінці руху новаторів. Книга В. С. Чистякова вносить уточнення у висвітлення ряду питань, поповнює наявні прогалини.

У монографії зібрано і проаналізовано великий фактичний матеріал. Більшість документів і матеріалів взято з архівних джерел і уперше вводяться в науковий обіг.

У книзі показано діяльність ЦК Компартії України, обласних, міських, районних і первинних партійних організацій по підвищенню творчої активності робітників, інженерів і техніків промислових підприємств республіки. Червоною ниткою проводиться думка про те, що рух новаторів промисловості УРСР є складовою частиною руху всього радянського робітничого класу, що його сила, його успіх в єдності всіх загонів робітничого класу Радянського Союзу, в авангардній ролі комуністів, у керівництві ним КПРС. Україна — батьківщина багатьох цінних починань, народжених у процесі всенародної боротьби за дострокове виконання семирічного плану. Імена прославлених українських новаторів-шахтарів К. А.

Северінова, І. І. Стрельченка, М. І. Телитченка, О. А. Разборського, О. П. Ростального, металургів М. Т. Кінебаса, М. В. Переверзева, В. В. Холявка, машинобудівників — М. Є. Мірошниченка, О. В. Заславського, Г. Я. Царика, К. С. Кислякова, В. І. Гурґала, В. К. Семинського, хіміків — А. П. Штиха, Г. І. Захарченка та інших нерозривно зв'язані з успіхами семирічки.

Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв у промові при врученні ордена Дружби народів Українській Республіці назвав бригаду комуніста, депутата Верховної Ради СРСР, Героя Соціалістичної Праці І. І. Стрельченка з донецької шахти «Трунівська» однією з продовжувачок славних традицій героїв праці перших п'ятирічок, відзначив її неоціненний вклад в освоєння і вдосконалення нової гірничої техніки¹.

Перша глава книги присвячена діяльності партійної організації по підвищенню творчої активності робітників та інженерно-технічних працівників. В ній показано джерела соціалістичного змагання, його роль і значення в будівництві соціалізму і комунізму. Розкриваючи основні риси руху за комуністичне ставлення до праці, автор виділяє боротьбу за вищу продуктивність праці, її зростання на основі впровадження нової техніки, найпрогресивніших виробничих прийомів і методів, опанування знаннями, підвищення кваліфікації, виховання нової людини, утвердження комуністичних відносин між людьми не тільки на виробництві, а й у побуті, у всьому житті, дальше зміцнення дружби народів (стор. 25—32).

У другій главі розглядаються основні напрями руху новаторів виробництва. Це підвищення продуктивності праці, роль передового виробничого досвіду в боротьбі за технічний прогрес і освоєння нової техніки, значення розповсюдження досвіду новаторів виробництва в зпизненні собівартості продукції, боротьба передовиків за поліпшення якості продукції.

Третя глава присвячена ролі громадських творчих організацій трудящих у вивченні, узагальненні і впровадженні передового виробничого досвіду. Керуючись ленінськими положеннями про участь самих трудящих у управлінні господарством, у будівництві нового виробництва, партійні організації добилися перетворення виробничих нарад в діючі органи, що сприяють поліпшенню роботи підприємств і контролю за виробництвом. Особливістю в діяльності виробничих нарад став всеосяжний характер їх роботи. Робітничий клас почав виступати і як творець матеріальних благ, і як безпосередній організатор соціалістичного виробництва. Тільки в 1964 р. на підприємствах і будовах республіки налічувалось 22 800 загальнозавод-

¹ Див. Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, М., 1974, стор. 205.

ських і цехових виробничих нарад, в роботі яких брали участь 7,2 млн. чол. (стор. 92).

Різномісний матеріал в книзі наводиться при висвітленні руху винахідників і раціоналізаторів, розповідається про плеяду чудових народних умільців, відомих не тільки в республіці, а й в країні. Це — комуніст-токарь Київського заводу «Арсенал», заслужений раціоналізатор УРСР Г. Я. Царик. Він за семирічку виконав 12 річних норм, а за 40 років роботи на верстаті підготував до робочої справи 250 чол., зробив близько 50 тис. нових інструментів, пристроїв і оправок для інших верстатників, брав активну участь у громадському житті підприємства, міста і республіки (стор. 104).

У книзі значна увага приділяється зростанню виробничої і творчої активності робітничого класу, посиленню ролі нових самодіяльних організацій трудящих. У 1965 р. в Українській РСР на громадських засадах функціонувало 28 тис. шкіл комуністичної праці і передового досвіду, 3637 народних університетів, понад 5 тис. конструкторських бюро економічного аналізу, 2 тис. бюро технічного нормування, 14,4 тис. творчих комплексних бригад, 668 науково-дослідних інститутів і лабораторій, які об'єднували близько 1730 тис. передових робітників, техніків, інженерів, плановиків, економістів (стор. 107, 108, 115).

Громадські творчі об'єднання трудящих, як відзначає автор, сприяли підвищенню

комуністичної свідомості широких народних мас, розв'язанню господарських завдань, допомагали розкривати резерви виробництва, сприяли пропаганді і впровадженню досвіду новаторів, залучали широкі маси до технічної творчості, які набували навиків управління виробничими і суспільними справами.

Остання глава монографії присвячена обміну передовим виробничим досвідом між працівниками промисловості України і братніх союзних республік, який сприяв зміцненню принципів пролетарського інтернаціоналізму, дружби народів.

Монографія не позбавлена, на наш погляд, окремих недоліків. Численні приклади з діяльності колективів і осіб іноді здрібнюють книгу повторами, одностійністю. Питання, зв'язані з узагальненням і розповсюдженням передового досвіду, дещо розкидані. Про них іде мова у всіх главах, що приводить іноді до дублювання. У рецензованій праці використано широке коло джерел і літератури, але список цитованих джерел наведено в кінці книги, що ускладнює її читання, викликає незручності. Враховуючи, що в даній праці названо багато прізвищ новаторів виробництва, до книги слід було б додати іменний покажчик. Мають місце окремі редакційні огріхи.

Незважаючи на окремі недоліки, монографія подає допомогу тим, хто вивчає історію нашої славної партії.

Я. С. Калакура,
Г. Я. Пономаренко

А. М. ШЕКЕТА. З ТУРВОТОЮ ПРО ЛЮДЕЙ,

вид-во «Карпати»,
Ужгород, 1974, 112 с.

Минуло 30 років як на Закарпатті встановлено Радянську владу. За цей з точки зору історичного процесу дуже невеликий відрізок часу воно стало передовою, квітучою областю Радянської України. У звершеннях, здійснених на Закарпатті за роки Радянської влади, велика роль належить місцевим Радам депутатів трудящих. Спираючись на допомогу народів СРСР, творчо використовуючи досвід місцевих Рад інших областей УРСР, а також братніх союзних республік, Ради депутатів трудящих Закарпатської області вносять значний вклад у спільну справу комуністичного будівництва. Узагальненню роботи місцевих Рад Закарпатської області в справі поліпшення матеріального добробуту трудящих і соціально-культурного будівництва в період розвиненого соціалістичного суспільства й присвячується рецензована праця.

Для написання книги автор залучив широке коло джерел і літератури, зокрема, праці В. І. Леніна, в яких розкривається

роль Рад, архівні матеріали виконкомів Закарпатської обласної, районних, міських, сільських та селищних Рад депутатів трудящих області, а також використав рішення з'їзді і пленумів ЦК КПРС, ЦК Компартії України, постанови Закарпатської обласної партійної організації.

Книга А. М. Шекети має декілька розділів, кожний з яких присвячено окремій стороні діяльності місцевих Рад області, що дало змогу авторові виділити головну ланку роботи органів державної влади і в логічній послідовності розкрити зміст досліджуваних процесів.

Позитивним у рецензованій праці є те, що автор висвітлив діяльність Рад Закарпаття на фоні подій, що відбувалися в країні, зокрема, в Українській РСР. Причому цей зв'язок носить не епізодичний і не формальний характер, а пронизує всю працю від початку до кінця. Це дає змогу читачеві усвідомити значення допомоги, яку одержали трудящі Закарпатської області від братніх радянських народів.

У розділі «Радянському Закарпаттю — тридцять» автор коротко характеризує ті зміни в житті міст і сіл Закарпаття, що сталися за роки Радянської влади.

Закарпаття стало вільним у жовтні 1944 р. Трудящі краю створили свої органи — народні комітети, що в 1945—1946 рр. були перетворені в Ради депутатів трудящих. Перші вибори до місцевих Рад у 1947 р. стали справжнім святом радянської демократії. Щоб показати кількісне й якісне зростання органів місцевих Рад, автор порівнює результати виборів, що проводилися в 1947 (перші вибори) і в 1973 рр.

Значне місце в рецензованій праці відведено розвитку служби побуту, торгівлі й громадського харчування. Висвітлюючи питання становлення і розвитку нової системи охорони здоров'я, А. М. Шекета на переконливих прикладах діяльності міських, районних і сільських Рад показав, як використовуються державні асигнування і громадські кошти для зміцнення і розширення матеріальної бази закладів охорони здоров'я в області.

У книзі йдеться також про діяльність місцевих Рад в галузі освіти, культури тощо. Автор широко аналізує діяльність багатьох депутатів, членів постійних комісій, які під керівництвом первинних партійних організацій проводять значну роботу по організації культурного життя в Закарпатті. Наводяться факти тісної співдружності колективів художньої самодіяльності не лише з колективами багатьох республік нашої Батьківщини, а й братніх соціалістичних країн — ЧСРСР і УНР.

Проте рецензована праця не позбавлена окремих недоліків. Насамперед, треба відзначити, що в першому розділі матеріал має дещо загальний характер. На стор. 5—7, де йдеться про боротьбу за встанов-

лення влади Рад в 20—30-х роках, варто було б навести більше фактів. Тут же автор аналізує документи КПРС і Радянського уряду, в яких ідеться про розширення компетенції місцевих Рад (стор. 10—13). Однак в окремих місцях надто схематично дається перелік різних постанов, без підкріплення фактами практичного втілення їх у життя.

У другому розділі доцільно було б глибше спинитися на недоліках у роботі місцевих Рад по керівництву міським і сільським будівництвом в області. Слід було б не лише перелічувати допущені помилки в забудові міст (стор. 24), а й конкретно аналізувати їх прояви.

У розділі, де мова йде про культуру, бажано було б уточнити дані про кількість різних типів шкіл, ширше висвітлити роботу професійно-технічних училищ (стор. 79—80). Крім того, варто було б диференціювати школи на денні, вечірні і т. д. При висвітленні розвитку Ужгородського державного університету автор чомусь не розкрив творчих зв'язків цього вузу з вищими школами братніх соціалістичних країн. У праці нічого не сказано, що на Закарпатті на рубежі 60-70-х років виникли академічні наукові установи.

Незважаючи на окремі недоліки, рецензована праця А. М. Шекети стане в пригоді не тільки активістам місцевих Рад, а й учителям, студентам, усім, хто цікавиться історією Закарпатської області. В ній читач знайде багатий фактичний матеріал про розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів СРСР.

І. М. Гранчак

ВО ГЛАВЕ ЗАЩИТЫ СОВЕТСКОЙ РОДИНЫ.

*Очерк Деятельности КПСС
в годы Великой Отечественной
войны,
М., Политиздат, 1975, 407 с. **

У зв'язку з 30-річчям Перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною наша історико-партійна література поповнилась рядом нових праць. До книг, присвячених цій знаменній події, належить рецензована монографія.

Колектив авторів на основі опублікованих праць та архівних джерел показав багатогранну діяльність Комуністичної партії Радянського Союзу по втіленню в життя ідей В. І. Леніна по зміцненню обороноздатності країни напередодні та в пе-

ріод Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.

Велику увагу автори приділяють висвітленню діяльності Комуністичної партії напередодні великих випробувань, характеризують велику роботу партії та народу в справі дальшого розвитку військової економіки та народного господарства в цілому. Перед загрозою воєнного нападу фашистів зміцнювались Збройні Сили країни, створювались нові види озброєння та бойової техніки, збільшувалось виробництво боеприпасів. Комуністична партія звертала особливу увагу на зміцнення партійних організацій в армії та на флоті. Зокрема, з 1939 р. і до середини 1941 р. чисельність комуністів в армії і на флоті зросла більш ніж в 3 рази, а кількість первинних партійних організацій — майже в 3 рази (стор. 45).

Перед загрозою війни Комуністична партія та Радянський уряд робили все можливе, щоб організувати колективну відсіч агресору. В умовах посилення напруженості було прийнято ряд важливих заходів по зміцненню західних кордонів СРСР.

* Авторський колектив: доктора історических наук, професора Н. А. Буцко, А. Н. Вербило, А. Й. Залеский, Й. З. Захаров, М. К. Козыбаев, Ф. Б. Комал, В. А. Мурадян, Г. М. Уткин, кандидат історических наук П. С. Подкопаев.

Завдяки цієї політики до складу нашої країни увійшли Західна Україна та Західна Білорусія, Прибалтика та Бессарабія.

Автори висвітлюють в узагальнюючій формі діяльність Комуністичної партії на початку війни по виробленню та здійсненню програми боротьби з фашистською Німеччиною. Зокрема, ЦК ВКП(б) надіслав у Збройні Сили багато керівних партійних працівників, комуністів та комсомольців. Внаслідок партійних та загальних мобілізацій, в армію вилося за перше півріччя війни понад 1100 тисяч комуністів (стор. 70). Це значно посилило боєздатність армії, яка вела напружені бої з наступаючим ворогом. Важливу роль відігравали також добровільні формування. В прифронтових районах організувалося народне ополчення, мільйони людей було мобілізовано на будівництво оборонних рубежів. У районах, яким загрожувала окупація, для боротьби з ворогом створювались підпільні організації та партизанські загони. Уже влітку і восени 1942 р. для боротьби проти підпільників та партизанів, яких підтримувало населення, фашистське командування кинуло 22—24 свої дивізії (стор. 115).

У книзі висвітлюється героїзм воїнів, які захищали кожну п'ядь рідної землі — Брестську фортецю, Одесу, Київ, Ленінград, Москву, Севастополь, Керч, Новоросійськ, Сталінград та інші міста і села нашої неосяжної Батьківщини. Комуністи показували приклад мужньої боротьби проти німецько-фашистських загарбників.

Важливе місце у монографії приділяється корінному перелому в ході війни. Влітку і восени 1943 р., під час наступу, Червона Армія розгромила 118 дивізій ворога. Генеральний штаб німецьких сухопутних військ підрахував, що їх втрати на радянсько-німецькому фронті під час цієї кампанії перевершили поповнення на 400 тис. чоловік. Крім того, радянські війська знищили близько 10 тис. літаків, більше 15 тис. танків, 13 тис. гармат і багато іншого озброєння ворога (стор. 169). Провалився ретельно підготовлений фашистам наступ на Курсько-Орловській дузі.

Збройні Сили СРСР звільнили Лівобережну Україну, форсували Дніпро. Велику допомогу радянським воїнам надавали партизани та підпільники. У 1943 р. партизанський рух став стратегічним фактором у Великій Вітчизняній війні (стор. 187). Героїчна боротьба воїнів та партизанів була підтримана самовідданою працею радянських людей в тилу.

У визволених районах почалась величезна робота по відбудові зруйнованого фашистськими загарбниками господарства і культурних закладів. На допомогу трудящим цих районів Комуністична партія мобілізувала населення всієї країни.

Автори висвітлюють посилення боротьби проти фашизму всіх прогресивних сил світу після нападу гітлерівської Німеччини на СРСР, розповідають про участь у боях проти фашистських загарбників інтернаціональних формувань.

У книзі розкрито джерела великої перемоги радянського народу. Авторі звертають увагу читача на те, що в період тяжких випробувань 5 мільйонів крапчих представників нашого народу вступило в ряди Комуністичної партії. І де б не були комуністи, вони завжди показували зразок глибокої ідейної переконаності, своїм особистим прикладом надихали радянських людей на боротьбу з ворогом. Тема братерства народів нашої Вітчизни в роки війни проходить через усю рецензовану книгу. В кожній радянській нації були свої герої, ратними і трудовими подвигами яких пишались всі радянські люди.

Але книга не позбавлена й окремих недоліків. Зокрема, автори залучили дуже великий фактичний матеріал загальноісторичного характеру і тим самим дещо знизили історико-партійний аспект дослідження. Мало виділяються специфічні особливості роботи партійних організацій республік, зокрема України, Казахстану тощо. У книзі подекуди використовуються застарілі дані.

В цілому рецензована колективна монографія доповнює літературу про діяльність КПРС в роки Великої Вітчизняної війни.

М. З. Данилюк, О. С. Масний

**КОМУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ —
ОРГАНИЗАТОР ОСВОБОЖДЕНИЯ
СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ
ОТ ФАШИСТСКИХ ЗАХВАТЧИКОВ.**

*Изд-во политической литературы
Украины,
К., 1975, 368 с.*

Рецензована праця являє собою збірник, у якому вміщено доповіді й виступи ветеранів Великої Вітчизняної війни, ві-

домих воєначальників, партійних і радянських діячів, воєнних істориків на республіканській науковій конференції в м. Києві, присвяченій 30-річчю визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників. Збірник підготували і здійснили наукове редагування Д. П. Григорович, П. І. Денисенко, В. О. Замлинський, В. М. Нем'ятей. Матеріали збірника розкривають величезну й багатогранну діяльність КПРС, спрямовану на визволення радянської землі від фашистських окупан-

тів, бойове побратимство і непорушну дружбу народів СРСР, полум'яний радянський патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм, які були невичерпним джерелом масового героїзму як на фронті в діючій армії, так і в радянському тилу.

Більшість матеріалів збірника привертають увагу оригінальністю й новизною, мають дослідницький характер. Вони пробуджують інтерес до вивчення історії Великої Вітчизняної війни. На основі глибокого аналізу архівних джерел, документів і рішень Комуністичної партії і Радянського уряду автори зробили цікаві наукові узагальнення й висновки.

Важливі положення про роль Комуністичної партії як організатора і натхненника перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні містить стаття В. Юрчука, якою відкривається збірник. У ній автор висвітлює титанічну діяльність партії та її Центрального Комітету по створенню передумов для розгрому ворога, розкриває багатогранну роботу комуністів на фронтах, у партійному підпіллі і партизанських загонах, в радянському тилу.

У статті «Военно-політичний і стратегічний огляд основних операцій по визволенню Радянської України» її автор І. Д. Єршов висвітлює багатогранну діяльність КПРС, яка очолила боротьбу народів нашої багатонаціональної країни проти гітлерівської Німеччини і привела їх до блискучої перемоги. «В операціях на Україні виявилася висока майстерність стратегічного керівництва військами з боку Політбюро ЦК ВКП(б) і Верховного Головнокомандування, — пише він. — Визволення України було великим подвигом усіх народів нашої Батьківщини... Вирішальна роль у цій перемозі належить керівництву нашої славної Комуністичної партії» (стор. 42, 43). Політоргани, партійні й комсомольські організації у військах відіграли велику роль у забезпеченні високого бойового духу і наступального пориву радянських бійців. І. Д. Єршов наводить прізвища видатних партійних діячів — Л. І. Брежнєва, І. С. Грушецького, О. О. Єпішева, О. С. Желтова та багатьох інших, які, очолюючи політоргани фронтів і армій, у часи наступу військ завжди були на найвідповідальніших ділянках бойових дій.

Автори доповідей, вміщених у збірнику, приходять до правильного висновку про те, що успіхи наступальних операцій були наслідком зростання бойового досвіду Червоної Армії, піднесення рівня радянського воєнного мистецтва. І. Г. Новоселський і В. І. Носков, зокрема, підкреслюють, що удосконалення мистецтва прориву оборони противника і перехід у ряді випадків від тактичного прориву до оперативного шляхом створення рухомих груп фронту дали змогу здійснити низку операцій по оточенню й знищенню великих угруповань німецько-фашистських військ (Корсунь-Шевченківська, Березнегувато-Снігурівська, Криворізька, Нікопольська

операції). Радянське воєнне мистецтво збагатилося блискучим досвідом форсування великих водних перепон на широкому фронті, вдосконалювалася техніка загальновійськового бою, засоби керування військами.

Автори справедливо підкреслюють, що широкі наступальні операції Червоної Армії на Україні значною мірою забезпечувалися посиленням і удосконаленням партійно-політичної роботи в низових ланках військ — безпосередньо в частинах діючої армії. Велику роль у підвищенні відповідальності партійних і комсомольських організацій за виконання бойових завдань відіграла постанова ЦК ВКП(б) від 24 травня 1943 р. «Про реорганізацію структури партійних і комсомольських організацій в Червоній Армії і посилення ролі фронтових, армійських і дивізійних газет». В. А. Малютін — автор однієї з статей, вміщених у збірнику, висвітлює важливі якісні зміни в партійно-політичному забезпеченні військ на яскравих прикладах піднесення бойовитості, наступального характеру партійно-політичної роботи, посилення авангардної ролі комуністів і комсомольців у виконанні складних бойових завдань.

У збірнику відзначається важливе значення директиви Головного політичного управління РСЧА від 7 вересня 1943 р. «Про поліпшення роботи політорганів по керівництву партійними і комсомольськими організаціями Червоної Армії» та директиви Ставки Верховного Головнокомандування від 9 вересня 1943 р. «Про швидке і рішуче форсування річок і нагородження особового складу радянських військ за успішне форсування водних перепон» у піднесенні дієвості партійно-політичної роботи під час визволення Радянської України. Военно-організаторська діяльність КПРС у цей період розкривається у змістовних, добре аргументованих статтях П. М. Калениченка, М. Ф. Колесникова, С. Г. Горячева, В. С. Манькова, В. П. Сенченка, Л. І. Ткачової та інших. Важливе наукове значення мають статті та повідомлення О. М. Вербила, А. Ф. Мінгазутдінова, А. К. Недбайла, І. І. Петрова.

Послідовно і цілеспрямовано висвітлюється в збірнику діяльність Комуністичної партії і Радянського уряду, спрямована на організацію всенародної боротьби в тилу ворога. Матеріали статей цього розділу рецензованої праці показують виключно важливе значення для створення партійно-комсомольського підпілля і розгортання партизанського руху директиви ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 29 червня 1941 р., постанови ЦК ВКП(б) від 18 липня 1941 р. та утворення Центрального, а також Українського й інших республіканських та обласних штабів партизанського руху.

У глибоких за змістом статтях і повідомленнях І. М. Брєчака, Г. Т. Горобця, В. О. Замлинського, В. І. Клокова, В. М.

Нем'ятого, І. П. Стафійчука та ін. всебічно розглянуто діяльність Комуністичної партії по розгортанню всенародної боротьби на тимчасово окупованій території. В результаті величезної організаторської роботи партії для боротьби в тилу ворога, зокрема, на Україні, було створено 23 підпільні обкоми, 685 міськомів і райкомів партії, а також 4316 первинних партійних організацій і груп, сформовано 883 партизанські загони і понад 1700 диверсійно-розвідувальних груп, в складі яких було 13743 комуністи і 8500 комсомольців. Цим була закладена основа для розгортання широкої антифашистської боротьби у ворожому тилу, яка мала велике значення в справі визволення України і всієї тимчасово окупованої радянської території.

Партійно-комсомольське підпілля і партизанські загони подавали значну допомогу Червоній Армії на всіх етапах боротьби з ворогом. Автори показують, що партизани відіграли велику роль у завоюванні і розширенні плацдармів під час форсування радянськими військами Десни, Дніпра, Прип'яті. Партійні й комсомольські організації підпілля і партизанських формувань розгорнули велику масово-політичну роботу серед населення на окупованій території України. Розхитуючи своїми рішучими діями ворожий тил, підпільники і партизани допомогли Червоній Армії розгромити гітлерівських загарбників, звільнити українську землю, здобути блискучу перемогу над фашистською Німеччиною. Цій проблемі присвятили свої наукові праці Д. П. Григорович, В. Н. Дружинін, В. І. Кучер, В. Є. Нижник, В. Я. Омеляненко, Я. М. Савченко, С. Є. Стеценко.

У збірнику ґрунтовно розкривається також багатогранна діяльність Комуністичної партії і Радянського уряду по забезпеченню фронту всім необхідним для боротьби з ворогом. Із статей М. Ф. Хорошайлова, Н. К. Новика, двічі Героя Соціалістичної Праці М. Х. Савченка читач дізнається, що з такою ж самовідданістю і героїзмом, з якими воїни Червоної Армії билися з ворогом на фронті, трудівники радянського тилу кували перемогу на заводах, фабриках, на ланках нашої країни. Автори глибоко розкривають мужність, стійкість і героїзм мільйонних мас робітників, колгоспників, представників радянської інтелігенції, безмежний патріотизм радянських людей, інтернаціоналізм і дружбу народів нашої країни, їх відданість ідеалам Комуністичної партії. На долю трудівників радянського тилу випало відповідальне завдання — в найкоротший строк евакуювати вглиб країни більш як 1360 великих промислових підприємств, відновити їх роботу на нових місцях, побудувати багато нових заводів і здати їх в експлуатацію, налагодити виробництво так, щоб забезпечити діючу армію бойовою технікою, зброєю, продовольством, спорядженням і всім необхідним для перемоги над ворогом, розмістити і влаштувати понад 10 млн. чол. евакуйованого з прифронтової зони насе-

лення. Високу трудову доблесть і героїзм проявили трудящі Радянської України на Сході, де їх привітно прийняли в свою сім'ю росіяни, узбеки, казахи, киргизи, туркмени, таджики, грузини, азербайджанці та інші братні народи СРСР.

У збірнику глибоко досліджено діяльність Комуністичної партії по відбудові народного господарства визволених від окупантів районів Української РСР. Залучивши новий фактичний матеріал, автори (М. О. Буцько, Т. Т. Гриненко, П. І. Денисенко, М. В. Коваль, М. І. Кравчук, Р. І. Киричек, А. С. Масний, Н. П. Мойсеєнко, Є. В. Сафонова) показують цілеспрямованість і узгодженість дій усіх ланок державного і господарського апарату по налагодженню безперервної роботи промислових підприємств, транспорту, сільського господарства, які уже в ході відбудовного процесу почали нарощувати темпи виробництва для забезпечення потреб фронту.

Любов до соціалістичної Батьківщини, великий трудовий ентузіазм радянський народ проявив в мирні післявоєнні роки. На переконливому матеріалі, невідомим або маловідомим широкому читачеві фактах заступник Голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Тронько у своєму виступі показав, як завдяки мудрій і послідовній лєнінській національній політиці Комуністичної партії Українська РСР, піднімаючи народне господарство з руїн і посплу, перетворилася в республіку з могутнім економічним потенціалом, передовою наукою і культурою.

В умовах воєнної розрухи трудящим республіки, особливо жінкам і молоді, довелось переборювати величезні труднощі. Під керівництвом партійних організацій в небачено короткі строки вони ліквідували наслідки фашистської окупації в народному господарстві, загоїли тяжкі рани, що їх завдав ворог установам науки і культури. Відродження народного господарства, зруйнованого фашистськими варварами, стало великим всенародним подвигом. В статті, присвяченій цьому питанню, підкреслюється, що виробничі сили Української РСР у післявоєнні роки почали розвиватися ще вищими темпами.

У збірнику висвітлюються актуальні питання з історії Великої Вітчизняної війни. Він допоможе дослідникам у вивченні й узагальненні досвіду діяльності КПРС у важкі роки боротьби з фашистськими окупантами. Разом з тим слід зазначити, що не всі питання в ньому розкриваються з достатньою повнотою. Окремі статті мають неглибокий, поверховий характер, повторюють уже давно відомі факти, містять стереотипні фрази, деякі — не позбавлені суб'єктивізму. Наукове й політичне значення збірника зросло б ще більше, коли б автори ширше розкрили діяльність партійних організацій на підприємствах, в сільському господарстві, їх участь у відбудовному процесі, дали відомості про комуністів у складі I—IV Українських фрон-

тів, навели дані про їх національний склад, про мобілізацію комуністів до діючої армії за весь період війни, а не обмежувалися розрізненими цифрами.

Зовсім не розкрито в збірнику діяльність комуністів, спрямовану на організацію антифашистського руху опору в гітлерівських катівнях, не показано роль комуністів-підпільників в організації втеч ув'язнених і забезпеченні кадрами підпілля і партизанських загонів.

На наш погляд, прикрим недоглядом є

**ІГОР БРЕЧАК.
БОЙОВІ ПОБРАТИМИ.
З ІСТОРІЇ УЧАСТІ ПОЛЬСЬКИХ
АНТИФАШИСТІВ
У РАДЯНСЬКОМУ
ПАРТИЗАНСЬКОМУ РУСІ
НА УКРАЇНІ
В РОКИ ВЕЛИКОЇ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ,**

*вид-во «Каменяр»,
Львів, 1974, 181 с.*

Щеодавно прогресивне людство урочисто відзначило славу дату — 30-річчя все-світньо-історичної перемоги над фашистською Німеччиною. Пройдуть роки, але подвиги мужніх синів радянського та інших народів, які віддали своє життя в боротьбі з ненависним ворогом і врятували людство від фашистської чуми, назавжди залишаться в пам'яті прийдешніх поколінь.

Поряд з героїчною боротьбою радянських людей на фронтах Великої Вітчизняної війни на території загарбаних гітлерівцями країн розгорнувся широкий антифашистський рух. В історичній літературі вже відображено деякі аспекти міжнародної солідарності в цей період, зокрема бойову співдружність армій держав антигітлерівської коаліції, могутній рух Опору, інтернаціональний характер партизанського руху. Однак у більшості монографій і статей наводяться лише окремі факти, що переконливо свідчать про інтернаціональний характер боротьби проти окупантів, але не розкривають його передумов та джерел. Наприклад, уже написано кілька праць про те, як поляки пліч-о-пліч з народними месниками України громили загарбників на тимчасово окупованій території нашої республіки. Але процес формування польсько-радянських підпільних організацій і партизанських загонів, соціальні передумови бойового співробітництва польського і радянського народів ще недостатньо висвітлені.

й те, що при переліку праць, які використовували історики, не згадується тритомник «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр.». В цілому ж збірник «Коммунистическая партия — организатор освобождения Советской Украины от фашистских оккупантов» є цінною і потрібною книгою, яка буде корисною не лише для науковців і пропагандистів, а й для масового читача.

М. М. Лемещук, І. І. Слинко

Цю прогалину значною мірою заповнює рецензована книга І. М. Бречака. Вона складається з 21 нарисів, в яких описуються раніше невідомі факти співробітництва польського і радянського народів в ході створення та діяльності підпільних організацій і партизанських загонів та груп. Важливим джерелом цього співробітництва, на думку автора, є давні традиції спільної боротьби трудящих проти своїх поневолювачів, пролетарський інтернаціоналізм.

І. М. Бречак ґрунтовно вивчив історію виникнення і діяльності радянсько-польського загону, а згодом польської партизанської бригади під командуванням Ю. Собесяка, загону П. К. Кундіуса та деяких інших польських партизанських бригад і з'єднав, що діяли на Україні, відомої підпільної організації «Партизанський рух західних областей України» тощо. З рецензованої праці читач узнає ряд нових фактів і подробиць про бойові дії на території України польських формувань народних месників під командуванням Р. Сатановського, С. Шелеста, Л. Луцевича, про подвиги багатьох синів польського народу.

Автор показав, як поступово налагоджувалися зв'язки між польськими комуністами і радянськими підпільниками в західних областях Української РСР, що мало велике значення для зміцнення братерської співдружності між українським і польським населенням цього регіону.

І. М. Бречаку вдалося вміло поєднати документальну основу розповіді з яскравим публіцистичним стилем викладу матеріалу, завдяки чому книга зацікавить не лише вузьке коло спеціалістів, але й масового читача.

Проникнута ідеєю пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів, праця І. М. Бречака, в якій на великому фактичному матеріалі показана провідна роль комуністів в антифашистській боротьбі, безумовно, заслуговує позитивної оцінки.

В. І. Клоков

А. В. ДОЛЬЧУК.
БОРІТЬБА КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
ЗА ВІДБУДОВУ
І ДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК
ГІРНИЧОРУДНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
УКРАЇНИ (1921—1937 рр.),

Видавництво Київського університету,
К., 1974, 176 с.

У монографії А. В. Дольчука висвітлено керівну роль Комуністичної партії у боротьбі за відродження і дальший розвиток гірничорудної промисловості УРСР в період відбудови та соціалістичної реконструкції народного господарства країни. В історико-партійній літературі це питання вивчене ще недостатньо.

Численні документи, наведені автором, свідчать, що становище, яке на кінець громадянської війни склалося в гірничорудній промисловості України, як і в народному господарстві країни в цілому, було дуже тяжким. Так, жоден із 61 рудника, взятого на баланс Південнорудного тресту в 1922 р., не був придатним для виробничої експлуатації. Великих втрат зазнав робітничий клас галузі. Зокрема, на рудниках Криворізького басейну на початок 1921 р. залишилося близько 2000 гірників, значна частина яких працювала не за фахом. Не вистачало й інженерно-технічних кадрів.

Комуністична партія і Радянський уряд, дбаючи про відродження народного господарства країни, приділили велику увагу розвитку гірничорудної промисловості нашої республіки. Одним з першочергових завдань було відновлення і зміцнення партійних організацій гірничорудних підприємств. Адже на початку 1921 р. на рудниках Кривбасу діяли тільки три партосередки, в яких налічувалося 58 членів і кандидатів у члени партії. На рудниках Марганцевого басейну партійних осередків взагалі не було. ЦК РКП(б) та ЦК КП(б) України вжили енергійних заходів щодо зміцнення партійних органів і організацій цієї галузі промисловості та підвищення їх ролі у відбудові й розвитку Кривбасу. Автор монографії детально розповідає, як проходила ця велика і складна робота. Вже на квітень 1925 р. в Криворізькій окружній партійній організації налічувалося 2272 комуністи. Зростання партійного прошарку відбувалося насамперед у рудниках, що було дуже важливо. Так, партосередок рудника ім. Жовтневої революції збільшився за цей час до 205 чол., ім. Артема — до 203, ім. В. І. Леніна — до 136 і т. д.

У всіх розділах монографії йдеться про зміцнення партійних організацій, що діяли на підприємствах галузі, удосконалення стилю їх роботи, підвищення ефективності партійного керівництва; висвітлюються як успіхи, так і певні недоліки, що мали місце у цій важливій справі.

Щоб успішно відбудувати народне господарство країни, зокрема промисловість, потрібно було створити міцну сировинну

базу для металургії. Чималу роль у цьому мали відіграти гірничорудні ресурси Радянської України. Навіть у роки інтенсивного розвитку інших залізорудних районів країни питома вага Криворізького басейну в загальносоюзному видобутку залізної руди продовжувала займати провідне місце. У 1936 р., наприклад, вона становила 63%.

Переконливо, з посиланням на документи, розкриває автор боротьбу Комуністичної партії за технічне пересозброєння Криворізького та Нікополь-Марганцевого басейнів.

Відбудова гірничорудної промисловості республіки ускладнювалася внаслідок відвертого шкідництва, а також внутріпартійної боротьби з опозиційними елементами. У монографії переконливо показано, що комуністи Радянської України виступали проти опозиціонерів, за втілення в життя ленінського плану побудови соціалізму єдиним фронтом з усіма комуністами країни.

Величезну допомогу у відбудові гірничорудної промисловості подали Українській РСР російський та інші народи Радянського Союзу. Завдяки зусиллям партії і народу Криворізький басейн перетворився у великий індустріальний центр. Тут з'явилися нові потужні сучасні шахти з високим рівнем механізації. Якщо до Жовтневої революції основні виробничі процеси — буріння, доставка і вивантаження руди — проходили вручну, то в 1937 р. на Криворіжжі було механізовано: буріння на 100%, доставка руди — на 75,3% усього видобутку, підземна відкатка — на 81,3%, вантаження руди в залізничні вагони — на 91,8%. Та чи не найвизначнішим досягненням були ті великі кількісні і якісні зміни, що відбулися серед робітників гірничорудної промисловості України, як і всього Радянського Союзу, їх величезна трудова і політична активність. Так, почин допещького новатора Микити Ізотова підпили тисячі гірників Кривбасу. На кінець 1937 р. на рудниках басейну працювало 7500 стачановців.

Водночас слід вказати й на певні недоліки рецензованої праці. Побудувавши своє дослідження за хронологічним принципом, автор не дав чіткої характеристики періодів, не показав їх особливостей стосовно до гірничорудної промисловості України, не зробив підсумків відбудови й розвитку басейнів за кожний з цих періодів. Як правило, автор не дає підсумкових цифрових даних про склад партійних організацій, кількість робітників на кінець того чи іншого досліджуваного ним періоду.

Таке важливе питання, як господарське управління гірничорудною промисловістю, удосконалення її структури в роки відбудови і перших двох п'ятирічок, у монографії, на наш погляд, розкрито недостатньо (стор. 27, 98—99).

Як відомо, завершення відбудови і реконструкції гірничорудної промисловості України проходили в роки першої та другої п'ятирічок, тобто в період соціалістичної індустріалізації країни. У монографії ж про

індустріалізацію та її зв'язок з розвитком окремих галузей промисловості, зокрема й з гірничорудної, говориться лише побіжно. Тим часом саме на прикладі гірничорудної промисловості автор міг би розкрити ряд теоретичних положень про індустріалізацію.

У книзі зустрічаються окремі розбіжності в цифрових даних. Так, на стор. 145—146 сказано, що потужність шахти ім. Орджонікідзе становила 1 млн. 700 тис. т, а на стор. 160 зазначається, що ця сама шахта мала проектну потужність 2 млн. т. На стор. 160 і 161 не досить чітко визначено кількість шахт, що діяли у Кривбасі в 1934—1935 рр.

Формулювання окремих думок та положень у монографії потребують деяких уточнень. Так, на стор. 77 автор говорить, що

відбудовний період дав можливість перейти «до безпосереднього соціалістичного будівництва». Але ж безпосереднє соціалістичне будівництво розпочалося з перших днів Радянської влади, тому, мабуть, краще сказати, що розпочався його новий етап. Подібний закид можна зробити й щодо тези про загострення класової боротьби у період соціалістичного будівництва (стор. 95) та ін.

Однак усі ці зауваження не носять принципового характеру і не впливають на загально позитивну оцінку книги А. В. Дольчука, яка є певним вкладом в історіографію боротьби КПРС за відбудову народного господарства і соціалістичну індустріалізацію країни.

Г. Т. Кікалов

А. А. ЯЗЬКОВА.
МАЛАЯ АНТАНТА
В ЕВРОПЕЙСКОЙ ПОЛИТИКЕ,

*М., изд-во «Наука»,
1974, 331 с.*

Рецензована книга присвячена виникненню та діяльності Малої Антанти — створеного на початку 20-х років зовнішньополітичного союзу Чехословаччини, Югославії (королівства сербів, хорватів і словенців) та Румунії, який проіснував майже два десятиріччя й відіграв певну роль у міжнародних відносинах міжвоєнного періоду. Вивчення цієї проблеми важливе не тільки для правильного розуміння зовнішньої політики малих європейських держав, а й дозволяє глибше розібратися в справжніх мотивах і діях ряду великих імперіалістичних держав. Мала Антанта була тісно зв'язана з ними, а Центральна і Південно-Східна Європа стала регіоном, де ці держави гостро суперничали одна з одною, втягуючи в це суперництво малі держави.

В радянській історичній літературі питання про діяльність Малої Антанти висвітлювалося переважно в загальних працях з історії країн Центральної і Південно-Східної Європи, а також у дослідженнях, присвячених міжнародним відносинам міжвоєнного періоду. В них розглядалися різні аспекти європейської політики тих років. Виняток становить лише невелика за обсягом книжка Б. Бошковица¹, автор якої не мав у своєму розпорядженні багатьох з доступних нині документальних і статистичних матеріалів, а також опублікована в 1966 р. монографія В. К. Волкова «Германо-югославские отношения и развал Малой Антанти, 1933—1938».

Останнім часом вийшли спеціальні праці з історії Малої Антанти, написані істориками соціалістичних країн. Однак у більшості своїй вони присвячені міжнародним подіям 30-х років, у той час як ранній період діяльності малоантантівського союзу не знайшов у них достатньо повного висвітлення.

Прагнучи простежити передумови створення Малої Антанти і процес її формування, А. А. Язькова взяла за відправний рубіж свого дослідження 1918 рік, коли напередодні Паризької мирної конференції буржуазні політики ряду європейських держав розпочали переговори про створення зовнішньополітичного союзу, який згодом дістав назву Малої Антанти. Другим рубіжем дослідження є 1925 рік — час підписання Локарнських угод, що серйозно змінили співвідношення сил у Європі. Проте в книзі аналіз діяльності Малої Антанти не обмежується 1925 роком. У заключному розділі праці автор розглядає розвиток цього союзу в 30-і роки, характеризує нові тенденції, що намітилися на той час в його політиці, розкриває причини загибелі Малої Антанти незадовго перед початком другої світової війни.

Основну увагу дослідниця приділяє ролі Малої Антанти в європейській політиці, аналізу її взаємозв'язків з провідними капіталістичними державами Європи і Радянським Союзом. Це цілком виправдано, оскільки в більшості опублікованих до цього часу праць, пов'язаних з даною проблемою, аналізується головним чином політика кожної з малоантантівських країн і не враховується в належній мірі той вплив, який робила на Малу Антанту в цілому політика великих імперіалістичних держав.

Безперечним достоїнством монографії є використання автором дуже великого кола документальних джерел і літератури, в тому числі матеріалів архіву зовнішньої політики СРСР і Міністерства закордонних справ Чехословаччини, публікації докумен-

¹ Б. Бошковиц. *Малая Антанта. Социально-экономическо-политический очерк*, М.-Л., 1934.

тів зовнішньої політики СРСР, Англії, Франції, Німеччини, Італії, Угорщини та ін. Істотну допомогу А. А. Язьковій подала використана нею преса різних європейських держав, в якій дається оцінка тим або іншим міжнародним подіям тих років, а також зафіксована офіційна позиція країн Малої Антанти у найважливіших зовнішньополітичних питаннях.

У монографії переконливо розкривається класова суть Малої Антанти, відводиться значне місце характеристиці основних цілей і завдань цього зовнішньополітичного союзу. Буржуазна історіографія та політичні діячі Чехословаччини, Югославії і Румунії доклали багато зусиль, щоб створити легенду про Малу Антанту як про виразницю національних інтересів країн, які ввійшли до неї. При цьому вони апелювали до традицій національно-визвольної боротьби народів Австро-Угорщини. Ця легенда нерідко з'являється і на сторінках сучасних праць буржуазних істориків.

На конкретно-історичному матеріалі автор показує, що з перших днів свого існування Мала Антанта була зовнішньополітичним союзом панівних класів країн — її учасниць і провідником інтересів цих класів. Уже в період післяжовтневого революційного піднесення в Європі буржуазія Чехословаччини, Румунії і Югославії в міру зростання соціальної боротьби трудящих скотилася на контрреволюційні позиції, про що переконливо свідчить участь правлячих кіл малоантантівських держав, усупереч волі їх народів, у боротьбі проти Угорської Радянської Республіки.

Створення Малої Антанти було прискорено реваншистськими тенденціями, що їх виявляла хортістська Угорщина в 1920—1921 рр. Оскільки однією з головних цілей зовнішньополітичного союзу його творці вважали збереження версальського статускво в Центральній і Південно-Східній Європі, саме тому правлячі кола Чехословаччини, Югославії і Румунії орієнтували Малу Антанту на французький імперіалізм, який був заінтересований у збереженні підсумків першої світової війни та зміцненні свого впливу в цьому регіоні. Однак, ця орієнтація не мала одностороннього характеру. Як правильно зазначається в книзі, керівники Малої Антанти надавали великого значення позиції Англії і англо-французького блоку в цілому. Поглиблення ж суперечностей між Англією і Францією і розпад Великої Антанти, що настав у 1923 р., серйозно вплинуло на зовнішню політику малоантантівських держав, спрямовану на підтримання «європейської рівноваги».

Відносини Франції і країн Малої Антанти набували іноді досить складного і суперечливого характеру. Так, французька дипломатія виступала проти укладення в серпні 1920 р. чехословацько-югославського договору, який поклав початок Малій Антанті, й віддавала перевагу іншим зовнішньополітичним комбінаціям. І лише після невдачі в реалізації більшості з них вона

почала подавати Малій Антанті підтримку й сприяти її зміцненню. Ця немаловажна обставина нерідко випадала з поля зору дослідників історії малоантантівського союзу.

Першорядна увага приділяється в монографії розвитку відносин країн Малої Антанти з Радянською державою. Після перемоги Великого Жовтня, керуючись ленінським принципом співіснування держав з різним соціальним ладом, Країна Рад прагнула врегулювати взаємовідносини з усіма державами капіталістичного світу. Ця позиція відкривала державам Центральної і Південно-Східної Європи шлях до встановлення нормальних дипломатичних відносин з Радянською Росією. Однак вони не скористалися цією можливістю. Поясненням цього, насамперед, є замовчуваний більшістю буржуазних істориків той факт, що панівні кола країн Малої Антанти відчували класову неапетливість до Радянської Росії, а західноєвропейська реакція розглядала малоантантівський союз як один з варіантів «санітарного кордону» біля Країни Рад, і неодноразово намагалися використати його в антирадянських цілях.

Навіть після підписання Локарнських угод 1925 р., які серйозно ослабили вплив Франції і всієї версальської системи договорів в Європі, а також погіршили міжнародні позиції Чехословаччини, Румунії і Югославії, правлячі кола цих держав продовжували свій старий курс і не нормалізували своїх взаємовідносин з СРСР. Звичайно, позиція кожної з країн Малої Антанти на різних історичних етапах визначалася рядом внутрішніх та зовнішніх факторів і далеко не завжди була однаковою.

Специфічною рисою Малої Антанти, і це обгрунтовано підкреслюється в книзі, є те, що в різні періоди по-різному виявляли себе окремі характерні особливості її політики. Так, наприклад, в 30-і роки, коли до влади в Німеччині прийшли нацисти й виникла пряма загроза європейському статускво країн Малої Антанти прагнули до поліпшення відносин з Радянським Союзом, що знайшло своє виявлення у підписанні в 1935 р. радянсько-чехословацького договору про взаємодопомогу та інших фактах.

Мала Антанта не витримала випробування часом. Її учасники так і не змогли подолати своїх економічних суперечностей і зберегти політичну єдність. Незадовго до Мюнхена вона розпалася. Основними причинами загибелі малоантантівського союзу слід вважати залежний характер політики його правлячих кіл від західних імперіалістичних держав, а також їх побоювання революційного руху у власних країнах. Це перешкоджало проведенню ними послідовної політики співробітництва з Радянським Союзом у створенні надійної системи колективної безпеки в Європі.

Книга не тільки містить у собі аналіз політики Малої Антанти і кожної з країн, що входили до неї, а й дає широку картину

міжнародних відносин того часу. В ній наводяться цікаві матеріали, які характеризують політичне обличчя Т. Масарика, Е. Бенеша, Н. Титулеску та інших буржуазних діячів малоантантівських країн.

У рецензованій праці А. А. Язькова розкриває неспроможність ряду концепцій сучасних буржуазних істориків, які, звертаючись до досвіду Малої Антанти, намагаються зобразити «модель» якоїсь «нової» Центральної і Південно-Східної Європи і закликають до створення в ній союзу східноєвропейських держав, що протистояв би СРСР і відповідав сподіванням міжнародного імперіалізму. Автор показує зв'язок у підході до європейських проблем між найреакційнішими імперіалістичними колами і пекинською дипломатією.

Цікаве і багатопланове дослідження не позбавлене окремих недоліків. Не можна не погодитись з висновком автора про те, що політика західних держав, які стали на шлях змову з гітлерівською Німеччиною, перешкодила на початку 30-х років

розвиткові співробітництва між країнами Малої Антанти і Радянським Союзом (стор. 311). Але відповідальність за це в не меншій мірі несуть правлячі кола малоантантівських держав, що знехтували інтересами своїх країн і керувалися класовими інтересами.

На стор. 316 зазначається, що загарбання гітлерівською Німеччиною Австрії «не насторожило» правлячі кола Чехословаччини, Югославії і Румунії. Історичні факти, в тому числі й ті, які наводяться у книзі, свідчать про протилежне. Інша справа, що уряди цих країн не зробили необхідних для їх захисту кроків, відмовившись від послідовної участі в політиці колективної безпеки. На стор. 196 і 202 містяться досить суперечливі дані про роль чехословацького капіталу в румунській економіці.

В цілому ж рецензована монографія є внеском у розробку питань з історії міжнародних відносин в Європі у міжвоєнний період.

І. А. Петерс

Хроніка та інформація

МІЖРЕСПУБЛІКАНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ АРХІВНИХ УСТАНОВ

У світлі рішень XXIV з'їзду КПРС і постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» головним у діяльності працівників архівних установ є публікаційна робота — видання збірників документів і статей, монографічних досліджень, нарисів, спогадів, науково-довідкової літератури. Саме тому Центральний Комітет КПРС зобов'язав керівників архівних установ вжити заходів для поповнення та кращого використання архівних фондів, зокрема розширити публікацію документальних матеріалів з історії КПРС та радянського суспільства.

З цією метою у квітні 1975 р. в столиці Молдавії — Кишиневі Головархів СРСР провів міжреспубліканську науково-практичну конференцію працівників архівних установ України, Білорусії та Молдавії. На неї було запрошено співробітників науково-видавничих відділів та архівних управлінь при Радах Міністрів РРФСР, УРСР, БРСР, МРСР, директорів, начальників відділів та працівників, що відповідають за публікаційну роботу центральних і обласних архівних установ, учених-істориків, які здійснюють наукове керівництво при підготовці документальних видань, співробітників Всесоюзного науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи (ВНДІДАС), викладачів Московського державного історико-архівного інституту, працівників редакцій журналів «Советские архивы» та «Архіви України» і деяких інших установ.

Конференцію відкрив заступник Голови Ради Міністрів МРСР І. Г. Добинде, який, зокрема, зазначив, що у вчирішній завдань комуністичного будівництва важливу роль відіграють архівні установи. Випускаючи у світ збірники документів, архівісти повинні постійно дбати про забезпечення їх високого наукового та ідейно-політичного рівня, розширювати творчі зв'язки з ученими-істориками.

Доповідь «Про стан публікаційної роботи архівних установ країни та завдання щодо її розвитку в 1976—1990 рр.» зробив заст. начальника Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР А. С. Малітків. Він підкреслив, що за роки Радянської влади архівісти СРСР спільно з ученими підготували і видали тисячі збірників документів з історії боротьби народних мас

за соціальне і національне визволення, революційного руху і передової суспільної думки, історії соціалістичного будівництва, дружби народів СРСР, міжнародних відносин тощо. Лише за останні 14 років вишло у світ 740 збірників документів загальним обсягом 20 тис. друкованих аркушів. У цьому чимала заслуга й архівістів України, Білорусії та Молдавії. Серед підготовлених ними видань слід виділити збірники документів «Советское строительство в Молдавии в годы гражданской войны и восстановительного периода (1919—1924 гг.)» і «Хотинское восстание 1919 г.», «Международная поддержка борьбы трудящихся Бессарабии за воссоединение с Советской Родиной (1918—1940 гг.)», удостоєний у 1970 р. диплома Всесоюзного конкурсу на кращий твір науково-популярної літератури, «Плечом к плечу», «Говорят погибшие герои», «Огненные годы», «Пограничные войска в Великой Отечественной войне», «Москва — фронту», «Выстояли и победили», «Преступные цели — преступные средства» та ін.

Характеризуючи збірники документів з історії СРСР дожовтневого періоду, доповідач зазначив, що архівні установи окремих республік інколи випускали їх на низькому науковому рівні.

А. С. Малітків розповів також про виконання архівістами згаданих союзних республік завдань дев'ятої п'ятирічки і про перспективний план на 1976—1980 рр. За цей час намічено підготувати 800 збірників загальним обсягом 20 тис. друкованих аркушів.

Проблемам теорії і методики радянської археології присвятив свою доповідь зав. відділом наукового використання ВНДІДАС к. і. н. В. Р. Копілов. Він розповів про характер наукових пошуків у галузі археології, які проводять співробітники ВНДІДАС, і зміст методичних посібників, що готуються до друку.

Доповідь «Питання підвищення наукового рівня документальних видань у роботі архівних установ Української РСР» зробив начальник науково-видавничого відділу Головархіву УРСР к. і. н. П. С. Гончарук. Тільки за останні п'ять років, зазначив доповідач, архівісти України випустили у світ 37 збірників документів загальним обсягом 938 друкованих аркушів, 85% з них присвячені історії радянського суспільства. По-

ряд з цим значна увага приділялася й підготовці публікацій з історії України дожовтневого періоду.

Однак, підкреслив він, необхідно завжди дбати про підвищення наукового та ідейно-політичного рівня видань. Ще в березні 1972 р. Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР провело республіканську нараду архівістів з цього питання. Згідно з її рішеннями та врахуванням зауважень і побажань, висловлених на ній, було складено плани підготовки публікацій центральним і кожним обласним архівом республіки на 5 і 15 років.

Зміцнюються творчі зв'язки працівників Головархіву УРСР з науковцями Інституту історії партії при ЦК Компартії України, інститутів історії АН УРСР, суспільних наук, економіки, викладачами Київського, Львівського, Одеського, Дніпропетровського, Донецького, Харківського, Чернівецького університетів, Полтавського, Херсонського, Чернігівського педінститутів та інших вузів республіки.

Заст. начальника Архівного управління при Раді Міністрів Молдавської РСР В. П. Платон у доповіді «Про деякі підсумки публікаційної діяльності архівних установ Молдавської РСР і завдання на 1976—1990 рр.» зупинився на стані науково-видавничої справи у республіці. На початку 50-х років, — зазначав він, — архівні установи МРСР спільно з Академією наук МРСР започаткували видання серії збірників документів «Історія Молдавії. Документи і матеріали». Вже вийшло 5 томів. Молдавські історики та архівісти підготували також багато публікацій з історії Великого Жовтня і громадянської війни, революційного руху в Бессарабії в роки боярсько-румунської окупації. Серед них слід виділити збірники «Боротьба за владу Рад в Молдавії (березень 1917 — березень 1918 рр.)», «Боротьба трудящих Молдавії проти інтервентів і внутрішньої контрреволюції (1917—1920 рр.)», «Більшовики Молдавії і Румунського фронту в боротьбі за владу Рад», «За владу Радянську», «Під прапором пролетарського інтернаціоналізму. Діяльність румунських інтернаціоналістів на території Країни Рад». Велике політичне значення мають збірники документів «Листівки комуністичного підпілля Бессарабії (1918—1940 рр.)», «Міжнародна підтримка боротьби трудящих Бессарабії за возз'єднання з Радянською Вітчизною (1918—1940 рр.)», «Соціалістична індустріалізація і розвиток робітничого класу Радянської Молдавії (1926—1958 рр.)», «Ленін нам шлях осяєв», «Перша в Росії підпільна друкарня ленінської газети «Искра», «Ленінський народний контроль в Молдавській РСР» та ін.

У 1966—1970 рр. архівісти республіки спільно з науковими установами випустили 12 документальних публікацій загальним обсягом 320 друкованих аркушів. Незабаром виходить у світ перший том збірника документів «Молдавська РСР у Великій Вітчизняній війні», а також «Хотинське

повстання» і «Розвиток молдавської соціалістичної культури (1924—1940 рр.)».

У наступній п'ятирічці продовжуватиметься робота над підготовкою збірників про робітничий і демократичний рух у Молдавії в 1917—1918 рр., культурне будівництво в республіці в ці роки та ін.

Директор Львівського обласного державного архіву Л. М. Минаєва поділилася досвідом підготовки до видання збірників документів з історії колективізації сільського господарства, а також історії промисловості. Як відомо, в поточній п'ятирічці Львівський облдержархів готував збірники документів «З історії колективізації сільського господарства західних областей УРСР (1939—1941, 1944—1950 рр.)» та «З історії промисловості і робітничого класу Львівщини (1939—1941, 1944—1970 рр.)».

Перспективний план публікаційної роботи Головархіву УРСР на 1976—1990 рр. передбачає видання збірників документів з історії культурної революції в західних областях УРСР, дружби народів СРСР і братніх зв'язків нашої країни з країнами соціалістичної співдружності. Досвід, набутий архівістами України, Білорусії та Молдавії, допоможе їм успішно виконати поставлені завдання.

Публікаційна діяльність немислима без розвитку радянської археографії наголошували в своїх виступах багато учасників конференції. Зокрема, співробітник Інституту історії АН Молдавської РСР к. і. н. А. П. Лісовина розповіла про нові прийоми передачі тексту історичних документів, їх обробки, датування тощо.

Начальник відділу використання і публікації документів ЦДІА УРСР в м. Львові к. філол. н. О. А. Купчинський у своєму повідомленні «Питання датування середньовічних документів в археографічній практиці» підкреслив, що дата є тим елементом документа, який завжди вивчається в числі перших, і навіть ряд прикладів, які свідчать про те, що визначення дат середньовічних документів — один з важливих компонентів археографії. Він поділився досвідом роботи над встановленням дат при підготовці «Каталога пергаментних документів Центрального державного історичного архіву в м. Львові. 1233—1799».

Про публікацію документів як агітаційно-пропагандистських матеріалів розповів заступлений працівник культури Білоруської РСР, директор Гродненського обласного державного архіву А. Н. Плешевеня. Цю роботу було розпочато в 1956 р., коли на сторінках обласної газети «Гродненская правда» вміщено 11 документів про встановлення Радянської влади у Гродненському повіті. Відтоді наукові співробітники постійно стали готувати для преси невеликі добірки документів.

Цікавим був виступ зав. кафедрою історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка д. і. н. проф. П. М. Шморгуна, присвячений принципам складання хро-

нологічного показника документів «Твори В. І. Леніна на Україні (1894 — лютий 1917 рр.)».

Заст. директора ЦДА Молдавської РСР І. І. Терьохіна зупинилася на методиці підготовки малих форм документальних публікацій у журналах і газетах. Молдавські архівісти пабули в цій справі певного досвіду. В «Наукових записках Кишинівського університета», «Известиях АН МССР» та інших виданнях друкуються, насамперед, нові і цікаві документи з різних проблем. Плани публікацій погоджуються з співробітниками Інституту історії Компартії Молдавії. Ряд добірок підготовлено спільно, зокрема «Листи трудящих Молдавії В. І. Леніну», «Ленінські дні в Бессарабії», «На вірність заповітам В. І. Леніна» та ін.

І. І. Терьохіна закликала архівістів приділяти більше уваги цій ділянці роботи, оскільки публікація документів у періодичних виданнях — важливий засіб пропаганди, ідеологічного виховання трудящих.

У виступі заст. начальника науково-видавничого відділу Головархіву СРСР К. К. Миронової «Деякі питання методики підготовки публікацій документів» підкреслювалося, що архівні установи України є ініціаторами нової форми підготовки публікацій — видання їх спільно з облдержархівами братніх республік. Цю справу Головархіву СРСР буде всіляко заохочувати. Вона звернула увагу учасників конференції на необхідність вивчення досвіду публікаційної діяльності архівних установ союзних республік, у чому важливу роль повинні відіграти журнали «Советские архивы» і «Архивы України».

Ст. редактор журналу «Советские архивы» Н. А. Щербаківа розповіла про творчі плани працівників редакції. Вона, зокрема, зазначила, що у 56 номерах виступило 500 авторів. З № 4 1974 р. в журналі опубліковано ряд цікавих матеріалів, присвячених 30-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. На його сторінках виступили такі відомі воєначальники, як В. І. Чуйков і П. І. Батов.

Директор Херсонського обласного державного архіву О. Я. Дяченко поділилася досвідом підготовки багатотомного видання з історії соціалістичних перетворень у селах Херсонщини.

Підготовка спільних публікацій про братерські зв'язки трудящих Брянської, Чернігівської та Гомельської областей — тема повідомлення начальника відділу використання публікацій Чернігівського обласного державного архіву І. Й. Фастівської. До 50-річчя утворення СРСР працівники архівних установ цих областей випустили у світ збірник документів про спільну боротьбу трьох братніх народів у 1917—1920 рр. та в роки Великої Вітчизняної війни під назвою «Плечом к плечу» («Пліч-опліч», «Плячо у плячо»), який високо оцінили наукова громадськість та широке коло читачів.

Нині продовжується робота над документальним виданням «Сила братерства» — про економічні й культурні зв'язки трудящих Брянської, Гомельської та Чернігівської областей (1946—1975 рр.).

Директор ЦДАЖР УРСР В. В. Кузьменко розповів про підготовку тритомного збірника документів і матеріалів «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр.», а також проаналізував документальні видання, присвячені історії Великої Вітчизняної війни.

Цікаві доповіді та повідомлення зробили ст. інспектор науково-видавничого відділу Головархіву БРСР Є. П. Козловська, доц. Московського державного історико-архівного інституту к. і. н. В. М. Хевроліна, начальник відділу ЦДАЖР БРСР К. Ф. Плахотнікова та інші — всього 24 чол.

В заключному слові заст. начальника Головархіву СРСР А. С. Малітіков підбив підсумки роботи конференції і висловив упевненість, що вона сприятиме дальшому розвитку радянської археографії, випуску високоякісних і актуальних збірників документів.

В. М. Солонинко

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 100-РІЧЧЮ «ПІВДЕННОРОСІЙСЬКОГО СОЮЗУ РОБІТНИКІВ»

Нещодавно минуло 100 років з дня створення першої робітничої організації в Росії — «Південноросійського союзу робітників», що був заснований у 1875 р. в Одесі на базі нелегальних робітничих гуртків. Створення «Союзу» стало важливим етапом у розвитку робітничого руху в Росії. Він був першою самостійною організацією робітничого класу, що стала на шлях революційної боротьби проти царизму. У своєму програмному документі, складеному під впливом Статуту І Інтернаціоналу, «Союз»

поставив собі за мету визволення робітників з-під гніту капіталу і знищення будь-якої соціальної нерівності.

20 червня 1975 р. в м. Одесі було проведено наукову конференцію, присвячену цій визначній даті. Її організували Одеський обласний комітет Компартії України, Одеський орден Трудового Червоного Прапора державний університет ім. І. І. Мечникова та Одеська Вища партійна школа.

В роботі конференції взяли участь науковці республіки, Москви та Кишинева.

Конференцію відкрив ректор Одеського державного університету, чл.-кор. АН УРСР О. В. Богатський. З цікавою доповіддю на тему «Перші робітничі організації в Росії: історія вивчення» виступив відомий дослідник «Південноросійського союзу робітників», ст. наук. співроб. Інституту історії АН СРСР, д. і. н. Б. С. Ітенберг. Він коротко зупинився на історії вивчення перших робітничих організацій в Росії, на досягненнях радянської історичної науки з цього питання. З увагою вислухали учасники конференції доповідь зав. відділом історії капіталізму Інституту історії АН УРСР, д. і. н., проф. Ф. Є. Лося «Від перших робітничих організацій до ролі гегемона в російській революції 1905—1907 рр.», в якій висвітлюється проблема формування класової свідомості російського пролетаріату і становлення його як основної революційної сили. З доповіддю «Інтернаціональні традиції першого покоління робітників-революціонерів Росії» виступила декан історичного факультету Одеського державного універси-

тету, к. і. н., доц. З. В. Першина. Виступ заст. директора Інституту історії партії при ЦК Компартії Молдавії, д. і. н., проф. А. М. Лисецького був присвячений проблемі зв'язку і взаємовпливу робітничого і соціал-демократичного руху центру Росії та її національних окраїн, зокрема, Молдавії. Значне місце в роботі конференції було відведено критиці буржуазних фальсифікацій передісторії більшовизму. Цьому питанню була присвячена доповідь ст. наук. співроб. Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, д. і. н. С. Л. Титаренка.

Під час пленарного засідання відбулося обговорення доповідей.

Після закінчення роботи конференції на заводі важкого кранобудування ім. Січневого повстання відбулася тепла зустріч учасників конференції з робітниками, на якій виступили вчені та ветерани праці.

Т. І. Лазанська

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЙ

30 травня 1975 р. на засіданні Вченої ради історичного факультету Харківського державного університету ім. О. М. Горького відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук доцентом кафедри історії України Харківського державного університету Б. К. Мигалем на тему: «Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовний період (1921—1925 рр.)».

Офіційними опонентами виступили доктори історичних наук, професори М. А. Рубач, П. М. Денисовець і А. Г. Слюсарський. В обговоренні дисертації взяв участь к. і. н., доц. М. І. Ксьонзенко. У своїх виступах опоненти дали високу оцінку дослідженню Б. К. Мигалю, підкреслили його науково-теоретичне і практичне значення.

У праці Б. К. Мигалю висвітлені питання остаточного розподілу поміщицької землі, конфіскації земельних лишків у куркульських господарствах та землеустрій селянських земель. У п'яти розділах дисертації міститься матеріал, що відображає організацію державної допомоги у відродженні посівних площ, забезпеченні трудящого селянства знаряддями праці та проведенні агрономічної пропаганди на селі. Значне місце в дисертаційному дослідженні відведено показу діяльності сільськогосподарської та кредитної кооперації, радгоспів і колгоспів у відбудові сільського господарства республіки. Використовуючи значний джерельний матеріал, автор показав також гостру класову боротьбу, що мала місце на селі у відбудовний період.

Позитивна оцінка дисертації міститься у відгуках на автореферат, надісланих рядом кафедр вузів та науковцями республіки.

Вчена рада історичного факультету Харківського державного університету ім. О. М. Горького ухвалила присудити Б. К. Мигалю вчений ступінь доктора історичних наук.

Б. П. Зайцев

* * *

27 червня 1975 р. на засіданні Вченої ради Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук проректором Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка В. П. Горшковим на тему: «Здійснення ленінських принципів партійного будівництва на Україні (1921—1925 рр.)».

Офіційними опонентами виступили: заст. головного редактора журналу «Коммунист», д. і. н., проф. Є. Й. Бугайов, заст. зав. кафедрою історії КПРС Академії суспільних наук при ЦК КПРС, д. і. н. проф. І. І. Грошев, зав. кафедрою партійного будівництва Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, д. і. н. В. М. Орлов, зав. кафедрою філософії та наукового комунізму Київського технологічного інституту харчової промисловості, д. і. н. П. П. Бачинський.

В обговоренні взяв участь Заслужений діяч науки УРСР, д. і. н., проф. зав. ка-

федрою історії КПРС гуманітарних факультетів Київського університету О. А. Б о р д і н.

Опоненти дали високу оцінку науковому дослідженню В. П. Горшкова, підкреслили його високий теоретичний рівень, актуальність і практичну цінність. Вони, зокрема, зазначили, що в дисертаційній роботі вперше в історіографії в комплексі досліджені основні аспекти діяльності Компартії України по здійсненню лєнінських принципів партійного керівництва і норм партійного життя в період переходу від капіталізму до соціалізму, на багатому фактичному матеріалі розкриті форми і методи організаційно-партійної роботи, зростання рядів Компартії України в умовах непу, зміни в структурі парторганізацій, всебічно показана система підготовки і розстановки партійних кадрів, діяльність по марксистсько-лєнін-

ському вихованню комуністів, боротьба партійних організацій за єдність своїх рядів, проти ревізії лєнінізму, принципів партійного будівництва, проти українського буржуазного націоналізму і сіонізму тощо.

Виступаючі відзначили, що всі найважливіші проблеми дослідження висвітлені автором на широкій документальній основі, широко використані нові архівні матеріали, які вперше вводяться в науковий обіг. З даної теми В. П. Горшков опублікував 19 наукових праць загальним обсягом близько 35 друкованих аркушів.

Вчена рада Інституту історії партії при ЦК Компартії України одногосно ухвалила присудити В. П. Горшкову вчений ступінь доктора історичних наук.

М. О. Навроцький

ЗУСТРІЧ З О. І. НЕДОРЄЗОВИМ

30 червня ц. р. в Інституті історії АН УРСР відбулася зустріч вчених інституту — спеціалістів у галузі історії і міжнародних відносин соціалістичних країн з заст. директора Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР д. і. н. проф. О. І. Недорєзовим.

О. І. Недорєзов докладно розповів про основні наукові проблеми, над якими працює колектив провідної установи в галузі вивчення історії європейських соціалістичних країн — Інституту слов'янознавства і балканістики. Доповідач підкреслив, що радянські вчені мають ще глибше досліджувати кризу системи капіталізму, питання соціально-економічних перетворень у революційному процесі, утворення і розвитку народно-демократичного ладу. Історики мають приділяти більше уваги такій важливій проблемі, як формування і розвиток світової системи соціалізму, зокрема, утворенню розвинутого соціалістичного суспільства. У цьому аспекті дуже важливою є інтеграція наукових досліджень у братніх соціалістичних країнах, багатостороннє співробітництво між ученими. О. І. Недорєзов дав високу оцінку науковим досліджен-

ням співробітників Інституту історії АН УРСР з історії країн соціалістичної співдружності. Він висловив побажання об'єднати зусилля колективів Інституту історії АН УРСР, зокрема, у вивченні актуальних проблем суспільно-політичного розвитку країн світової системи соціалізму. Науковці звернулися до О. І. Недорєзова з рядом запитань.

Заст. директора Інституту історії АН УРСР, д. і. н. П. С. Сохань від імені присутніх подякував доповідачеві за змістовний виступ. П. С. Сохань розповів також про основні напрями роботи колективу Інституту історії АН УРСР. На найважливіших проблемах історії будівництва соціалізму в європейських соціалістичних країнах та їх співробітництва з СРСР, які розробляються вченими інституту, спинилася зав. відділом історії і міжнародних відносин соціалістичних країн чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова.

Учасники зустрічі обговорили також питання, пов'язані з розробкою перспективного планування науково-дослідної роботи на наступну п'ятирічку.

М. З.

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

ЩЕ РАЗ ПРО СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ПАРТІЙНИХ ФРАКЦІЙ РУМЧЕРОДУ

В історичній літературі вже проаналізовано партійний і соціальний склад делегатів II з'їзду Рад Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського військового округу¹. Однак соціальний склад більшовицької та інших фракцій з'їзду ще й досі не досліджений.

На основі анкет делегатів II з'їзду Румчероду, що зберігаються в ЦДАЖР УРСР², нами складено таблицю, в якій відображено соціальний склад усіх партійних фракцій (табл. 1)*:

Таблиця 1

Назва фракції	Робітники	Селяни	Службовці	Інтелігенти	Студенти	Гімназисти	Торговці	Ремісники	Всього
РСДРП(б)	137	134	65	12	4	5	10	4	371
Ліві есери	49	82	51	21	7	—	5	3	218
Ліві українські есери	2	4	1	—	—	—	—	—	7
Анархісти	3	1	4	—	—	—	—	—	8
ППС (лівниця)	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Есери	28	62	42	27	6	1	8	2	176
Меншовики	20	5	21	7	5	—	3	—	61
Народні соціалісти	—	—	1	1	—	—	—	—	2
Українські есери	11	22	13	5	3	—	1	—	55
Українські соціал-демократи	—	—	2	1	—	—	—	—	3
Українські самостійники	—	—	1	—	—	—	—	—	1
ППС	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Бунд	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Поалей-Ціон	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Цейре-Ціон	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Кадети	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Всього	251	310	203	76	26	6	27	9	908

Анкетні дані свідчать, що делегати найчисельнішої на з'їзді більшовицької фракції представляли всі прошарки народних мас — робітників, селян, службовців, інтелігенцію, учнівську молодь, ремісників і торговців. Найбільшу групу (приблизно 38%) становили робітники. У всіх інших фракціях, разом узятих, їх було менше, ніж у більшовицькій. Селян у більшовицькій фракції було майже стільки ж, як і ро-

бітників. Це пояснювалося тим, що $\frac{3}{4}$ делегатів з'їзду — солдати і матроси, переважно вихідці з села. Значна частина фракції (близько 17%) — службовці. Інтелігентів — учителів, лікарів та ін. — налічувалося лише 3%. Дрібних торговців і ремісників було менше 4%, проте більше, ніж в інших фракціях. Основна маса інтелігентів і студентів підтримувала дрібнобуржуазні партії.

Партія лівих есерів, виступаючи в цей час у блоці з більшовиками, поки що зберігала значний вплив серед народних мас. У її фракції було майже 38% селян. Однак питома вага службовців і, особливо інтелі-

¹ С. М. Короливський, М. А. Рубач, Н. Й. Супруненко. Победа Советской власти на Украине, М., 1967, стор. 418; Н. М. Якупов. Большевики во главе революционных солдатских масс, К., 1967, стор. 207; Л. Д. Суркіс. Другий з'їзд Румчероду. — «УІЖ», 1970, № 9, стор. 78; П. І. Гарчев. Анкетні дані про соціальний і партійний склад делегатів II з'їзду Румчероду. — «УІЖ», 1974, № 4, стор. 159.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 2, спр. 16, арк. 1—615; спр. 17, арк. 1—401.

* Всього у роботі з'їзду взяло участь 1090 делегатів, але близько 10% з них не заповнили анкети.

гентів, залишалася набагато меншою, ніж у більшовиків.

Невелика група анархістів (8 чол.) представлена, в основному, службовцями і робітниками.

Найчисельніша фракція правого блоку — фракція есерів — майже наполовину складалася з службовців, інтелігентів і студентів. Понад третину її становили селяни. На перший погляд дивною є наявність у цій фракції майже 16% робітників. Але не слід забувати про «робітничу аристократію», яка виросла в цей час, рятуючись від мобілізації в армію. Саме її представники входили до дрібнобуржуазних партій.

Склад фракції меншовиків свідчить про її крах наприкінці 1917 р. На II з'їзді Румчероду їх було у 6 разів менше, ніж більшовиків. Понад половину членів меншовицької фракції становили службовці, інтелігенти, студенти, менше третини — робітники.

«Народні соціалісти» мали на з'їзді лише двох делегатів — службовця та інтелігента.

Серед дрібнобуржуазних націоналістич-

них партій, які входили до правого блоку, тільки українські есери утворили досить значну фракцію. У ній було 40% селян, майже стільки ж службовців, інтелігентів, студентів, 20% робітників. Але і серед українських есерів почався розкол, про що свідчить наявність на з'їзді групи лівих українських есерів — двох робітників, чотирьох селян і одного службовця.

Фракція українських соціал-демократів була представлена тільки трьома службовцями. У роботі з'їзду взяли участь також по одному делегату від єврейських дрібнобуржуазних партій. Всі вони — службовці та інтелігенти. Делегат Польської соціалістичної партії (лівиця) був робітником, а правої частини ПСС — студентом.

До партійних фракцій входили й співчуваючі — безпартійні. Значний інтерес становить аналіз соціального складу членів партії і окремо — співчуваючих. Підрахунок анкетних даних про соціальний склад членів більшовицької і дрібнобуржуазних партій — учасників з'їзду — дав такі результати (табл. 2):

Таблиця 2

Назва фракції	Робітники	Селяни	Службовці	Інтелігенти	Студенти	Гімназисти	Торгівці	Ремісники	Всього
РСДРП(б)	79	54	37	10	2	5	4	1	192
Ліві есери	35	58	36	15	7	—	4	2	157
Ліві українські есери	1	2	1	—	—	—	—	—	4
ППС (лівиця)	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Анархісти	2	1	3	—	—	—	—	—	6
Есери	19	42	32	20	6	1	5	2	127
Меншовики	17	5	16	7	5	—	2	—	52
Народні соціалісти	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Українські есери	7	13	7	9	1	—	1	—	38
Українські соціал-демократи	—	—	2	1	—	—	—	—	3
Українські самостійники	—	—	1	—	—	—	—	—	1
ППС	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Бунд	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Поалей-Ціон	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Цейре-Ціон	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Кадети	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Всього	161	177	136	64	22	6	16	5	587

Серед членів більшовицької партії — делегатів II з'їзду Румчероду — робітники становили більше 40%, селяни — близько 28, службовці — близько 19, інтелігенти та учні — 8, торгівці і ремісники — майже 3%. Таке співвідношення загалом правильно відображало вплив більшовицької партії на Румунському фронті, в Чорноморському флоті та Одеському військовому округу у грудні 1917 р.

Соціальний склад членів партії лівих есерів-делегатів II з'їзду Румчероду — був таким: селян — близько 37%, службовців — 23 і майже стільки ж робітників, інтелігентів та учнів — 16, ремісників і дрібних торгівців — майже 4%.

Серед членів партії правих есерів на з'їз-

ді було: селян — 33%, службовців — 25, інтелігентів та учнів — більше 21, робітників — 15, торгівців і ремісників — майже 6%.

Соціальний склад меншовиків-делегатів з'їзду був таким: робітників — 32%, службовців — майже 31, інтелігентів і студентів — 23, селян — 10, торгівців — 4%.

Третину українських есерів становили селяни, майже 25% — інтелігенти, переважно вчителі, а робітників і службовців налічувалося по 18%. Члени всіх інших партій, які входили до правого блоку, були службовцями та інтелігентами.

Аналіз чисельності і соціального складу співчуваючих тій чи іншій партії на II з'їз-

ді Румчероду дає відповідь на два питання: 1) які партії в грудні 1917 р. користувалися найбільшою підтримкою солдатів, матросів, робітників і селян Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського військового округу (Бессарабська, Херсон-

ська і Таврійська губернії) і 2) на які прошарки населення розраховувала кожна з політичних партій.

Підрахунок анкетних даних «співчуваючих» дає змогу розподілити делегатів цієї групи по фракціях (табл. 3):

Т а б л и ц я 3

Назва фракції	Робіт- ники	Селяни	Служ- бовці	Інтел- генти	Сту- денти	Торгів- ці	Реміс- ники	Всього
РСДРП(б)	58	80	28	2	2	6	3	179
Ліві есери	14	24	15	6	—	1	1	61
Ліві українські есери	1	2	—	—	—	—	—	3
Анархісти	1	—	1	—	—	—	—	2
Есери	9	20	10	7	—	3	—	49
Меншовики	3	—	5	—	—	1	—	9
Народні соціалісти	—	—	—	1	—	—	—	1
Українські есери	4	8	1	2	2	—	—	17
Всього	90	134	60	18	4	11	4	321

Таким чином, більшість безпартійних делегатів, які записалися «співчуваючими», підтримувало РСДРП(б). Характерно, що більшовицька партія у цей час користувалася підтримкою не тільки робітників, а й багатьох селян, дрібних торгівців, ремісників, майже половини службовців.

Серед безпартійних есери мали приблизно в три рази менше «співчуваючих», ніж більшовики. Партіям правого блоку — есерів, меншовиків, народних соціалістів і українських есерів — не співчували не тільки робітники і селяни, а й більша частина службовців, дрібних торгівців, ремісників.

Аналіз анкетних даних делегатів II з'їзду Румчероду дає змогу дійти висновку, що соціальний склад більшовицької фракції значно відрізнявся від соціального складу дрібнобуржуазних фракцій. Наявність міцного пролетарського ядра в більшовицьких організаціях Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського військового округу, їх великий вплив серед безпартійних мас були важливою передумовою перемоги Радянської влади на півдні країни в січні 1918 р.

П. І. Гарчев

РЕЗЮМЕ

В. А. Замлинский. Неисчерпаемый источник животворных идей ленинизма (К завершению издания Полного собрания сочинений В. И. Ленина в 55-ти томах на украинском языке). — В статье показывается огромное внимание, которое уделяет Коммунистическая партия изданию ленинского наследия как неисчерпаемого источника животворных идей и творческих сил в строительстве коммунизма, подчеркивается идеологическое, политическое и культурное значение издания Полного собрания сочинений В. И. Ленина, в том числе и новых документов, на украинском языке.

В. П. Шевчук, В. П. Варивода. Рабочий класс — ведущая сила советского общества. — Авторы рассматривают некоторые проявления важнейшей закономерности коммунистического строительства — укрепления ведущей роли рабочего класса в советском обществе в годы восьмой и девятой пятилеток. В статье показано, как посредством совершенствования приема в партию, организационного укрепления первичных парторганизаций, увеличения представительства рабочих в составе партийных органов усиливалось рабочее ядро в партии, раскрыты формы и методы привлечения рабочих к управлению государством, подчеркнута связь между повышением их общественно-политической активности и возрастающей роли в обществе.

В. А. Ливень. Социально-экономическое положение и борьба трудящихся женщин за гражданские права в странах капитала. — В статье рассказывается об усилении эксплуатации женского труда в капиталистических странах на современном этапе, дискриминации женщин в праве на труд и его оплату, о социальном обеспечении, их политических правах и семейном законодательстве. На большом фактическом материале показано их активное участие в общедемократических выступлениях за достижение равноправия.

SUMMARIES

V. A. Zamlinsky. Inexhaustible Source of Vivifying Ideas of Leninism (On Completion of Publishing the Complete Works by V. I. Lenin in 55 Volumes in Ukrainian).—A great attention is paid by the Communist Party to publishing Lenin's legacy as inexhaustible source of vivifying ideas and creative forces in Communism construction. Ideological, political and cultural significance of publishing the Complete Works by V. I. Lenin including new documents in Ukrainian is emphasized.

V. P. Shevchuk, V. P. Varivoda. Working Class — Leading Force of the Soviet Society.—The authors consider certain manifestations of the most important regularity of the Communist construction — strengthening leading part of the working class in the Soviet society during the years of the eighth and ninth Five-Year Plans. It is shown in the paper how the working main body in the Party was strengthened by means of improving admittance into the Party, organizational consolidation of local Party organizations, increasing representation of workers in the composition of the Party bodies, forms and methods of drawing workers in the government is elucidated, the connection of the increase of their social and political activity with the growth of their role in the society is emphasized.

V. A. Liven'. Social and Economical Position and Struggle of the Working Women for Their Civil Rights in the Capitalist Countries.—The paper deals with strengthening exploitation of the women labour in the capitalist countries at the present-day stage, discrimination of women in their right for labour and its payment, with social maintenance, their political rights and family laws. The active participation of women in the democratic actions for reaching equality of rights is shown on the great number of facts.

НОВІ КНИГИ

В. І. Ленін про пресу, Політвидав України, К., 1975, 431 с.

БРЕЖНЕВ Л. І. — В ім'я миру і щастя радянських людей. Промова на зустрічі з виборцями Бауманського виборчого округу м. Москви 13 червня 1975 року, Політвидав України, К., 1975, 31 с.

БРЕЖНЕВ Л. І. — Великий подвиг радянського народу. Промова на урочистих зборах у Кремлівському Палаці з'їздів, присвячених 30-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 8 травня 1975 року, Політвидав України, К., 1975, 23 с.

БАЛАХАНОВ В. — Феодосія. [Історико-краєведческий очерк], изд-во «Таврія», Симферополь, 1975, 117 с.

Безсмертя полум'яних літ. Матеріали і документи про святкування 30-річчя визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників, Політвидав України, К., 1975, 351 с.

БЕЛИЧ В. Я., ДУБІНИН А. В. — Придніпровск, изд-во «Промінь», Днепропетровск, 1975, 96 с.

✓ **БОТУШАНСЬКИЙ В. М. — Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму [1900—1914 рр.]**, вид-во «Наукова думка», К., 1975, 175 с.

Год 1941. Юго-Западный фронт. Воспоминания, очерки, документы. Изд. 2-е, доп., изд-во «Каменяр», Львов, 1975, 351 с.

ГУЛЕВИЧ В. Н. — Класи і політичні партії ФРН, вид-во «Наукова думка», К., 1975, 287 с.

✓ **ДЕРЕВ'ЯНКІН Т. І. — Промисловий переворот на Україні. Питання теорії та історії**, вид-во «Наукова думка», К., 1975, 279 с.

ДРАК М. М. — За торжество комуністичної праці, вид-во «Наукова думка», К., 1975, 211 с.

ІЛЬНИЦЬКИЙ Ю. В. — Віхи звияжного поступу, вид-во «Карпати», Ужгород, 1975, 143 с.

КЛОКОВ В. — Всемирно-исторический подвиг, Политиздат Украины, К., 1975, 159 с.

КОШАРНИЙ І. Я. — У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР [1939—1958 рр.], «Вища школа», Видавництво при Львівському університеті, Львів, 1975, 239 с.

ЛАВРОВА Л. Ф. — Интернационализм советского народа. [Социальная активность народных масс в сфере международного социалистического сотрудничества], изд-во «Наукова думка», К., 1975, 143 с.

ЛИВЕНЬ В. А. — Профсоюзы США и социальная политика правительства, изд-во «Наукова думка», К., 1975, 231 с.

Львівщина соціалістична. Збірник документів і статистичних матеріалів, вид-во «Каменяр», Львів, 1975, 191 с.

МАСЛОВСЬКИЙ В. — Жовто-блакитна мафія, вид-во «Каменяр», Львів, 1975, 144 с.

ОПРИЩЕНКО А. Л. — Историография социалистического соревнования рабочего класса СССР, «Вища школа», Издательство при Харьковском университете, Харьков, 1975, 160 с.

ПЕРШИНА З. В. — Очерки истории революционного движения на Юге Украины. [К 100-летию «Южнороссийского союза рабочих»], «Вища школа», Главное издательство, К., 1975, 247 с.

Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI — перша половина XVII ст.). Збірник документів, вид-во «Наукова думка», К., 1975, 343 с.

Пламенные строки. Сборник документов и материалов, изд-во «Прапор», Харьков, 1975, 159 с.

ПОЗНЯКОВ К. І. — Интернаціональний характер діяльності КПРС, вид-во «Знання», К., 1975, 48 с.

СЕРИЩЕВ Я. М. — Молодь — активна сила в боротьбі за комунізм, «Вища школа», Видавництво при Київському університеті, К., 1975, 143 с.

СИДОРЕНКО О. Ф. — Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст., вид-во «Наукова думка», К., 1975, 160 с.

СИНЕЛЬНИКОВ С. — Киров, изд-во «Дніпро», К., 1975, 324 с.

СОБОЛЕВА Г. Д. — Науково-технічне співробітництво СРСР з розвинутими капіталістичними країнами, вид-во «Знання», К., 1975, 48 с.

У стен Запорожья. Воспоминания, очерки, изд-во «Промінь», Днепропетровск, 1975, 326 с.

Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг. В 3-х тт., Политиздат Украины, К., 1975, Т. 1, 544 с.; т. 2, 511 с.; т. 3, 460 с.

Украинская ССР в цифрах в 1974 году. Краткий статистический справочник, изд-во «Техніка», К., 1975, 244 с.

ФРОЛКИН Н. М. — Трудовая иммиграция во Франции в новейшее время, изд-во «Наукова думка», К., 1975, 286 с.

Херсонская область в годы Великой Отечественной войны 1941—1945. Сборник документов и материалов, изд-во «Таврія», Симферополь, 1975, 320 с.

ХМІЛЬ І. С. — Антикомунізм у соціаль-

но-економічному і політичному житті США, вид-во «Наукова думка», К., 1975, 333 с.

Чернігівська область. [Економіко-географічна характеристика], «Вища школа», Видавництво при Київському університеті, К., 1975, 173 с.

Черниговщина в годы гражданской войны. 1919—1920. Сборник документов и материалов, изд-во «Наукова думка», К., 1975, 456 с.

ЧУЙКОВ В. І. — Кінець третього рейху, Політвидав України, К., 1975, 294 с.

ШЕВЕЛЕВ А. Г.— Современная эпоха и пролетарский интернационализм, Издательство Ленинградского университета, Л., 1975, 136 с.

ЩЕРБАКОВ Д. М. — Діяльність революційних соціал-демократичних організацій України по політичному вихованню пролетаріату та керівництву робітничим рухом у передреволюційний період [1895—1904], «Вища школа», Головне видавництво, К., 1975, 196 с.

У ВИДАВНИЦТВІ „НАУКОВА ДУМКА“ У 1976 РОЦІ ВИЙДУТЬ В СВІТ НОВІ КНИГИ:

Т р о н ь к о П. Т. СТО ТЫСЯЧ АВТОРОВ. Язык русский. 4 л. 15 коп.

На большом фактическом материале показано, как была организована во всех городах и селах Советской Украины творческая работа по созданию многотомной «Истории городов и сел Украинской ССР». Раскрывается руководящая роль партийных организаций в осуществлении этой большой и многогранной работы.

Рассматриваются вопросы разработки научно-методических основ издания, привлечения и использования огромной источниковедческой базы, а также организации научно-редакционной и издательской работы.

Освещается творческое сотрудничество многотысячного авторского коллектива с научными учреждениями, архивами, библиотеками и другими организациями Москвы, Ленинграда и братских союзных республик.

Рассчитана на широкий круг читателей.

Х а л у с П. І. ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ТРУДЯЩИХ СРСР І УГОРЩИНИ В ПЕРІОД 1917—1938 рр. Мова українська. 10 арк. 1 крб. 10 коп.

У монографії розглядаються питання історичних зв'язків, дружби народів Радянського Союзу та Угорщини.

Значна увага приділяється висвітленню участі угорських інтернаціоналістів у захисті завоювань Великого Жовтня, розкриваються різноманітні аспекти історичних взаємозв'язків трудящих СРСР та Угорщини в міжвоєнний період.

Розрахована на студентів, викладачів вузів, всіх, хто цікавиться питаннями історичних зв'язків трудящих СРСР та Угорщини.

АРАБСЬКИЙ СХІД НА ШЛЯХУ АНТИІМПЕРІАЛІСТИЧНОЇ БОРОТЬБИ ТА СОЦІАЛЬНОГО ПРОГРЕСУ. Мова українська. 15 арк. 1 крб. 75 коп.

В центрі уваги дослідження є боротьба арабських народів Близького Сходу за зміцнення своєї національної незалежності та за ліквідацію залишків неоколоніалізму.

Значне місце відводиться розгляду великих соціально-економічних зрушень, які відбулись за останні роки в багатьох арабських країнах, та показу неспроможності експансіоністської політики імперіалізму і міжнародного сіонізму, спрямованої на підрив прогресивних режимів в арабських країнах. Показується зближення між арабськими країнами і Радянським Союзом на сучасному етапі, а також всебічна підтримка, яка надається СРСР та іншими країнами соціалістичної співдружності арабським народам в їх боротьбі за зміцнення незалежності, мир, свободу та соціальний прогрес.

Розрахована на істориків, пропагандистів, лекторів-міжнародників, викладачів і студентів вузів.

БАЖАЮЧІ ПРИДБАТИ ЦІ КНИГИ МОЖУТЬ ЗАМОВИТИ ЇХ В БУДЬ-ЯКОМУ МАГАЗИНІ КНИГОТОРГУ, СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ, «КНИГА—ПОШТОЮ», А ТАКОЖ БЕЗПОСЕРЕДНЬО В КНИГАРНІ ВИДАВНИЦТВА «НАУКОВА ДУМКА» (252001, КИЇВ-1, ВУЛ. КІРОВА, 4), ЯКА З ВИХОДОМ КНИГ У СВІТ НАДІШЛЕ ЇХ ЗАМОВНИКУ ПІСЛЯ ПЛАТОЮ.

Технічний редактор *Р. Б. Коїфман*

Коректор *О. М. Медведєва*

БФ 01074. Здано до складання 28.VII 1975 р. Підписано до друку 12.IX 1975 р. Папір друкарський № 2. Формат 70×108^{1/16}. Друк. фіз. аркушів 10,0. Умовно-друк. аркушів 14,0. Обліково-видавн. аркушів 14,99. Тираж 6435. Зам. К-139. Ціна 40 коп.

Друкарня вид-ва «Київська правда», Київ, аул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 9, 1975 г. (на украинском языке). Ежемесячный общественно-политический журнал. Адрес редакции: Киев-1, ул. Кирова, 4. Издательство. «Наукова думка», Киев, ул. Героев революции, 4. Типография издательства «Київська правда», Киев, ул. Леніна, 19. Печ. физ. листов 10,0. Условно-печ. листов 14,0. Учетно-изд. листов 14,99. Тираж 6435. Зак. К-139. Цена 40 коп.